

מערכות

גיליון 417 • אדר א' התשס"ח • פברואר 2008

האתגר האסימטרי של הג'יהאד
איפה כאן ההיגיון?
לחימה מוסרית - כלי הכרעה אסטרטגי בעימות האסימטרי
האגדה על מותו של התמרון היבשתי
צבא העם בראי הרפואה הצבאית
עימות באוויר: חילות האוויר של ישראל ושל ירדן 1967-1948
עתיד הרק"ם ביבשה - כיווני התפתחות טכנולוגיים
ועוד

שרידהן של
תגבורות ירדניות
שהשמיד חיל האוויר
במלחמת ששת
הימים בעת שעשו
את דרכן מיריחו
לירושלים

מערכות

גיליון 417 • אדר א' התשס"ח • פברואר 2008

כתבות

דבר העורך

סוף סכסוך צבאי - בניצחון בלבד

גיליון אחר גיליון עוסק כתב העת "מערכות" בדילמות העולות במערכת הביטחון של ישראל מהכרח להתמודד בעת ובעונה אחת עם מגוון רחב של אויבים בסוגים שונים של מלחמות ושל שדות קרב. "זכות" נפלה לידיה של מערכת הביטחון בישראל להתמודד עם כל הקשת האפשרית של אויבים מודרניים: החל בהתכוננות לעימות גרעיני, עבור דרך עימות קונוונציונלי של צבא מול צבא וכלה במאבק אסימטרי נגד טרור פנים וחץ. לכל שדה קרב המאפיינים הייחודיים שלו - ובכולם צריך הצבא לנצח.

כשמדובר במלחמה של צבא נגד צבא, הדרישה מצה"ל היא חד-משמעית: לנצח כדי שהמדינאים יוכלו לנצל את פירות הניצחון במערכת המדינית. משום מה כשמדובר במלחמה אסימטרית נגד טרור וגרילה נוטלים לעצמם גם מדינאים וגם מפקדים את החירות לעשות הנחות לצבא ולא לדרוש ממנו לנצח. התפיסה הזאת נובעת מהגנישה המוטעית שאי-אפשר לנצח יריב נחות - יהא זה טרוריסט או לוחם גרילה - במלחמה אסימטרית. רבים טוענים כי הפתרון לעימות כזה יכול להיות רק מדיני.

אבל האמת היא שונה: הפתרון לעימות צבאי יכול וצריך להיות רק צבאי, דהיינו השגת ניצחון. את הניצחון הצבאי משיגים באמצעות מלוי המשימות הצבאיות עד תומן, וזהו התנאי ליכולתו של המדינאי לנצח גם במערכת המדינית. העירוב שבין מושגים הלקוחים מעולם המדינאות לבין מושגים הלקוחים מעולם הצבא הוא מסוכן ועלול לגרום להפצת הדעה שצבא אינו יכול או אינו צריך לנצח בשדה הקרב.

אז למען הסר כל ספק: צבא צריך תמיד לנצח, בכל סוג של עימות ובכל שדה קרב. ואם המדינאי מבקש לנהל סכסוך מדיני בעזרת ניהול סכסוך צבאי, עליו להגדיר משימות צבאיות ברורות לדרג הצבאי. תפקידו של הצבא לאחר מכן יהיה להשיג את כל המטרות הצבאיות שהוטלו עליו. לצבא אסור לדבר במושגים מדיניים. תכליתו היא להשיג ניצחון ותו לא. את ההיבטים המדיניים עליו להשאיר למדינאים.

בגיליון הזה מגוון רחב של נושאים, ובהם שניים העוסקים באתגר האסימטרי: האחד דן במלחמה בגיהאד העולמי, והאחר דן בפן המוסרי שהוא חיוני להשגת ניצחון בעימות האסימטרי.

קריאה מועילה

אפי מלצר
העורך

4

האתגר האסימטרי של הג'יהאד

סא"ל ערן אורטל | רע"ן תכנון באמ"ץ

כל ארגון ג'יהאדי עובר שלבים אחדים במסלול התפתחותו. הוא פגיע במיוחד בראשית דרכו ובשיא התפתחותו. מהכרת שלבי ההתפתחות ניתן לגזור אסטרטגיות יעילות ללחימה בו

21

12

לחימה מוסרית - כלי הכרעה אסטרטגי בעימות האסימטרי

סא"ל בועז נתן | מהנדס אווירונאוטיקה בחיל האוויר

שמירה קפדנית על דיני המלחמה הבין-לאומיים - גם במאבק נגד הטרור - אינה רק סוגיה מוסרית, אלא גם סוגיה מעשית: לגיטימציה בין-לאומית הפכה בעידן הנוכחי לנשק הכרעה אסטרטגי

21

איפה כאן ההיגיון?

תא"ל (מיל') אביראל ברייזר | מנהל ועדת החוץ והביטחון של הכנסת

מקובל לטעון שהמנהיגים הלא דמוקרטים במזרח התיכון יעשו הכול כדי לשמר את שלטונם. אבל סדאם חוסיין, ערפאת ומנהיגי הטאליבן הוכיחו ששימור עצמי אינו האינטרס העליון שלהם. חשוב לזכור זאת כאשר דנים באופן התנהגותה של איראן בעתיד

24

האגדה על מותו של התמרן היבשתי

ד"ר טל טובי | מרצה במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטת ברא"ל ובמכללה לפיקוד טקטי

כל מי שטוען כי את מלחמות העתיד יכריעו באמצעות אש מדויקת מנגד ולא באמצעות תמרון יבשתי מוזמן לבדוק את תורות הלחימה ואת אמצעי הלחימה שמפתחים האמריקנים. יתברר לו כי הם מדינשים שרק שיתוף פעולה בין התמרון והאש ישיג הכרעה

24

מערכות • בית ההוצאה לאור של צה"ל • נוסד בתרצ"ט 1939

ISSN 0464-2147
המחיר: 21 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה:

חיילים ועובדי מערכת הביטחון: 50 ש"ח
אזרחים: 60 ש"ח

כתובת למכתבים: ת"ד 02432 צה"ל
טל' 03-5694344/5, פקס 03-5694343
maarachot@gmail.com

מחלקת מנויים:

משרד הביטחון - ההוצאה לאור, דרך יעקב דורי
ת"ד 619 קריית אונו, מיקוד: 55108
טלפונים: 03-7380739/7, פקס: 03-7380645

הודפס בדפוס גרפוליט

באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר

עורך משנה: יואב תדמור

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

איורים: בוריס דיקמן, יהודה רוזנטל

עוזרי הפקה: אופיר אבני, יהונתן מונרוב

תמונות: מערכות, במחנה ודובר צה"ל

צוות המערכת:

אביטל רגב-שושני, רות טרינצ'ר-סיוון

הדעות והתפיסות המובאות במאמרים
מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

--

--

האתגר האסימטרי של הג'יהאד

אימון של סיירת הצנחנים לקראת מבצע נגד החזבאללה ב-1999

כל ארגון ג'יהאדי עובר שלבים אחדים במסלול התפתחותו. הוא פגיע במיוחד בראשית דרכו ובשיא התפתחותו. מהכרת שלבי ההתפתחות ניתן לגזור אסטרטגיות יעילות ללחימה בו

◀ סא"ל ערן אורטל
רע"ן תכנון באמ"ץ

המערכות הנמשכות באפגניסטן ובעיראק וההתמודדות המתמשכת של צה"ל עם אתגרי הזירה הפלסטינית בעזה ובאיו"ש ועם אתגר החזבאללה בלבנון הביאו לעיסוק גובר בצבאות העולם בנושא ההתמודדות עם אתגרים אסימטריים ועם איומי חתרנות (Insurgency). המכנה המשותף האקטואלי הרחב לאתגרים האלה הוא היותם מונחים על-פי אידיאולוגיה ג'יהאדית-איסלאמית, אם כי יש לציין שקיימים זרמים שונים בג'יהאד (למשל אלקאעידה והחמאס הם ארגוני ג'יהאד סוניים, ואילו חזבאללה הוא ארגון ג'יהאד שיעי. יש ביניהם הבדלים ולעיתים גם יריבויות).

השאלה המרכזית שבה מתמקדים בעולם בהקשר הזה היא כיצד להתאים את הצבאות המערביים המודרניים לעימות מהסוג הזה. המבוכה הרבה שהעימותים האלה גורמים לצבאות המערביים ולחברות המערביות העומדות מאחוריהם נובעת מהסתירה הבסיסית שבין תפיסת העולם המערבית לבין זו האיסלאמית-רדיקלית ומהסתירה הנגזרת מכך בין תפיסות הלחימה והארגון השונות. הניסיון להתאים את המבנה ואת תפיסת הלחימה של הצבא המודרני לעימותים אסימטריים מעוררת דילמה נוספת בצבאות האלה: כיצד להתאים את הצבא לעימות האסימטרי ובה בעת להכינו גם למלחמה גבוהת עצימות נגד צבאות סדירים אחרים? כך למשל יש לזכור כי אחד מלקחי צה"ל ממלחמת לבנון השנייה נוגע לאיזון - שבדיעבד התברר כי לא היה מיטבי - בין המאמצים שהושקעו בלחימה השוטפת בזירה הפלסטינית לבין המשאבים הלא מספקים שהושקעו בהכנת צה"ל למלחמה רחבה.

מטרת המאמר הזה היא להעשיר את הדיון בצה"ל ובעולם בזווית ראייה אסטרטגית לעימותים האלה. רצוי שזווית הראייה תתווסף לבחינות המערכתיות והמבצעיות המתבצעות כיום בצבאות העולם. אף שהמאמר רלוונטי להתמודדות עם ארגונים לא מדינתיים באופן כללי, בחרתי למקד את ההתייחסות להתמודדות עם ארגוני ג'יהאד בגלל הרלוונטיות הרבה שלה לצבאות המערב בכלל ולצה"ל בפרט.

שיטת הדיון

- בחינה קצרה של המתחים התרבותיים העמוקים בין החברה המערבית לבין האיסלאם הג'יהאדי ושל ההבדלים בין תפיסות הלחימה השונות.
- הצגת "מעגל החיים" של ארגון הלחימה האסימטרי.
- הסקת משמעויות אסטרטגיות מההבחנות.
- ניתוח אירועים היסטוריים באמצעות המושגים

האסטרטגיים שהוצגו.

- הצגת הבחנות נוספות העולות מהניתוח ההיסטורי.
 - סיכום.
- האסטרטגיה שתועלה כאן לדיון אינה אלא כלי להעשרת התובנות וההסתכלות ואינה כלי יישומי מעשי לפתרון בעיות קונקרטיות. למרות זאת יש מקום, לדעתי, לבחון את אתגרי הביטחון הנוכחיים של מדינת ישראל גם מזווית ההסתכלות המוצעת כאן.

ההבחנות התרבותיות שבבסיס הדיון

בלב התפיסה המערבית הקלאסית של הלוחמה עומדות ההבחנות הבאות:

- **המלחמה היא רע הכרחי.** חברות מערביות דמוקרטיות יוצאות למלחמה רק כאשר זוהי הברירה האחרונה.
- **תפיסת הזמן** - יש לקצר את המלחמה ככל הניתן. חברות מערביות סולדות ממלחמות ממושכות.
- **ערך החיים** - יש למזער ככל הניתן את מחיר המלחמה בחיי אדם, ברכוש ובפגיעה בשגרת החיים הן של כוחותינו ושל אזרחינו והן של

כיצד ניתן להתאים את הצבא לעימות האסימטרי ובה בעת להכינו גם למלחמה גבוהת עצימות נגד צבאות סדירים אחרים?

כוחות האויב ושל אזרחי האויב.

- **התוצאה היא הדבר החשוב ביותר.** במלחמה יש להשיג ניצחון שיהיה ברור ונראה לעין.
 - **המושגים המכוננים: בעיה ומענה.** הפעלת הכוח במלחמה צריכה לספק פתרון לבעיה אסטרטגית ומבצעית שעומדת מתמודדים כוחותינו.
 - **השיטה.** שילוב בין יכולות מתקדמות בתחום האש והמידע לבין לוחמים מקצועיים כדי להביא לניצחון מהיר שימזער את הנטל הכרוך בתופעת המלחמה. הכוונה היא להביא למיצוי היתרון המערבי בתחום הטכנולוגיה המתקדמת והמשאבים הכלכליים. הטכנולוגיה אמורה לאפשר לחימה באמצעות אש מנגד מדויקת שחוסכת קורבנות לשני הצדדים. במילים אחרות: המערב שואף למלחמה מוכוונת טכנולוגיה.
- התפיסה הג'יהאדית הבסיסית מנוגדת לחלוטין

לגישה המערבית:

- **דרך הג'יהאד,** כלומר המלחמה, היא דרך חיים נשגבת.
- **תפיסת הזמן.** התמשכותו של המאבק האלים היא ציווי דתי וגם אסטרטגיה הולמת נוכח חולשתם של החברות המערביות ושל הצבאות המערביים המתקשים לעמוד בעימותים ממושכים. ארגוני הג'יהאד רואים את עצמם במסגרת של תופעה היסטורית רחבה ואינם בוחנים את הישגיהם במונחי כאן ועכשיו.
- **ערך המוות.** בקרב קבוצות רחבות בארגוני הג'יהאד (בדרך כלל בשורות הלוחמים ולא בקרב המנהיגים) המוות הוא אופציה אישית מועדפת. שהיד - על-פי תפיסתם - צריך ברגע מותו להרוג אויבים רבים ככל האפשר. מכיוון שאנשי הג'יהאד מייחסים לחיים ערך מועט, אין אצלם דקדוקי עניות בסוגיית החפים מפשע. כפי שניתן ללמוד מהאירועים באלג'יריה, בעיראק, באפגניסטן ובפקיסטן ובמדינות מוסלמיות נוספות, תרבות המוות הזאת מביאה גם להרג המוני מתמשך בקרב קהילות מוסלמיות.
- **התהליך הוא הדבר החשוב ביותר.** המלחמה משרתת תכלית אידיאולוגית רחוקה: כינונו של עולם שכל תושביו הם מוסלמים. עם זאת הפעולות הצבאיות הקונקרטיות אינן נמדדות במונחי ניצחון והפסד אלא במונחים של התשה ושל מאבק מתמשך. מאחר שהיעד הסופי הוא רעיון מיסטי רחוק, הרי הניצחון המעשי הוא עצם קיום התהליך (מלחמה מתמשכת). מכאן צומח הרעיון של "ניצחון באמצעות אי-הפסד". על-פי תפיסתם של ארגוני הג'יהאד, עצם יכולתם להתמודד לאורך זמן עם צבאות המערב ואף להשיג מדי פעם הצלחות טקטיות היא הצלחה המתריסה נגד העליונות הטכנולוגיות וההגמוניה התרבותית של המערב. מכאן גם ברור שארגוני הג'יהאד אינם מנסים לפתור בעיה קונקרטית אלא מנהלים מאבק הנמדד במושגי זמן הקרובים למיסטיים.
- **רעיון החיכוך.** מרכיב חשוב בקיום המאמץ המתמשך ובגיוס תמיכה הוא התחככות מתמדת במערב. ללא חיכוך והקזת דם מתמשכים המוצעים לראווה באתרי אינטרנט לקהל המאמינים עלול רעיון הג'יהאד להידחק לקרן זוית, וזרם המגויסים עלול לדעוך. מכאן נובע הפרדוקס שלפיו ככל שצבאות המערב נאבקים יותר בארגונים האלה, כך גדל כוחם האידיאולוגי והמבצעי.
- **השיטה.** ביסוס המאבק על משאבי אנוש המצויים בשפע והמסתייעים בטכנולוגיות לחימה פשוטות ונפוצות ובטכנולוגיות מידע

מתקדמות ובהן רשת האינטרנט. באמצעותם מתמקד הג'יהאד בנקודת התורפה של המערב. בעוד המערב חותר למלחמה טכנולוגית נקייה (ובכלל זה לוחמה מנגד), חותרים ארגוני הג'יהאד ליצור סביבת לחימה המנטרלת את היתרון הטכנולוגי של המערב ומסיטה את העימותים לעבר מערכות שבהן המשאב האנושי הוא העיקר.

מסקנות ביניים

- מטרת המלחמה. ניתן להשמיד כוחות לוחמים

של האיסלאם הרדיקלי, אך לא ניתן להעלים את האידיאולוגיה הזאת. לכן מטרת המלחמה של צבא מערבי צריכות להיות מוגבלות בזמן, במרחב ובהישג הנדרש. יש להכיר ביכולתו המוגבלת של המערב להשפיע על תופעת הג'יהאד הרדיקלי. המסקנה היא שניתן להשיג רק שינוי במרחב מסוים למשך זמן מוגבל. הצלחה של המערב בנקודה אחת תביא למאמץ גובר של הג'יהאד להציב בעיה אסטרטגית במקום אחר בטווח הזמן הקצר או הבינוני.

- מושג הניצחון וממד הזמן. יש להמעיט במושג

"ניצחון" כדי לא ליצור אשליה שיש פתרון לבעיה. עדיף לאמץ מסגרת מושגית שתשכיל לפתח את ההבנה בחברות המערביות כי המבצעים הצבאיים הם חלק ממאבק מתמשך אל מול גל ג'יהאדי. במילים אחרות: יש להתייחס באופן שונה למושג הזמן. מאחר שהחברה המערבית נמצאת בהתנגשות רחבה ומתמשכת עם תופעת הג'יהאד האיסלאמי, ומאחר שהתופעה הזאת צפויה להימשך לפחות עוד כמה עשרות שנים, בלי שהמערב יוכל לשנות זאת, יש לאמץ הסתכלות ארוכת טווח וסבלנית. מהמסקנה הזאת נגזרות שתי משמעויות:

1. יש לבצע תיאום ציפיות אסטרטגי ברמת המדינות והחברות המערביות, שכן תופעת הג'יהאד היא איום מתמשך שילווה אותנו שנים רבות. ניתן להשפיע על התופעה באמצעות

מאחר שהחברה המערבית נמצאת בהתנגשות רחבה ומתמשכת עם תופעת הג'יהאד האיסלאמי, יש לאמץ הסתכלות ארוכת טווח וסבלנית

טבלה 1: הגישות המנוגדות של המערב ושל ארגוני הג'יהאד לסוגיית המלחמה

תפיסת המערב	תפיסת הג'יהאד
המלחמה היא רע הכרחי	הג'יהאד הוא ערך
זמן - יש לקצר את משך המלחמה ככל האפשר	זמן - מלחמה נצחית
ערך החיים	ערך המוות
המלחמה מוכוונת תוצאה (ניצחון)	המלחמה מוכוונת תהליך (התשה)
חשיבה במושגים של מציאת פתרון לבעיה	הבעיה המבצעית (הצבא המערבי) היא גם מקור העוצמה (החיכוך איתו מביא לפופולריות)
השיטה: לחימה עתירת משאבים כלכליים (טכנולוגיה) ודלת משאבי אנוש	לחימה עתירת משאבי אנוש שנועדה לנטרל את השפעת הטכנולוגיה

צבא ארה"ב באפגניסטן | בעוד המערב חותר למלחמה טכנולוגית נקייה, חותרים ארגוני הג'יהאד ליצור סביבת לחימה המנטרלת את היתרון הטכנולוגי שלו

כוח צבאי, אך לא ניתן לשנות לאורך זמן את עצם היותה איום. העימות האלים עם תופעת הג'יהאד לא יתאפיין בצורת הלחימה המערבית המועדפת, אלא הוא יתאפיין בסביבת לחימה עתירת משאבי אנוש וקורבנות. במרחב הלחימה צפויים גם נזק סביבתי וקורבנות אזרחיים.

2. המערב נמצא בעימות מתמשך עם ארגוני הג'יהאד, ולכן יש לאמץ אסטרטגיה סבלנית וארוכת טווח. המאמץ לבנות דרכי התמודדות מערכתיות בתחומי הצבא והמשפט ובתחומים האזרחיים עם תופעת הלחימה האסימטרית בארגוני ג'יהאד הוא רק היבט אחד של המאבק. ההיבט השני הוא בניית ידע להתמודדות ארוכת טווח במישור האסטרטגי. בין שני התחומים האלה (המערכתי והאסטרטגי) יש לאתר את ההבנה המרכזית: היכן ומתי רצוי למערב לזוים עימות אלים ומתי לא.

• **פרדוקס הלחימה באמצעות ההתרסה.** צבא מערבי שנמצא בעימות עם הג'יהאד פועל תחת אילוץ של שעון חול ציבורי. מרגע שהחלה המלחמה מתקצרת סבלנותם של המדינה ושל הציבור המערביים, והם דורשים לסיימה מהר ככל האפשר. ככל שהעימות נמשך זמן רב יותר, כך פוחתת התמיכה הציבורית בו. לעומת זאת ארגון הג'יהאד מתחזק ככל שנמשך העימות בינו לבין הצבא המערבי. אומנם הוא אינו צפוי להשיג הישגים צבאיים משמעותיים, אך עצם יכולתו להציג הצלחות טקטיות זעירות (פגיעה בחיילים ובכלים של האויב המערבי) לעין כול היא מבחינתו התרסה נגד עוצמת המערב. ההתרסה הזאת נקלטת בציבור המוסלמי וזוכה לאהדה. כך קורה שארגון ג'יהאדי - למרות נחיתותו הצבאית הבולטת - הולך ומתחזק במשך הזמן כתוצאה מהחיכוך הקרבי, ואילו המאמץ המערבי הולך ונחלש.

מעגל החיים של ארגון הלחימה האסימטרי¹

לארגונים חתרניים אסימטריים יש מעין מעגל חיים ובו שלבים אחדים. מובן שקיימת רציפות בין השלבים האלה, ובמציאות נתקשה להבחין ביניהם במדויק. לעיתים אף נמצא בארגון אחד ובמרחב אחד בו זמנית מאפיינים של כמה מהשלבים. המעבר של הארגון משלב לשלב הוא פועל יוצא של הצלחת המאבק שלו בשלב הקודם. מכאן שאין מדובר בתהליך דטרמיניסטי, אלא בהתפתחות שמותנית בהצלחה. ארבעת השלבים הם:

- שלב א' - טרור.
- שלב ב' - חתרנות.
- שלב ג' - גרילה.

• **שלב ד' - ארגון צבאי למחצה המתארגן במתכונת של מדינה או אף הופך למדינה לכל דבר.**

• **שלב הטרור.** השלב הזה מתאפיין בהתארגנויות של תאים קטנים המקיימים ביניהם קשר רופף. שאיפתו של הארגון בשלב הזה היא להשפיע על תודעת החברה היריבה ולהשיג תמיכה מקהל היעד שלו. את עיקר פעולתם מכוונים התאים נגד אוכלוסייה אזרחית במבצעים שאינם רצופים ושיעודם היחיד הוא לעורר את התודעה. הדגש בפעילות הארגון הוא על כך שנוכחותו בשטח לא תהיה מורגשת כדי לשמר את כוחו ואת יכולתו המבצעית להוציא אל הפועל פיגועים. דוגמאות להתארגנויות טרור: תאי הטרור בערי יהודה ושומרון ותאי הטרור של אלקאעידה שביצעו את פיגועי 11 בספטמבר 2001.

צבא מערבי שנמצא בעימות עם הג'יהאד פועל תחת אילוץ של שעון חול ציבורי

• **שלב הארגון החתרני.** כמו בשלב הטרור, גם בשלב הזה שואף הארגון להשיג השפעה על התודעה של קהלי היעד. עם זאת בשלב הזה יש לארגון גם שאיפה נוספת: להשפיע באופן רצוף על מרחב הפעולה הגיאוגרפי. מטרת הפעילות של הארגון הופכת לקונקרטית יותר: לערער את השלטון הקיים בשטח וליצור ריק שלטוני במרחב. מדובר בשלב ביניים בדרך להשתלטות של הארגון על המרחב. לשם כך הוא מנהל רצף של פעולות חמושות במרחב הגיאוגרפי, מגייס לוחמים נוספים ומצוות אותם בגופים גדולים יותר מאשר תאים חשאיים. באותו שלב מצוי הארגון במתח בין רצונו להגביר את יעילותו המבצעית (כדי להחריף את הפגיעה באויב) לבין רצונו לשמר את אלמנט ההיטמעות וההסתתרות החיוני לשימור הכוח. דוגמאות לארגוני ג'יהאד הנמצאים בשלב הזה: קבוצות טרור בעיראק של היום וכן הטאליבן באפגניסטן של היום.

• **שלב הגרילה.** השלב הזה הוא התפתחות טבעית של הארגון החתרני המצליח. בשלב הזה מתקדם הארגון לכיוון של הפעלת כוחות במסגרות גדולות יותר (עשרות עד מאות לוחמים), וגם המטרה של הפעלת הכוח הופכת להיות שאפתנית יותר: להביא להסתלקותו של השלטון הקיים (כובש או ממשלה מקומית) ולהחליפו בשלטונה של תנועת הג'יהאד.

מאפיינים של השלב הזה הם: פעילות במסגרות גדולות, פעולות מתוכננות יותר, התהוותה של היררכיה ארגונית מסודרת יותר, העמקת התלות בבסיסי התארגנות, ולכן גם העמקת הקשר עם האוכלוסייה המקומית התומכת. דוגמה לארגון המצוי בשלב הזה: החזבאללה בתקופת פעילותו נגד כוחות צה"ל וצד"ל ברצועת הביטחון בדרום לבנון.

• **השלב הצבאי או הצבאי למחצה.** הצלחתו של שלב הגרילה מביאה לכך שהארגון הג'יהאדי הופך לגורם הדומיננטי במרחב, לעיתים אף לגורם השולט הבלעדי. הארגון נדרש בשלב הזה להגן על הישגיו ולממש את חזון הג'יהאד שלו, ולכן עליו להתמקד בשני אפיקי פעולה מרכזיים: הראשון, התארגנות צבאית שתאפשר להגן על המרחב מפני איומים צבאיים; השני, לנהל את האוכלוסייה האזרחית, דהיינו לאכוף את החוק ולדאוג לשירותים הבסיסיים כגון רפואה וחינוך. אף שלרוב ישתדל הארגון לשמור על עקרונות פעולה מעולם הגרילה, אין לו מנוס במציאות הזאת אלא להקים מסגרות צבאיות שכמותן ניתן למצוא בכל צבא סדיר וכן מערכות פיקוד ושליטה ריכוזיות ותשתיות הגנה (ביצורים, מכשולים). הוא עושה זאת במסגרת מחויבותו החדשה להגן על המרחב ועל האוכלוסייה שבהם זכה. בשיאו של השלב הזה הופך הארגון למעין מדינה או אף למדינה של ממש.

מה ניתן ללמוד ממעגל החיים של הארגון האסימטרי?

ככל שהארגון מתקדם בשלבים, כך גדלה יכולתו הטקטית לפגוע בצבא הסדיר הנלחם בו. בשלב הטרור כמעט שאין משמעות לעוצמה הצבאית של הארגון מול צבא סדיר; עיקר האיום שלו הוא על אזרחים.

ככל שהארגון צובר יותר הצלחות טקטיות, כך הוא זוכה לתמיכה גדולה יותר. התחככות עם צבא סדיר מספקת לארגון עוד הזדמנויות להציג הצלחות טקטיות ולהגדיל את מעגלי הגיוס והאחדה. הצטברות ההצלחות מגדילה את הממשק בין הארגון לאוכלוסייה המקומית, עד כי בשלבים השלישי והרביעי כבר יש לארגון אחריות על האוכלוסייה שבקרבה הוא פועל. בשלבים המתקדמים האלה נדרש אפוא הארגון לעמוד במבחן חדש מבחינתו - מבחן האחריות הגוברת לחיי האוכלוסייה ולשגרה האזרחית.

רצף של הצלחות צבאיות גורם לארגון להפוך בהדרגה לכוח צבאי סדיר המגן על טריטוריה מוגדרת, פועל במסגרות גדולות, מנהל באמצעות מערכות פיקוד ושליטה ונשען על תשתיות צבאיות. ניתן אפוא לסכם ולומר שככל שהם מתפתחים

לקראת השלב הרביעי, הופכים ארגוני הג'יהאד לקורבנות של הצלחתם:

- האידיאולוגיה הרדיקלית של הארגונים אינה מתאימה למבחן האחריות הציבורית שנדרשת מהם עם המעבר מחתרנות של אופוזיציה להגמוניה ואף לשלטון. לכן עם החלת מבחן האחריות עליהם הם הולכים ומאבדים במהירות את המומנטום הציבורי שממנו נהנו כל עוד פעלו בהתרסה בלבד מול כוח הגמוני אחר. דוגמאות טובות לכך: החמאס לאחר ההשתלטות על עזה, הטאליבן באפגניסטן לאחר שהפכו לשליטי המדינה.
- אף-על-פי שעם הצלחתם נהנים הארגונים משפע הולך וגדל של משאבים, הרי התעצמותם הצבאית עדיין אינה מאפשרת להם להשיג איזון צבאי מול כוח מערבי סדיר. לכן אף שפוטנציאל הפגיעה שלהם בצבא הסדיר ובעורף האזרחי גדלים, הרי במידה רבה יותר גדלה פגיעותם הצבאית. מכאן שמשתפרת מאוד היכולת לנהל נגדם מבצעים צבאיים רחבים ולפגוע בהם אנושות.

המשמעות האסטרטגית - באיזה שלב כדאי להילחם בארגוני הטרור השלבים שבהם הארגון הוא הפגיע ביותר הם

שלב הטרור והשלב הצבאי או הצבאי למחצה. בשלב הטרור חשוף הארגון למודיעין של המדינה ולטכניקות של שיטור ושל סיכול. כשלעצמו הוא אינו איום מבצעי על הכוחות הנלחמים נגדו. בשלב הצבאי (או הצבאי למחצה) חשוף הארגון יותר מאשר בכל שלב אחר לעוצמתו הסימטרית של הצבא המערבי.

פרדוקס הלחימה באמצעות התרסה. הפרדוקס הזה בולט בשלבי החתרנות והגרילה. בשלבים האלה יש לארגון הזדמנויות רבות ליצור לעצמו דימוי של מי שנלחם מלחמת קודש בכוח מערבי הנהנה מעליונות צבאית ברורה. בשלב החתרנות והגרילה הארגון הוא היוזם של המפגשים הקרביים, ובהיותו חסר צורה ובסיסים היעילות של הכוח הצבאי הסדיר הנלחם נגדו היא נמוכה. כאמור

רצף של הצלחות צבאיות גורם לארגון אסימטרי להפוך בהדרגה לכוח צבאי סדיר המגן על טריטוריה מוגדרת, פועל במסגרות גדולות, מנוהל באמצעות מערכות פיקוד ושליטה ונשען על תשתיות צבאיות

הדבר מביא בדרך כלל להגברת הפופולריות שלו בקרב הציבור ולהתעצמותו הצבאית.

מכאן שהבחירה האסטרטגית המתאימה למדינות המערב היא מיקוד המלחמה בארגוני ג'יהאד שנמצאים באחד משני השלבים הפגיעים ביותר לעוצמת המערב:

1. **שלב הטרור.** בשלב הזה ניתן למנוע מהארגון להתפתח ולהפוך לאיום של חתרנות או של גרילה. את המניעה הזאת ניתן להשיג באמצעות טכניקות מגוונות של מלחמה בטרור: לוחמה חשאית, סיכול, מודיעין נגדי ושיטור.
2. **השלב הצבאי או הצבאי למחצה.** ניתן להמתין עד שהארגונים מצליחים להגיע לשלב של מיצוי המומנטום הציבורי שלהם והופכים לארגונים צבאיים פגיעים (שלב ד'). בשלב הזה ניתן לקיים מבצעים צבאיים רחבי היקף (סימטריים) הממצים את היתרון של הצבא המערבי הסדיר על ארגון מיליציוני.

מיצוי המבצעים הצבאיים נגד הארגון המיליציוני

את המבצעים הצבאיים נגד ארגוני הג'יהאד בשלב המפותח שלהם יש למצות כדי:

1. לסדוק את דימוי ההצלחה של רעיון הג'יהאד ולשבור את הרציפות של אסטרטגיית

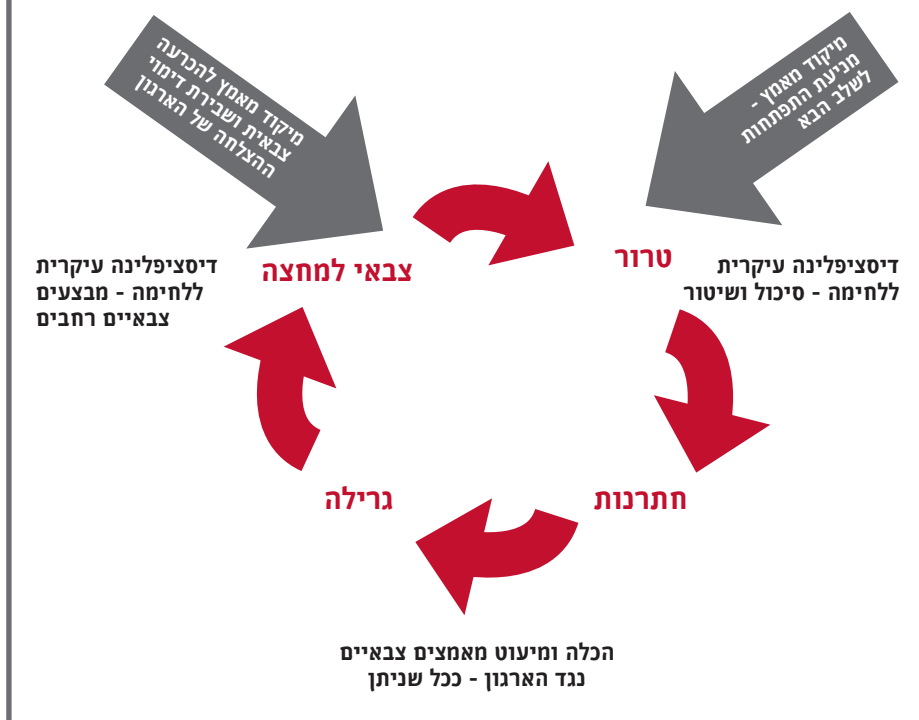
איור 1: שלבי ההתפתחות של ארגוני הג'יהאד ומאפייניהם

א. טרור ב. חתרנות ג. גרילה ד. יישות מדינית בעלת כוח צבאי למחצה

שלבי ההתפתחות

איור 2: אסטרטגיה מוצעת למלחמה בארגוני הג'יהאד

הלגיטימציה של החזבאללה לפעול נגד ישראל על-פי ההיגיון של הג'יהאד וחופש התמרון המדיני שלו. יתר על כן, עוצמתו הצבאית הפכה אותו לפגיע יותר לעוצמת צה"ל. למעשה תחושת ההחמצה המלווה את הציבור הישראלי מאז מלחמת לבנון השנייה קשורה להערכה כי צה"ל יכול היה להשיג הישג משמעותי וברור הרבה יותר מול החזבאללה וכי ההזדמנות הזאת הוחמצה.

יהודה ושומרון ו"חומת מגן"

משיקולים מדיניים נמנע צה"ל מלהתמודד עם תשתיות הטרור שצמחו בערי יהודה ושומרון בין 1993 ל-2002, אולם רצף הפיגועים הקשים בעורף של ישראל המחיש כי אסור להניח להתארגנויות הטרור להמשיך לצבור עוצמה. יתר על כן התברר מעל לכל ספק שהרשות הפלסטינית עצמה ממלאת תפקיד חשוב בייזום פעולות הטרור בעורף של ישראל.

במבצע "חומת מגן" (מרס-מאי 2002) נתקל צה"ל בהתארגנויות הגנה בכל אחת מערי הגדה. ההתארגנויות האלה היו חמושות היטב, בעלות מבנה היררכי ומנגנון פיקוד ושליטה. הן הניחו מכשולים ונלחמו להגנת המרחב העירוני (אף-על-פי שלא באמת האמינו כי יצליחו למנוע את כיבוש הערים). בסופו של דבר אכן הצליח צה"ל לכבוש את הערים ולהנחית על הארגונים מכה קשה שממנה הם לא התאוששו עד היום. מדובר היה בדוגמה

התסקנה שלפיה יש להכיל את העימותים במהלך שלבי הביניים של התפתחות הארגונים ולהתרכז בקצוות תיתקל בקשיי יישום עצומים נוכח האילוצים בשטח

בשילוב כוחות מקומיים שהתנגדו לטאליבן.

לבנון

במהלך שנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 נאבק צה"ל בארגון החזבאללה בדרום לבנון. ככל שנמשך המאבק, כך התפתח החזבאללה מארגון טרור במהותו (שלב א') לארגון גרילה (שלב ג'). ככל שהעמיקה הפגיעה הטקטית בארגון (צה"ל הצליח להשיג הישגים טקטיים מרשימים נגד הארגון במחצית השנייה של שנות ה-90), כך גדלה הפופולריות שלו בלבנון ונחלשה התמיכה בצה"ל - בעולם, בלבנון ובישראל (פרדוקס ההתרחסה). עם יציאת צה"ל מלבנון הפך החזבאללה לארגון מפותח וסדור, צבאי למחצה, ורכש יכולות שמאיימות על עומק העורף בישראל. הוא אף הפך למעשה לריבון בשטח וניהל את חיי האוכלוסייה האזרחית במרחב (שלב ד'). עם זאת פחת מאוד החיכוך היום-יומי של צה"ל עם הארגון, ונפגעו

ההתרחסה. דימוי ההצלחה הוא מקור עוצמה שלא ניתן להפריז בחשיבותו. פגיעה בו תביא להאטה משמעותית בקצב צמיחתו מחדש של האיום.

2. להבליט את הפער בין הדימוי המהפכני לבין

מבחן היישום של המהפכה האיסלאמית מול מרחב ואוכלוסייה "אמיתיים". גם להבלטה הזאת יש תפקיד חשוב במאמץ להאט את קצב צמיחתו מחדש של האיום.

החולשות של האסטרטגיה המוצעת

מובן שהמציאות מורכבת יותר מכל מודל תיאורטי של התפתחות עימותים וארגונים. יתר על כן, המסקנה שלפיה יש להכיל את העימותים במהלך שלבי הביניים של התפתחות הארגונים ולהתרכז בקצוות תיתקל ללא ספק בקשיי יישום עצומים נוכח האילוצים בשטח. למשל, אין לראות באסטרטגיה המוצעת כאן משום המלצה ליציאת כוחות הברית מעיראק ולהמתנה להשתלטות הכוחות החתרניים שם על המדינה. כמו תמיד, לא כל תיאוריה ניתנת ליישום כפי שהיא. מוקד הפער הוא באילוצים המביאים מדינות להתעמת עם ארגונים חתרניים ועם ארגוני גרילה למרות הניתוח שהובא כאן. האילוצים האלה יכולים להיות היקלעות לסיטואציה לא מתוכננת, כפי שקרה לארצות-הברית ולבריטניה בעיראק, או איום צבאי שלא ניתן להתעלם ממנו, למשל איום החמאס מעזה על העורף בישראל.

ניתוח אירועים היסטוריים

אפגניסטן

ממשלת אפגניסטן והצבא האדום לא הצליחו לעמוד מול התקוממות רחבה שהגיעה במהירות לשלב הגרילה. ככל שהצבא האדום הרחיב את פעולותיו באפגניסטן, כך גדלה הפופולריות של המוג'הדין בקרב האוכלוסייה האפגנית בפרט והעולם המוסלמי בכלל. מאחר שבאותה עת עדיין התנהלה המלחמה הקרה, זכו המוג'הדין אף לאהדה במערב.

הקמת ממשלה מוסלמית קיצונית על-ידי אחד הפלגים שהרכיבו את המוג'הדין - הטאליבן - הביאה לדעיכה מהירה בפופולריות של אידיאולוגיית הג'יהאד באפגניסטן. הממשל החדש, ארגון הטאליבן בצורתו החדשה (שלב ד'), לא עמד במבחן האחריות לאוכלוסייה ונתפס פוגעני במיוחד כלפי עמו שלו. הפיכתו לממשלה בעלת כוח צבאי סדיר למחצה יצרה הזדמנות מתאימה לכוחות מערביים סדירים לנצח בקלות באמצעות כוח אש מודרני

חמאס בעזה | החיכוך עם ישראל הוא אמצעי בדוק של החמאס לגיוס תמיכה ואהדה

אותו להיות מרוסן (יחסית) בהתגריות שלו נגד ישראל. בכך ניטל ממנו מנוף פוליטי קריטי. יתר על כן, בשל הפיכתו לארגון צבאי למחצה שנוכחותו בולטת בשטח (ברשותו מוצבים, בסיסים, מחסנים, בתי מלאכה, כלי רכב וכו') קל יותר לצה"ל לפגוע בו. התנהלות הארגון אכן מעידה על כך שהולך וגדל חששו מפני פעולה נרחבת של צה"ל נגדו.

גם בפני מדינת ישראל ניצבת כעת דילמה לא פשוטה: מצד אחד עליה להגן על יישוביה המותקפים בנשק תלול מסלול, ומצד אחר, ככל שהיא תתחכן פחות עם החמאס, כך תדעך הפופולריות שלו בגלל קשייו לדאוג לאוכלוסייה שעליה השתלט.

מסקנות נוספות העולות מהסקירה ההיסטורית

- **התמיכה של מדינות בארגוני ג'יהאד.** ארגוני הג'יהאד המצליחים ביותר נהנו בשלב זה או אחר מתמיכה משמעותית של מדינה כלשהי או אף של כמה מדינות. כך, למשל, לא ניתן

ארגוני הג'יהאד המצליחים ביותר נהנו בשלב זה או אחר מתמיכה משמעותית של מדינה כלשהי או אף של כמה מדינות

ומעל לכול - בגלל המאבק המתמשך שהוא מנהל נגד ישראל.

ככל שהגביר צה"ל את הפגיעה בחמאס, כך גברה האהדה העממית לארגון. לפיכך בכל פעם שנקלע החמאס למצוקה פנימית (מאבקי כוח בין ארגונים ופלגים) הוא הגביר את התקפותיו על יישובים ישראלים. החיכוך עם ישראל הוא אמצעי בדוק של החמאס לגיוס תמיכה ואהדה.

השתלטות הארגון על רצועת עזה היא דוגמה לארגון שהופך בשלב ד' להיות קורבן של הצלחתו שלו: הוא מתקשה לספק את צורכי האוכלוסייה, שעליה הוא אחראי כעת - מה שפוגע בפופולריות שלו. בהיותו השלטון עכשיו עליו לגלות אחריות - מה שמאלץ

מובהקת להפעלת כוח סדיר במבצע רחב נגד ארגון שהיה קרוב לשלב ד'. בעקבות "חומת מגן" חזרו ארגוני הטרור הפלסטיניים לשלב א', ופיקוד המרכז פועל מאז ברציפות כדי שלא יחרגו מהשלב הזה לשלבים ב' ו-ג' ויסכנו בכך את ההישגים של "חומת מגן".

עזה

ארגון החמאס, המייצג אידיאולוגיה ג'יהאדית-לאומית, התחזק בהתמדה בשנים האחרונות וצמח מארגון טרור (שלב א'), שפעילותו העיקרית הייתה נגד יישובי גוש קטיף והעורף בישראל, לתנועת גרילה (שלב ג'), שהפעילות העיקרית שלה היא לחימה בצה"ל והטרדה מתמשכת של יישובים אזרחיים באמצעות ירי תלול מסלול. התושבים הפלסטינים ראו בחמאס חלופה אטרקטיבית לרשות הפלסטינית בגלל השירותים הסוציאליים שהוא מעניק להמונים, בגלל הדימוי שהוא יצר לעצמו של תנועה נקיית כפיים (בניגוד לפת"ח שנוצר לו דימוי של מפלגת שלטון מושחתת ומסואבת)

להסביר את הצלחת המוג'הדין באפגניסטן נגד הסובייטים בלי להזכיר את הסיוע הרב שהם קיבלו מארה"ב ומפקיסטן. באותה מידה נובעת הצלחת החזבאללה מהסיוע המסיבי שמקבל הארגון מאיראן ומסוריה. שתי המדינות האלה אף מעניקות סיוע רב לארגוני הטרור הפלסטיניים.

• **התמודדות מתמשכת בשלב ההכלה.** כפי שכבר צוין, הזמן הנכון ביותר לתקוף ארגוני ג'יהאד הוא בהיותם בשלב הטרור (שלב א') ובשלב הצבאי או צבאי למחצה (שלב ד'). אבל אין זאת אומרת שיש לשבת בחיבוק ידיים בשלב החתרנות והגרילה (שלבים ב' ו'ג'). בשלבים האלה ניתן ליישם אסטרטגיה של הכלה ולהמתין להזדמנות האסטרטגית לתקוף בעוצמה. בתקופת ההכלה ניתן להשיג רצף של הצלחות קטנות ומצטברות שיפחיתו את האיום באופן זמני ויצמצמו את השפעתו של "פרדוקס ההתרסה" שמגביר את הפופולריות ואת העוצמה של ארגוני הג'יהאד. כך עשה צה"ל בדרום לבנון נגד החזבאללה בשנים 2000-2006 והצליח לרסן במידת מה את הארגון. בזירה הפלסטינית השיג צה"ל רצף של הצלחות מבצעיות בסיכול פעילי טרור והצליח בדרך הזאת להכיל את האיום ולהרתיע (באופן מוגבל בזמן ובסוג הפעילות) את ארגוני הטרור.

סיכום

צבאות המערב עומדים במבוכה נוכח אתגרי הלחימה בחתרנות ובגרילה של ארגוני הג'יהאד. כדי להימנע מהמבוכה הזאת מפתחים הצבאות תורות לחימה וטקטיקות להתמודדות עם האתגרים האלה. חלק גדול מהמאמץ מופנה לפיתוח שיטות פעולה המיועדות לרכוש את אהדתו של הציבור האיסלאמי הרלוונטי (To win the hearts and minds) - בין היתר באמצעות פיתוח התחום האזרחי - וכן באמצעות פיתוחה של מודעות תרבותית (Cultural Awareness). עם זאת מובן שמאמץ רב מושקע גם בפיתוח שיטות לחימה לסביבות עירוניות נגד אויבים הנוקטים שיטות לחימה של חתרנות ושל גרילה.

הגם שפיתוח הידע הצבאי הזה הוא חיוני ונדרש, יש להכיר בעובדה כי צבא מערבי מודרני, ובכלל זה צה"ל, לעולם לא יזכה בעדיפות צבאית בולטת בעימות אסימטרי. לעולם לא נהיה יותר אסימטריים מהאויב, שתרבותו ונקודות העוצמה והתרופה שלו תיעלו אותו לעבר הדפוס הצבאי הזה. האויב לעולם יהיה קרוב יותר תרבותית ואידיאולוגית לחלק גדול מהאוכלוסייה המקומית. בעבור חלקה האחר הוא פשוט יהיה מפחיד יותר ומרתיע יותר מהצבא הסדיר בשל נכונותו לנקוט צעדים ברוטליים במיוחד. לכן נכון יותר להימנע עד

כמה שניתן מלהילחם במגרש של האויב האסימטרי ולבחור במגרש שבו נוח יותר להפגין את עוצמתו הצבאית של הצבא המערבי הסדיר.

המאמר עסק בהרחבה במאפייניה של מלחמת הג'יהאד ובאסטרטגיה שיש לנקוט נגד לוחמי הג'יהאד. טענתו המרכזית היא כי יש למצות את היתרון היחסי של צבאות המערב בלחימה נגד ארגוני ג'יהאד באמצעות ניהול מבצעים ראשיים רחבי היקף נגדם בשעה שהם נמצאים בשיא עוצמתם. הבנות נוספות העולות מהמאמר:

1. אנו נמצאים בעיצומו של גל ג'יהאדי שנטוע עמוק בתרבות האיסלאם. ההבנה הזאת צריכה להיות מתורגמת למסקנה שמדובר בעימות היסטורי ומתמשך, וכי לא ניתן לנצח את הגל

לשיח ביקורתי על הרעיונות שהועלו כאן ועל פיתוח המודל האסטרטגי המתאים למדינת ישראל ולצה"ל יהיו השלכות גם על תפיסת בניין הכוח של צה"ל ועל נקודת האיזון הנכונה שבין התאמתו ללחימה נמוכת עצימות לבין הכנתו למלחמה כוללת

הזה באמצעות מהלומה אחת - מתמשכת ומוצלחת ככל שתהיה. על החברה הישראלית להפנים זאת כדי שלא תאבד את יכולת העמידה שלה לאורך זמן. יש לזכור כי כאשר בוחנים את העימות בראייה ארוכת טווח ניתן "להתאפק" ולבחור את ההזדמנויות הנכונות לעימותים אלימים. יש להימנע מעימותים שאין בהם הזדמנות יוצאת דופן.

2. כאשר מחליטים לצאת לעימות, יש להתאים את מטרות המלחמות למה שניתן להשיג. ובמילים אחרות: חברה מערבית שיוצאת למלחמה נגד תופעת הג'יהאד צריכה ללמוד להסתפק בהישגים המוגבלים בזמן ובמרחב. יש להימנע ממסגרת ציפיות המוגדרת במונחים של ניצחון ושל תבוסה.

3. ארגון ג'יהאד עובר שלבי התפתחות שונים. הוא פגיע במיוחד בשלב הטרור (א') ובשלב שבו הוא הופך למעין מדינה עם צבא (ד'). האסטרטגיה של המערב צריכה למקסם את ההזדמנויות האלה.

4. רעיון הג'יהאד מתפתח ופורח מתוך חיכוך צבאי בעצימות נמוכה עם המערב. יש להימנע ככל הניתן מניהול עימותים מתמשכים ורחבים עם הארגונים האלה בשלבי הביניים של

התפתחותם. המסקנה הזאת אינה סותרת את הצורך לקיים מבצעים קטנים ומוגבלים, רצוי נקודתיים, כגון מבצעי סיכול. מבצעים כאלה עשויים להניב הישג מצטבר, ויש לראות בהם כלי שמאפשר לדחות את העימותים הרחבים והמתמשכים - עד למציאת ההזדמנות האסטרטגית הנכונה לכך.

5. מאפיין חשוב נוסף של ארגוני הג'יהאד הוא העובדה שמאחורי רבים מהם עומדות מדינות תומכות דוגמת איראן וסוריה. הכלים הצבאיים המערביים כמובן רלוונטיים יותר לטיפול במדינות התומכות מאשר באיומי החתרנות או הגרילה. אין בכך כדי להמליץ למדינה מערבית כלשהי לפתוח במלחמה נגד מדינה תומכת טרור כדי לפתור בעיה של גרילה. עם זאת, אם הערכת המצב האסטרטגית מצביעה על סבירות גבוהה לעימות אלים קרוב בין מדינה מערבית למדינה תומכת טרור, כדאי לעיתים להמתין ולראות אם המלחמה הצפויה נגד המדינה התומכת בטרור תביא להפחתה משמעותית גם של איום הג'יהאד שבו היא תומכת.

אפילוג

החיים והמציאות האסטרטגית והאופרטיבית מורכבים יותר מכל מודל מופשט. ככל הנראה לא ניתן ליישם שום מודל תיאורטי או אסטרטגיה עקרונית לבעיה קונקרטית של מציאות מורכבת. לכן יש לראות במודל המוצג במאמר הזה בעיקר כלי לניתוח ולהערכת מצב אסטרטגית וכן כלי לפירוש המציאות ולמיצוי הזדמנויות.

לשיח ביקורתי על הרעיונות שהועלו כאן ועל פיתוח המודל האסטרטגי המתאים למדינת ישראל ולצה"ל יהיו השלכות גם על תפיסת בניין הכוח של צה"ל ועל נקודת האיזון הנכונה שבין התאמתו ללחימה נמוכה עצימות לבין הכנתו למלחמה כוללת.

הערה

1. הסעיף הזה מבוסס על הרצאה של ד"ר שאול שי.

--

--

לחימה מוסרית

כלי הכרעה אסטרטגי

בעימות האסימטרי

בדיקת אישורים ותעודות
בגדר הפרדה באיו"ש

שמירה קפדנית על דיני המלחמה
הבין-לאומיים - גם במאבק נגד הטרור
- אינה רק סוגיה מוסרית, אלא גם
סוגיה מעשית: לגיטימציה
בין-לאומית הפכה בעידן הנוכחי
לנשק הכרעה אסטרטגי

◀ סא"ל בועז נתן
מהנדס אווירונאוטיקה בחיל האוויר

"המבדיל את מלחמתה של המדינה מאויביה הוא שהמדינה נלחמת תוך כדי קיום החוק, בעוד אויביה מפירים את החוק... נשק המוסר אינו פחות חשוב מכל נשק אחר, ואפילו יותר. אין נשק יותר מוסרי מהחוק. על כולם לדעת ששלטון החוק בישראל לעולם לא ייכנע לאויביה". השופט העליון חיים כהן, 1984

מבוא

ליבת הפעילות של צה"ל בשנים האחרונות התמקדה בלחימה אסימטרית בעצמות נמוכה נגד הטרור הפלסטיני. תורות הלחימה עודכנו ושודרגו, והושם דגש על הצורך להשיג הכרעה תודעתית של האויב. כתוצאה מהפעילות הצבאית הונמכו להבות הטרור באופן משמעותי, וצה"ל השיג הצלחות רבות במישור הצבאי-טקטי. הלחימה של ישראל בטרור התנהלה בהתאם לערכי מוסר אוניברסליים ועלתה בקנה אחד עם ערכיה של מדינת ישראל, שהיא מדינה יהודית-דמוקרטית. עדות לכך ניתן לראות במשאבים האדירים שהושקעו באמצעי מודיעין ובאמצעי לחימה שנועדו לאפשר לחימה בפעילי טרור בלי לפגוע בחפים מפשע.

נראה כי כל המעורבים בלחימה בצד הישראלי תמימי דעים בנוגע לעליונותו המוסרית של צה"ל על הצד הפלסטיני המשגר מתאבדים כדי להרוג ללא הבחנה. עם זאת, למרות כל המאמצים שהושקעו במזעור הפגיעה בחפים מפשע עדיין יש לישראל בחלקים נרחבים של דעת הקהל בעולם דימוי של מדינה הנלחמת באופן בלתי מוסרי, ולפיכך היא מצויה בשוויון מוסרי ואף בחיסרון מוסרי נוכח הטרור הפלסטיני. בעיני עצמנו יש לנו עליונות מוסרית מובהקת על פני הפלסטינים, ולדעתנו אנחנו אף זוכים במאבק בהצלחות צבאיות-טקטיות. אבל המציאות היא שבשדות הקרב לא השגנו ניצחון אסטרטגי ולא השגנו הכרעה תודעתית מול הפלסטינים, ובדעת הקהל בעולם לא השגנו לגיטימציה מוסרית וחוקית ללחימתנו בטרור הפלסטיני.

הלחימה שמנהל כיום צה"ל נגד אויב אסימטרי היא חשובה ויעילה במישור הטקטי כדי למנוע את איום הטרור, אולם לדעתי אין בה כדי להשיג הכרעה תודעתית-אסטרטגית. במאמר הזה אני טוען כי יהיה נכון להסתמך על המוסר כדי להשיג את ההכרעה הזאת. במילים אחרות: רק לחימה מוכוונת מוסר תביא לישראל את ההישג הנדרש, שכן את פירותיה ניתן יהיה לקטוף גם במישורים המדיניים, ההסברתיים, התקשורתיים והמשפטיים.

חשוב לזכור: בעימות כזה אמורים הכלים הצבאיים להיות, בין היתר, לעזר ולתמיכה בכלים האסטרטגיים ולא להפך. אף שבשנים האחרונות מתרחבת ההכרה בכך, עדיין לא הפנימה מדינת ישראל את חשיבותם היחסית של הכלים

האסטרטגיים האלה. ההוכחה לכך היא הכמות המצומצמת של המשאבים שמפנה ישראל לאפיק הזה.

המאמר ינסה להציג עד כמה חשוב שישראל תוכל להוכיח לעולם שהיא מנהלת את מאבקה בהתאם לעקרונות המוסר האוניברסליים ובהתאם לדיוני הלחימה. כמו כן כולל המאמר התייחסות לטענות של מנהיגי הטרור הפלסטיני בנוגע לגיטימציה של פעולותיהם ומוכיח שהפעולות האלה סותרות באופן ברור ומפורש את אמנות ז'נווה מ-1949 והן בבחינת פשע נגד האנושות. נוסף על כך יתאר המאמר את כישלונה של מדינת ישראל להסביר את עמדתה - כישלון הנובע מצד אחד מהיעדר יד מכוונת ואסטרטגיה ברורה ומצד אחר מפוליטיזציה של החוק הבינ-לאומי בזירה העולמית. בסיום המאמר יובאו כמה המלצות לכיווני פעולה במסגרת הלחימה מונחית המוסר.

מוסר אוניברסלי

האם קיימות אמות מידה מוסריות אוניברסליות? האם בעולם שבו 193 מדינות, שלכל אחת מהן היסטוריה ותרבות שונות, יכול להיות קונסנזוס על אמות מוסר? האין אמות המוסר המערביות שונות מהותית מאלה שבמזרח או מאלה של האיסלאם? אכן קשה לדבר על מוסר בין-לאומי, אולם ישנם תנאי סף מסוימים הנוגעים לזכויות אדם בסיסיות, שסביבם יכולים להיווצר קונסנזוס מוסרי ואף עילה לפעולה בין-לאומית במישור המדיני והצבאי.

בעימות מוכוון מוסר אמורים הכלים הצבאיים להיות, בין היתר, לעזר ולתמיכה בכלים האסטרטגיים ולא להפך

ההנחה המקובלת היא - מאז משפטי נירנברג נגד ראשי המשטר הנאצי - שניתן לשפוט בפני בית דין בין-לאומי מי שביצעו פשעי מלחמה או פשעים נגד האנושות. לשם כך צריכים כמובן להיווצר תנאים בין-לאומיים מסוימים. המלחמה של נאט"ו נגד יוגוסלביה ב-1999 היא דוגמה להתערבות הקהילה הבין-לאומית בעקבות הפרה חמורה של זכויות האדם. במקרה הזה מדובר היה בטיהור האתני שעשו הסרבים למיעוט האלבני בקוסובו. אף שרוסיה, סין ומדינות נוספות התנגדו להתערבות הזאת, עדיין נמצאה תמיכה רחבה במידה מספקת לביצועה.

בספרו "הרפובליקה" מונה אפלטון כמה הגדרות למונח "צדק". אחת מהן גורסת ש"צדק הוא דבר החוק". החוק, לדבריו, משקף את המצפון המוסרי

של חברה נתונה, ולכן אכיפתו משמעה צדק. בהגדרה נוספת הוא טוען שאת הצדק קובע החוק, ובלשונו של ההיסטוריון היווני תוקידידס (המאה ה-4 לפני הספירה): "החוקים עושים מה שהם יכולים, והחלשים סובלים כפי שהם צריכים".

ההגדרה הראשונה, שלפיה הצדק הוא החוק, מובנת מאליה בחברה המתקיימת בתוך מדינה ריבונית, אך מה בנוגע לשתי חברות או לשתי מדינות שונות? ההגדרה השנייה, שלפיה "החוק שולט", מקובלת בזרם הריאליסטי בפוליטיקה הבין-לאומית. שתי ההשקפות האלה, שהועלו אף לפני תקופת אפלטון, מלוות את תולדות היחסים הבין-לאומיים כבר אלפי שנים. הגישה הראשונה תואמת את התפיסה הקאנטיאנית הגורסת שמדינות, כמו אנשים בודדים, ניתן לשפוט על-פי חוקי המוסר המיוצגים באמצעות החוק.

וודרו וילסון, נשיא ארה"ב במלחמת העולם הראשונה, ייצג את התפיסה הזאת כאשר טען: "אנו בתחילתו של עידן שבו קוד ההתנהלות והאחריות לחוסר צדק ייושמו בעבור ממשלות ואומות כפי שהם מיושמים בעבור התושבים של מדינות מתורבתות".¹ את הגישה השנייה, הכוחנית, מייצג בין השאר הפילוסוף האנגלי בן המאה ה-17 תומאס הובס, שדעתו היא כי "כוחניות ואינטרס עצמי הם השולטים, ומוסר הוא מותרות שוליים". לפי התפיסה הזאת, המדינות קיימות כדי לקדם את האינטרסים של אזרחיהן ולשמור עליהם, והמוסר בחקשר הזה מוגבל למה שמתאים למטרה הזאת. לשתי הגישות יש נקודות תורפה. הגישה הראשונה גורסת כי יישום התפיסה המוסרית ביחסים בין-לאומיים הוא פשוט וישיר - אולם בפועל הוא דורש חינוך, הסברה מתמדת, בגרות תרבותית, ונוסף על כך הוא בלתי יציב ויכול להיכנע מדי פעם לתכתיבים כוחניים. התפיסה הזאת עלולה לאבד את סמכותה במהירות כאשר יש הידרדרות כוחנית, אולם הניסיון מלמד כי לאחר סיום המאבק האלים היא תחזור לתפוס מקום מרכזי. נקודת התורפה של הגישה הכוחנית נובעת מתפיסתה שאמות המוסר הן לא רלוונטיות בתחום היחסים בין מדינות. אולם התפתחותם של אמנות בין-לאומיות ושל דיני לחימה השאובים מעקרונות מוסר מערביים היסטוריים (יהודיים-נוצריים), ושזוכים לתמיכתן של רבות ממדינות העולם המפותח, נותנת בסיס להנחה שקיימת הכוונה מצפונית-מוסרית, גם אם היא מוחלשת לפרקים בגלל פוליטיקה כוחנית.

האם החוק שולט ומשליט את מוסריותו על הנשלט כפי שנטען בנוגע לתרבות המערב, או שמא חוקי המוסר של התרבות הזאת יותר נאורים, ולכן הם יותר חזקים? בעוד שלכל אחד קיימת נטייה טבעית מובנית אל אחת משתי השקפות העולם האלה, הרי לדעתי נדרשת הבנה שרק שילוב של שתיהן יאפשר

את קיומה של מדינה לאורך זמן בעידן הנוכחי. אין מדינה או ארגון היכולים להשתית את חוסנם לאורך זמן על כוח בלבד. הצורך במושג האמורי הנקרא "צדק", כפי שהוא נתפס בימינו, דרוש לכל מדינה להישרדותה. נוסף על צבירת עוצמה צבאית כדי להתקיים לאורך זמן חייבת כל מדינה לעסוק במוסריותה כלפי פנים במוסדותיה המשפטיים ונוסף על כך עליה להוכיח את מוסריותה כלפי חוץ, כלפי אומות העולם. העיסוק הזה נכון בעתות שלום, אך נכון וחשוב אף יותר בעת מלחמה.

המלחמה הצודקת - שורשים ומקורות

שלושה זרמים עיקריים מתמודדים עם הסוגיה המוסרית של המלחמה: הריאליזם, הפציפיזם ותיאוריית המלחמה הצודקת, שממנה אף נגזר כיום המשפט הבין-לאומי. התפיסה הריאליסטית מציגה סקפטיות רבה בנוגע לשילוב של ערכי מוסר, כגון צדק, בתופעת המלחמה. התפיסה הזאת גורסת כי הרצון להשיג כוח וביטחון לאומי הוא המוטיבציה המרכזית בעת מלחמה, וכל דיון בשאלות של מוסר הוא אוטופי. מדינה צריכה לשמור על כוחה ועל ביטחונה הלאומי בעולם שבו רק החזקים שורדים. לעומתה גורסת התפיסה הפציפיסטית כי יש מקום לבחון את נושא הצדק המוחלט במלחמה - אבל מכך נובע באופן ישיר שמלחמה היא אקט שאין לבצעו משום שלא ניתן למנוע במהלכה הרג של חפים מפשע. לכן קובעים הפציפיסטים שבשום מקרה אין לצאת למלחמה - גם אם רואים בה מלחמה מוצדקת.

מקורותיה של תפיסת המלחמה הצודקת נעוצים בתיאולוגים הנוצריים הראשונים שניסו למצוא הסברים למלחמות שניהלה הכנסייה ושנגדו מן הסתם את התפיסה הנוצרית המקורית של פציפיזם ושל הושתת הלחי השנייה. הראשון שהגה את התפיסה הזאת הוא סנט אוגוסטין (המאה ה-5) שטען כי ההצדקה היחידה למלחמה היא הגנה עצמית - וגם במקרה כזה היציאה למלחמה היא מוצדקת רק אם הצדק שהיא תשיג יהיה גדול מהעוול שהיא תגרס.

התיאוריות האלה התמקדו בעיקר בסיבות ליציאה למלחמה. במאה ה-13 חידד תומאס אקווינס את תפיסתו של סנט אוגוסטין וקבע שלושה כללים ליציאה למלחמה: את המלחמה ינהל גורם לגיטימי, סיבתה תהיה מוצדקת, כוונתה תהיה טהורה. במהלך מלחמת 30 השנה במאה ה-17 ניסח המשפטן ההולנדי הוגו גרוטיוס את חוקי המלחמה, שהפכו במאה ה-20 לחוקים בין-לאומיים. תרומתו העיקרית הייתה ההפרדה בין אוכלוסיות לוחמות לאוכלוסיות לא לוחמות והקביעה שאסור לפגוע במי שאינם לוחמים.

החוק הבין-לאומי בנוגע לעימות בין-לאומי מזוין מבוסס כיום על אמנת האג מ-1907, על ארבע אמנות

זינוה מ-1949 ועל הפרוטוקול הראשון לאמנות זינוה מ-1977. ניתן לחלק את תיאוריית המלחמה הצודקת, שעליה נשענות האמנות האלה, לשלושה חלקים עיקריים:

1. Jus ad Bellum - ההצדקה המוסרית לצאת למלחמה.
2. Jus in Bellum - ניהול המלחמה בצורה מוסרית (דיני הלחימה).
3. Jus Post Bellum - הפן המוסרי של ההסכמים שמושגים לאחר המלחמה.

הנקודה החשובה ביותר לדיונו היא ההפרדה המוחלטת המקובלת כיום בין ההצדקה למלחמה (Jus ad Bellum) - כלומר הסיבה שבגללה יוצאת מדינה למלחמה - לבין הצדק במלחמה (Jus in Bellum), דהיינו האופן שבו מתנהלת פעולת הלחימה גופה (דיני הלחימה). במילים אחרות: יש להבדיל בין חוקיות היציאה למלחמה לבין החובה לצית לדיני הלחימה בעת הקרבות. משמעות הדבר היא שבין אם מדינה יוצאת למלחמה צודקת ובין אם לאו, חייבים שני הצדדים להקפיד על דיני הלחימה של המשפט הבין-לאומי. יתר על כן, גם אם נעשה למדינה עוול בכך שהצד האחר פתח במלחמה ללא הצדקה כלשהי, אותה מדינה אינה רשאית לחרוג מהחוקים הבין-לאומיים. ההבחנה הזאת היא קריטית להמשך הדיון.

אין מדינה או ארגון היכולים להשתית את חוסנם לאורך זמן על כוח בלבד

העקרונות של דיני הלחימה והעימות האסימטרי

דיני הלחימה שבמשפט הבין-לאומי רלוונטיים אף בהקשר של הלחימה האסימטרית. הם כוללים ארבעה עקרונות יסוד:

1. **עקרון הצורך הצבאי.** העיקרון הזה מאפשר לעשות שימוש בכוח הנדרש להשגת המשימה הצבאית - בכפוף לשאר הכללים של המשפט הבין-לאומי הנוגעים ללחימה. בהתאם לעיקרון הזה ניתן לתקוף כל מטרה צבאית אשר באופיה, במיקומה, במטרתה או בשימושה תורמת בצורה יעילה לפעולות הצבאיות של האויב, ואשר השמדתה, תפיסתה או נטרולה יקנו יתרון צבאי מוגדר. כשלחמים נגד צבא סדיר, נחשבים כל לוחמיו ליעד לגיטימי לפגיעה. במלחמה אסימטרית, שהיא על-פי

רוב נגד כוחות בלתי סדירים, עלולה להתעורר אי-ודאות בנוגע לזהות הגורמים הלוחמים. בכל מקרה, בהתאם להוראות המשפט הבין-לאומי, כל אדם המשתתף באופן ישיר, פעיל ומתמשך בלחימה הוא מטרה לגיטימית ללא קשר לאפיונו הפורמלי או לזהויו על-פי סמלים או מדים המקובלים בצבאות קונוונציונליים. הקביעה שאדם משתתף בלחימה חייבת להיעשות על יסוד ראיות אמיתיות, מעודכנות ומשכנעות. מתוך העיקרון הזה ניתן להבין שכלים או תשתיות ליצירת ראיות כאלה, שכלולם ושיפורם הם נדבך חשוב במוסריותו של צבא. ככל שאמינות הראיות יותר גבוהה, כך יובטח שהפגיעה בחפים מפשע תהיה קטנה יותר.

2. **עקרון ההבחנה.** בתכנון ובביצוע של משימות צבאיות יש להבחין בין לוחמים למי שאינם לוחמים ובין מטרות צבאיות למטרות שאינן צבאיות. שימוש בכוח ייעשה אך ורק נגד לוחמים ונגד מטרות צבאיות. בכל מקרה של ספק יש להתייחס אל המטרה כאל מטרה אזרחית. העיקרון הזה קובע כי אוכלוסייה אזרחית או מטרה אזרחית לעולם לא יהיו מטרה לתקיפה. משום כך פעולה צבאית שמטרתה הבלעדית היא לפגוע באזרחים או ברכוש אזרחי היא בלתי חוקית.

3. **עקרון המידתיות.** אין לתקוף את האויב באופן שיגרם לפגיעה אגבית באוכלוסייה האזרחית או ברכוש אזרחי, אלא אם הפגיעה היא מידתית בהשוואה לתועלת הצבאית הצפויה מאותה התקיפה. בחינת הנוק האגבי תיעשה על בסיס מידע אמין ועדכני בנוגע לאוכלוסייה האזרחית ולרכוש העלולים להיפגע אגב התקיפה.

4. **עקרון האנושיות.** אין לגרום סבל מיותר ללוחמי האויב. מכוח העיקרון הזה נגזר האיסור להפעיל כלי נשק מסוימים ושיטות לחימה מסוימות.

מוסריות הטרור - הטרוריסט מול לוחם החופש

אחת הבעיות הבולטות בבחינת מוסריות הטרור היא שאין כיום הגדרה אחידה ומוסכמת למושג "טרור". ממחקר סמנטי² עולה כי בספרות המקצועית קיימות לפחות 109 הגדרות שונות של המושג "טרור". בהגדרות השונות נפוצים במיוחד המושגים הבאים: אלימות וכוחניות (84% מההגדרות), פוליטיקה (65%), פחד וחרדה (51%), איום (47%). על-פי המחקר הזה, הסוגיות העיקריות שבגינן קיים קושי להגיע להגדרה מוסכמת הן:

1. הגדרת הגבול בין טרור לבין סוגים אחרים של

2. אלימות פוליטית.
2. ההבחנה בין טרור של ממשלות לבין טרור של קבוצות התנגדות.
3. היחס בין טרור לבין פשע פלילי, מלחמה או מלחמת גרילה.
4. האפשרות שהטרור ייחשב לצורת לחימה לגיטימית בתנאים מסוימים וכשמטרתו היא לגיטימית.

נשאלת השאלה: האם הטרוריסט של האחד הוא לוחם החופש של האחר? התשובה לשאלה הזאת היא שלילית בהחלט. ישנם גורמים רבים שקיבלו על עצמם את ההנחה המוטעית שטרוריסט ולוחם חופש הם שני קצוות ברצף השימוש הלגיטימי באלימות. ההגדרה הזאת היא מלכודת סמנטית מכוונת. טרור הוא אמצעי, ואילו השגת חירות היא מטרה, כך ששני המושגים האלה לא נמצאים כלל באותו המישור.

בכל עימות יש לפחות שתי גרסאות של האירועים: לכל צד ישנה הגרסה שלו. כל צד, מן הסתם, טוען שהוא אינו אשם במצב הלחימה, מכיוון שהוא מתגונן ומגיב על פעולות הצד שמנגד. בשל ריבונותם של מדינות (או של ארגונים לאומיים לגיטימיים) אין בנמצא בית משפט היכול לפסוק לטובת צד זה או אחר, כפי שנהוג בתוך תחומי מדינה ריבונית. למשל, בין שני אנשים או בין שני ארגונים הכפופים למדינה ריבונית קיים חוזה בלתי כתוב המחייב כל אזרח או תושב למלא אחר דבר החוק. לכל חוזה קיים שומר חוזה. במקרה של המדינה הריבונית השומר הזה הוא הממשלה הנבחרת האוכפת את שמירת החוק באמצעות הגופים המשפטיים וגופי הביצוע.

השוואה בין מה שקורה בתוך מדינה לבין מה שמתחולל בין מדינות מלמדת שמדובר במצב שונה לחלוטין. אין חוזה בלתי כתוב בין מדינות, וגם אין שומר חוזה. קיימות אמנות רבות לעניינים שונים, שעליהן חתומות מדינות שונות. ההחלטה אם להצטרף לאמנה זו או אחרת נתונה בידי המדינות עצמן. מתוך כך נובע שאין גורם היכול לשפוט אם יש הצדקה להכרזת מלחמה או לפעילות מלחמתית (Jus ad Bellum) של מדינה נגד רעותה או של ארגון נגד מדינה (וההפך). ישנם רק כללים מנחים, ובנושאים אחדים קיים קונסנזוס בין-לאומי. יש לציין כי בשל שרשרת עוולות, שייתכן כי נעשו כלפי כל אחד מהגורמים הנלחמים, יהיה קשה מאוד, אם לא בלתי אפשרי, לפסוק ביניהם.

לעומת זאת קיימת הסכמה בין-לאומית רחבה - והיא הולכת מתרחבת בהתמדה - בנוגע לדיני הלחימה (Jus in Bellum) לאחר שזו פורצת. הדינים האלה, שכמה מהם פורטו בסעיף הקודם ועוגנו בכמה אמנות בין-לאומיות מרכזיות (אמנת האג, ארבע אמנות זינווה ואמנות בין-לאומיות

כל ניסיון להצדיק פעולות טרור בכך שהטרוריסט הוא חלש וקורבן של עוולות היסטוריות סותר את הדינים הבין-לאומיים באופן מוחלט

נוספות), הם משפט בין-לאומי מנהגי המחייב את כל מדינות העולם, בין אם חתמו על אותן אמנות ובין אם לאו. במילים אחרות: קיימת הפרדה מלאה בין הסיבה לפרוץ המלחמה לבין האופן שבו יש לנהל. גם אם נעשה לצד מסוים עוול על-ידי צד אחר, ואף אם הצד התוקף הוא חלק ממה שמוגדר "ציר הרשע", אין הצדקה מוסרית לאפשר לחימה שאינה עולה בקנה אחד עם דיני הלחימה הבין-לאומיים הנגזרים מכללי המלחמה הצודקת. כלומר, הפגיעה חייבת להיות בלוחמים בלבד על-פי ראיות מוצקות להיותם לוחמים, כפי שמתואר בסעיף הקודם. לכן כל ניסיון להצדיק פעולות טרור (in Bellum) בכך שהטרוריסט הוא חלש וקורבן של עוולות היסטוריות (ad Bellum) סותר את הדינים הבין-לאומיים באופן מוחלט, וקיים קונסנזוס נרחב שהפעולות האלה הן פשע נגד האנושות.

האפולוגטיקה הפוליטית אל מול הטרור

הטרור, שמטרתו אינה רק לרצוח חפים מפשע אלא גם לזרוע פחד בקרב האוכלוסייה, אינו תופעה חדשה. אולם ממדי התופעה הזאת התפשטו בעשור האחרון לא רק במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני אלא בעיקר במסגרת המלחמה שהכריז האסלאם הקיצוני הן נגד הלא מוסלמים והן נגד משטרים מוסלמיים שאינם נראים לו דבקים במידה מספקת בדת.

טרור הוא רצח מכוון שמנהלים ארגון או מדינה באופן מחושב על-פי אסטרטגיה שהתוו ובהתאם לאידיאולוגיה שאימצו. מאז ראשית ימיו נחשב הטרור לנשקם של החלשים ויוחס לקבוצות אנשים שעשו כל שביכולתם להתנגדות פסיבית, עד שהגיעו למצב של "אין ברירה". הארגונים האלה ניסו לכאורה כל דרך פוליטית, מיצו כל אפשרות של משא ומתן והגיעו למסקנה כי לא עומדת בפניהם שום אפשרות מלבד הטרור. למרבה הצער ישנם גופים לגיטימיים בעולם שקיבלו את ההשקפה הזאת ומצדיקים את הטרוריסטים או מכנים אותם "לוחמי חופש". הטיעון הזה נשמע לעיתים מאוד משכנע, אולם בפועל הוא מנוגד לחלוטין לכל אמות המוסר.

כיצד מגיעים הטרוריסטים למצב של אין ברירה? כדי להגיע למצב הזה אכן יש למצות את כל הפעולות הלא אלימות האפשריות - ולא באופן חד-פעמי, אלא שוב ושוב. התירוץ השני לטרור הוא שעוסקים בכך גופים או ארגונים חלשים שאין ביכולתם לבצע שום פעילות אחרת. אולם קיים כאן ערבוב של שני סוגים שונים של חולשה: חולשה של ארגון טרור אל מול אויביו וחולשה של הארגון אל מול בני עמו. חולשת הארגון³ אל מול בני עמו היא הסיבה האמיתית שבגללה חסומות בפניו אופציות פוליטיות ומדיניות כגון התנגדות לא אלימה, שביתות והפגנות. הטרוריסטים חלשים לא רק משום שהם מייצגים את החלשים אלא גם משום שאינם מצליחים לרתום את בני עמם לפעילות פוליטית ממוקדת. הם פועלים ללא התמיכה החופשית המלאה של בני עמם. ייתכן שהם מייצגים את הדיכוי ואת הכעס של חלק מבני העם, אולם אין בידיהם סמכות לייצג את הכלל, שכן הם לא ביצעו שום פעילות המזכה אותם ברשות לפעול כך. הגופים האלה פועלים בצורה עריצה, ולכן אם הם אכן זוכים בשלטון - כפי שנוכחנו לדעת - הם גם שולטים בצורה עריצה.

אולם אף שהארגונים האלה אינם מייצגים באופן מלא את עמיהם, הם זקוקים לגיטימציה של האוכלוסייה המקומית לביצוע פעילותם לאורך זמן. החשיבות של הגיטימציה הזאת ניכרת בכל התבטאות של מנהיגי הטרור. את הגיטימציה הזאת, שהיא בסיס קיומם, ניתן לקעקע באמצעות מהלך אסטרטגי מתמשך בתחום ההסברה. להערכתך, רק מהלך כזה של דה-לגיטימציה בין-לאומית, המנוצל להחדרת ערכים לא אלימים לאוכלוסייה המקומית, יביא להפסקת הטרור באופן מלא - ועל כך יפורט בסיכום המאמר.

הלגיטימציה העצמית של ארגוני הטרור

הראשונים שהעניקו היתר הלכתי אסלאמי להקרב עצמית היו האימאם חומייני ופוסקי הלכה שיעים בעת מלחמת איראן-עיראק (1980-1988). בעקבות כניסת ארגונים סוניים למעגל של פיגועי ההתאבדות נדרשו לסוגיה הזאת גם פוסקי ההלכה של האסכולה הסונית. אם בוחנים מהיכן יונקים שורשי האסטרטגיה של הטרור הפלסטיני את מורשתם, אפשר למצוא כבר ב-1983 התבטאות מעניינת של מי שהיום הוא יו"ר הרשות הפלסטינית. אבו מאזן אמר אז כי האסטרטגיה של ישראל מכוונת תמיד לבידוד האוכלוסייה האזרחית שלה מסכנות המלחמה, שכן בשל גודלה הזעיר של האוכלוסייה הזאת וחשיבותה לפרויקט הציוני היא ללא תחליף:

הגורם האנושי הוא לעולם הבעיה החמורה ביותר [של ישראל], ולא ניתן לפתרון גם על-ידי ארה"ב. זהו למעשה עקב אכילס של הפרויקט הציוני...

[ולכן] כל הפעילויות הצבאיות צריכות לפגוע במרכזי האוכלוסייה כדי לגרום לנזק המרבי ליריב באמצעות פגיעה בערך היקר לו מכול. הפעילות הזאת תמחה את הביטחון של המתנחלים ותשתול ספקות במוחותיהם בנוגע לעתיד... וחובתו הראשונה והאחרונה של כל רובה פלסטיני היא לפנות לעבר האדמה הכבושה... לעבר בני האנוש, לעבר בני האנוש, לעבר בני האנוש. או במילים אחרות: הפגיעה במתקנים, במבנים, במוסדות ובמפעלים צריכה להיות העדיפות האחרונה... אנו רק צריכים להכיר את הפרק הכואב ביותר.⁴

ב-1988 ריאיון הסוציולוג מרק יורגנסמאיי⁵ את עבד אלעזיז רנטיסי ובין היתר דרש ממנו להתייחס לגיטימיות של פיגועי ההתאבדות. רנטיסי תימן ואמר: אין לקרוא להם "פיגועי התאבדות" אלא "אסשהאד", כלומר מות קדושים מבחירה עצמית. רנטיסי הדגיש שבחירת המושג לתיאור הפעולה היא חשובה ביותר. ההתאבדות, לדבריו, היא פעולה אימפולסיבית של אדם מופרע, אולם המשימות שמבצעים אנשי החמאס הן מוכוונות ונבחרות בקפידה במסגרת מחויבותם הדתית. "איננו פוקדים עליהם לבצע אותן", אמר, "אנו פשוט נותנים להם רשות לבצען מדי פעם".

על השאלה כיצד מאפשר החמאס פעולות כגון אלה הפוגעות גם במי שאינם לוחמים השיב רנטיסי:

הטרוריסטים חלשים לא רק משום שהם מייצגים את החלשים אלא גם משום שאינם מצליחים לרתום את בני עמם לפעילות פוליטית מתוקדת

אנו נמצאים במלחמה. המלחמה היא לא רק נגד ממשלת ישראל אלא נגד כל החברה הישראלית. בתחילת פעולתו נמנע החמאס מפעילות נגד לא לוחמים, אולם שני אירועים שינו את אופי הפעילות. הראשון, הרג של מפגינים מוסלמים ליד מסגד אלאקצה ב-1990 והשני הטבח בחברון שעשה ברוך גולדשטיין ב-1994 בעת צום הרמדאן. מכאן הפכו פעולותיהם של הצעירים הפלסטינים לאקט של הגנה עצמית. מעבר לכך, הפיגועים נגד אזרחים הם לקח מוסרי לעם בישראל. זוהי הדרך להראות לחפים מפשע בישראל את סבלם של החפים מפשע הפלסטינים.

בדרשתו של שיח' יוסף אלקרדאווי, מגדולי הפוסקים בעולם המוסלמי, שאותה נשא במרס 1996, הוא קבע שטרור המתאבדים שהפעילה תנועת החמאס בירושלים, באשקלון ובתל-אביב באותה השנה, ושקטל עשרות ישראלים, הוא "גיהאד

למען אללה". לדבריו, המתאבדים נהרגו כדי להגן על האדמה ועל הכבוד נגד הישראלים שגזלו את פלסטין, ולפיכך הם אינם מתאבדים אלא שהידים שנפלו בגיהאד.⁶ השיח' הוסיף ופירסם עוד כמה פסקי הלכה (פאתוות), המחייבות את המוסלמים לבצע פיגועי הקרבה. גישתו מאפיינת כיום את הקו הדומיננטי בקרב פוסקי ההלכה המוסלמים. רוב הממסד הדתי המתון יותר נאלץ לשנות את עמדתו מהתנגדות מוחלטת לתמיכה מסויגת.

קרדאווי טוען שהפעולות האלה הן לגיטימיות גם אם הקורבנות הם אזרחים, שכן החברה הישראלית היא בעלת אופי מיליטריסטי. גברים ונשים משרתים בצבא ויכולים להיקרא לשירות צבאי בכל עת. לעומת זאת, אם ילדים או זקנים נפגעים בפעולות ההקרב, הרי שהדבר לא נגרם במתכוון, אך תואם את עקרון המידתיות. ההכרח - לדבריו - מצדיק את המעשה.

שיח' חמיד אלביטאווי, ראש אגודת החוקרים האסלאמים הפלסטינים, שיח' מוחמד איסמעיל אלג'מאל, המופתי של יריחו, ושיח' אלאזהר מוחמד סיד טאנטאווי גורסים שפיגועי ההקרב אינם התאבדות (האסורה על-פי הקוראן), אלא הקרבה של שהידים במסגרת הגיהאד לשם פגיעה בכובשים של אדמה מוסלמית (דאר אלאסלאם). מעבר לכיפוף הפרשנויות הדתיות כדי להתאימן לרצון ההנהגה יש הסכמה כללית שפיגועי ההקרב הם נשק אסטרטגי המעניק לפלסטינים יכולת הרתעה ואיזון אסטרטגי מול ישראל. התופעה הזאת היא השתקפות של נורמה חברתית שזוכה לעידודו של הקהל הרחב ברחוב הפלסטיני - לפחות כלפי חוץ.

בעוד שפוסקי ההלכה האסלאמים מאמצים באופן חד-משמעי את הקו הקיצוני של קרדאווי, הרי בקרב אנשי אקדמיה ומדינאים במדינות המוסלמיות רווחות עמדות שונות. בנאום הפתיחה של ועידת הפסגה של המדינות המוסלמיות, שהתכנסו במלזיה ב-2002, אמר סגן ראש ממשלת מלזיה, עבדאללה אחמד בדאווי, כי אי-אפשר לנצח מלחמת קודש באלימות (פיגועי התאבדות), משום שזו אינה משיגה דבר פרט לחיזוק תדמית הטרוריסטים שכבר דבקה בפלסטינים. הוא הביע התנגדות לאלימות בשם האסלאם וקרא לראות בכל התקפה נגד אזרחים "טרור בלתי חוקי".

פיגועי 11 בספטמבר 2001, שגרמו למותם של יותר מ-3,000 בני אדם, ותגובתו החריפה של הממשל האמריקני הביאו לעצירה מיידית, אך זמנית, של פיגועי הטרור באזורנו. זמן קצר לאחר הפיגועים הכריזו 17 ארגונים פלסטיניים (ובהם החזית העממית, החמאס והגיהאד האיסלאמי) כי הם מגנים את "ההתקפות שכוונו נגד אזרחים חפים מפשע". עם החותמים נמנו ארגונים ממושים

פיגועי 11 בספטמבר | פיגועי 11 בספטמבר 2001, שגרמו למותם של יותר מ-3,000 בני אדם ותגובתו החריפה של הממשל האמריקני הביאו לעצירה מיידית, אך זמנית, של פיגועי הטרור באזורנו

שקיבלו אחריות להתקפות על אזרחים בישראל ובשטחים. הם לא ראו כל סתירה בין המצב בארצות-הברית לבין המצב בישראל ובשטחים. בין השאר נכתב בכרוזה: ⁷ "כשאנו חוזרים על הגיוני החד-משמעי לטרור, לא נסבול את הגדרת מאבקנו הלגיטימי נגד כיבוש אדמתנו ככזה. לכן אנו קוראים לכל העולם להבחין בין טרור לבין המאבק הלגיטימי נגד הכיבוש שמקובל לפי עקרונות הדת ולפי אמנות בין-לאומיות".

מהאמור לעיל ניתן לראות כי קיימות כמה נקודות תורפה מהותיות בניסיון של ההנהגה הדתית של הפלסטינים לבסס את ההיבט המוסרי ואת הלגיטימציה של פיגועי טרור נגד אזרחים חפים מפשע. את כל הטענות שנועדו לתת ביסוס מוסרי כזה ניתן לשלול בזו אחר זו, ובסופו של דבר לא נותר אלא לקבוע שמעשי הטרור הם פשעים נגד האנושות, דהיינו פעולות שבשל היקפן או אופיין מזעזעות את המצפון האנושי.

פשעים נגד האנושות נידונו לראשונה במשפטי נירנברג לאחר תום מלחמת העולם השנייה. מאז הוכלל המושג הזה בכמה אמנות בין-לאומיות, שהעדכנית שבהן היא חוקת רומא לבית המשפט הפלילי הבין-לאומי (ICC) מיולי 2002. אחד מעקרונות היסוד של המשפט הבין-לאומי הוא שאין לפגוע במכוון באזרחים בעת עימות צבאי. האיסור על פגיעה מכוונת באזרחים הוא חלק מהמשפט הבין-לאומי המנהגי המחייב כל מדינה וכל ארגון הן בעימות פנימי והן בעימות בין-לאומי. עקרון היסוד הזה בא לידי ביטוי - בין היתר - בסעיף 51 (2) לפרוטוקול הראשון לאמנות ז'נובה מ-1977. הוא קובע כי: "האוכלוסייה האזרחית וכן האזרח הבודד לא יהיו מטרה להתקפה, לפעילות אלימה או לאיומים באלומות, שמטרתם הראשית היא לעורר חרדה וטרור בקרב אוכלוסייה אזרחית". נוסף על כך אוסרת אמנת ז'נובה הרביעית - תחת הקטגוריה "הפרות חמורות" המבואות בסעיף 147: "הרג רצוני ומכוון ללא אבחנה וגרימת סבל רב ונזק משמעותי לגוף או לבריאות". מהאמור עולה כי פגיעתם המכוונת של הטרוריסטים הפלסטינים באזרחים חפים מפשע היא פשע בוטה וחמור נגד האנושות. את התירוצים ואת הטענות השונות שמעלים מנהיגי הטרור ופעיליו ניתן לסתור באופן חד-משמעי כמפורט להלן:

1. טענה: "המאבק הפלסטיני הוא מאבק שחרור לאומי משלטון כובש". תכליתו של סעיף 1(4) לפרוטוקול I של אמנת ז'נובה היא לכלול במפורש מאבקי שחרור לאומיים ולאחדות תחת הסמכות של שאר אמנות ז'נובה הקודמות. הפרוטוקול זה כולל "מאבקים מזוינים שבהם נלחמים אנשים נגד שלטון קולוניאליסטי או זר וכן נגד משטרים גזעניים בזכות מאבקם

קיימות כמה נקודות תורפה מהותיות בניסיון של ההנהגה הדתית של הפלסטינים לבסס את ההיבט המוסרי ואת הלגיטימציה של פיגועי טרור נגד אזרחים חפים מפשע

להגדרה עצמית". אש"ף, המייצג את הרשות הפלסטינית, היה שותף לכתיבת הפרוטוקול הזה בשנים 1974-1977. אף שהפרוטוקול הזה אינו נחשב למשפט בין-לאומי מנהגי, הוא משמש אמת מידה מקובלת במשפט הבין-לאומי. (ראוי לציין שמדינת ישראל התנגדה לסעיף הזה בפרוטוקול). גם אם המאבק הפלסטיני ייחשב לגיטימי, עדיין יהיו הפלסטינים כפופים לחלוטין לדיני הלחימה, ובהם האיסור המפורש לתקוף אזרחים.

2. טענה: "ההתקפות נגד אזרחים ישראלים חוקיות, שכן מדובר בתגובה להפרות ישראליות של החוק הבין-לאומי". על-פי המשפט הבין-לאומי המנהגי, הפרה של צד אחד את המשפט הבין-לאומי (בהנחה שאכן הופר) אינה מפחיתה

מהמחויבות של הצד האחר לכבדו. אמנת ז'נובה אוסרת בפירוש על פעולות תגמול נגד אזרחים או נגד רכושם.

3. טענה: "המתנחלים ויתרו על סטטוס של אזרחים בשל שהותם בהתנחלויות בשטח כבוש, שכן השהות הזאת נוגדת את המשפט הבין-לאומי". גם אם שהות המתנחלים אכן נוגדת את המשפט הבין-לאומי, הרי אזרח החי בהתנחלות מוגדר במשפט הבין-לאומי "לא לוחם" (non-combatant), וחל איסור להופכו למטרה להתקפה מזוינת.

4. טענה: "כל האזרחים בישראל הם אנשי מילואים, ולכן הם חיילים". המשפט הבין-לאומי קובע מפורשות שחיילי מילואים נחשבים לאזרחים עד למועד שבו הם נמצאים בפועל במסגרת של שרשרת פיקוד צבאית או מעורבים באופן מעשי בפעילות צבאית. בצבא קונוונציונלי הסממן הבולט להשתייכות הזאת הוא מדי הצבא. לכן חל איסור מפורש לפגוע באנשי מילואים כאשר הם אינם נמצאים בפועל במסגרת צבאית.

5. טענה: "קיים חוסר איזון אסטרטגי בין הצדדים. התשובה היחידה למטוסים ולטנקים היא נשק

המתאבדים". הפרוטוקול הראשון לאמנות ז'נווה מ-1977 מציין מפורשות שהוראותיו תקפות אף בנסיבות של לחימה נגד שלטון קולוניאליסטי, קרי בנסיבות של עימות אסימטרי מובהק. מעבר לכך ברור כי לא ניתן לקבל את הטענה הזאת, שכן היא שומטת את הקרקע מהמשפט הבין-לאומי בכללו בשל ריבוי העימותים בין כוחות לא שווים. לסיכום החלק הזה מובאת להלן המסקנה של ארגון Human Rights Watch בנושא של פיגועי הטרור הפלסטיניים:

האנשים שמבצעים את פיגועי ההתאבדות האלה אינם קדושים שמסרו את נשמותיהם על קידוש השם [מרטירים] אלא פושעי מלחמה. גם האנשים שעוזרים לתכנן את הפיגועים האלה הם פושעי מלחמה. ההיקף ואופיין השיטתי של ההתקפות האלה מבדילים בינן לבין מנהגים פסולים אחרים הנעשים בזמן עימות. ניתן להגדירן בביור "פשעים נגד האנושות".⁸

הסברה במבחן - מאמץ ההסברה של מדינת ישראל

כדי להעביר את המסרים של ישראל ולייצר דה-לגיטימציה עולמית לטרור אנו נדרשים לכלי הסברה יעילים. מי אחראי על ההסברה של ישראל בעולם? התפקיד הזה מתחלק בין הגורמים הבאים: משרד ראש הממשלה, משרד החוץ, דובר צה"ל, אמ"ן ומשטרת ישראל. ב-1999, בימי ממשלתו של ברק, קבעה ועדת שרים שמשד החוץ אחראי על תיאום מאמץ ההסברה, אולם לקביעה הזאת לא התלוותה שום פעולת חקיקה שתקנה לה תוקף חוקי. בתחילת הלחימה נגד הפלסטינים תיאמו את מאמץ ההסברה מר יוסי גל והשרה ציפי ליבני, אולם שניהם התפטרו זמן קצר לאחר שנכחו לדעת כי אין להם סמכות ביצועית אל מול גופי ההסברה. דו"ח מבקר המדינה 53א', שפורסם במהלך 2002, מכיל תחקיר מפורט על התנהלותו ועל תפקודו של מערך ההסברה בישראל. בין המסקנות הרבות

מופיעות גם הקביעות הבאות:

התברר כי לא נערכה אי-פעם בחינה תקציבית כוללת של הוצאות המדינה להסברה הממלכתית ביחס לכלל צרכיה ותוך כדי עדכון תעדופו של כל צורך וצורך בהתאמה. ראוי לבחון ברמה הלאומית את סוגיית האיום של לוחמת התעמולה הערבית כאיום אסטרטגי ואת דרכי ההתמודדות מול תעמולה זו...

למרות האיום הגלום בלוחמת התעמולה הערבית לא הוגדר איום זה כאיום אסטרטגי. ביוני 2002 מסר צה"ל למשרד מבקר המדינה כי אין חולק על כך שלוחמת התעמולה הערבית הינה מרכיב משמעותי בשדה המערכה הנוכחי, שרק יילך ויגבר בעתיד, ובחטיבת המחקר קיימת הבנה ברורה לאיום הגלום בתעמולה ובהסתה הערבית כמרכיב במערכה הכוללת על ישראל. אולם על-פי תפיסת צה"ל אין מקום להגדירה כ"איום" במובן הפורמלי. הטיפול בסוגיה זו צריך לדעתו להיעשות על-ידי חיזוק ומיסוד הקשר שבין גופי המודיעין והידוק הקשר שבין גופי המודיעין וההסברה.⁹

לארגוני זכויות האדם ישנו חלק נכבד - לחיוב או לשלילה - בדימוי הבין-לאומי של מדינת ישראל. גם בזירת ההסברה הזאת נראה כי תמונת המצב - כפי שהיא משתקפת בתוצאה הסופית - אינה מספקת. לשם המחשה ניתן להביא את ההתנהלות סביב הלחימה בג'נין במהלך מבצע "חומת מגן". התעמולה הפלסטינית הצליחה לשכנע רבים כי מדובר היה בטבח של אזרחים חפים מפשע ולא בלחימה קשה של צבא נגד טרוריסטים. אולם ככל שחלף הזמן הלכה והתבהרה התמונה האמיתית. בדו"ח של ארגון HRW (Human Rights Watch) ממאי 2002, שכותרתו "ג'נין - פעילות צה"ל", נכתב בהקדמה:

צוות של Human Rights Watch, שכלל שלושה חוקרים מנוסים, שהה שבעה ימים בג'נין מ-19 באפריל 2002 ועד 28 באפריל

2002 כדי לבצע את עבודת המחקר הזאת. הצוות ריאין יותר מ-100 תושבים המתגוררים במחנה הפליטים של ג'נין... החוקרים אספו מידע גם ממשקיפים שהיו עדים לאירועים במחנה הפליטים של ג'נין, כולל עובדי סיוע בין-לאומיים, אנשי רפואה ופקידים מקומיים... אולם צה"ל סירב לבקשות החוזרות ונשנות של Human Rights Watch למסור מידע על ההתקפות שערך בגדה המערבית וברצועת עזה. כיאה לארגון מצפוני לא נשכחו גם תודות, המשקפות את נקודת מבטם של הכותבים:

החוקרים מודים לאנשים ולארגונים הרבים שהגישו לו סיוע רב ערך, ובהם עדאלה, אלחאק, אמנסטי, Law, לינה ג'ראר, נאפיש עג'אווי, רסלאן מח'נה ודהליה.

הדו"ח בן 50 העמודים כולל פירוט רב וראיונות עם תושבי המחנה בנוגע למותם של 20 מתוך 22 האזרחים שאותם הגדיר הארגון "חפים מפשע" ושנהרגו במהלך הפעולה. למרות ההסתייגויות המובאות בדו"ח בשל חוסר היכולת לקבל נתונים מכלל המעורבים (ובהם צה"ל), הרי מסקנותיו פוסקות בהחלטיות שבחלק מאירועי הלחימה ביצע צה"ל פשעי מלחמה. נשאלת השאלה האם הדו"ח הוא חד-צדדי במזיד או סובל מחוסר התייחסות של מוסדות ההסברה ושל צה"ל.

המדיניות הזאת אינה נוגעת רק לארגוני זכויות אדם. וכך נכתב בהקדמה לדו"ח המיוחד למזכ"ל האו"ם שחובר בעקבות החלטת האו"ם ES-10/10 מ-14 במאי 2002 (שגינתה את ישראל על אירועי ג'נין):

תת-המזכ"ל לעניינים פוליטיים כתב לנציג הקבוע של ישראל ולמשקיף הקבוע של פלסטין באו"ם וביקש מהם למסור מידע, אך רק זה האחרון נענה לבקשה. בהיעדר תגובה מישראל הסתמך האו"ם על הצהרות פומביות של פקידים ישראלים ועל מסמכים של ממשלת ישראל שנגישים לציבור הרחב ושרלוונטיים לבקשה בהחלטה ES-10/10.

טבלה 1: מניין הרוגים בעימות הישראלי-פלסטיני על-פי ארגון אמנסטי

שנה	פלסטינים		ישראלים	
	המספר הכולל של ההרוגים		המספר הכולל של ההרוגים	אזרחים
2001	460 (מתוכם 79 ילדים) ¹⁰	187	154 (מתוכם 36 ילדים)	
2002	1,000 (מתוכם 150 ילדים)	420	218 (מתוכם 47 ילדים)	
2003	600 (מתוכם 100 ילדים)	200	109 (מתוכם 21 ילדים)	
2004	700 (מתוכם 150 ילדים)	109	59 (מתוכם 8 ילדים)	

טבלה 2: מקורות תקציביים בחלוקה לפי ארגונים

ארגון	תקציב מוערך ל-2004 ¹¹ - במיליוני שקלים
צה"ל - פיתוח אמל"ח	יותר מ-3,000
פרקליטות צבאית (כולל מחלקת דבל"א - דין בין-לאומי)	3.4
משרד החוץ - הסברה	17
לשכת העיתונות הממשלתית	0.1
יחידת דובר צה"ל	5
תקציב תפעולי Amnesty International	140
תקציב תפעולי Human Rights Watch	120
תחנת הטלוויזיה אלמאנאר (החזבאללה)	70
תחנת הטלוויזיה אלג'זירה	140
פרטנר, אורנג', פלאפון - תקציב הפרסום של שלושתן יחד	63
אסם - תקציב פרסום	60
תנובה - תקציב פרסום	54
שטראוס-עלית - תקציב פרסום	120
מפעל הפיס - תקציב פרסום	20 (נכון לשנת 2002)

האסימטרי? לדעתי לא הגענו להכרעה כזאת. להערכתך, העימות עם הפלסטינים הוא בראש ובראשונה מאבק על מהותה של החברה ושל הלאום הפלסטיניים. הנרטיב של עצמאות הנרכשת במאבק ובחקרבה טבוע בתרבות האיסלאמית, אך הדת עצמה אינה מקור המאבק אלא אמצעי בלבד. מהותה של החברה הפלסטינית ואופי ערכיה הם העומדים על הפרק. באופן יותר נרחב ראוי לציין כי ישנם חוקרים הגורסים שהעולם המוסלמי כולו ניצב בפני משבר זהות, ותנועות האסלאם הקיצוניות כמו גם הגורמים המתונים שקולם חלש הם סוג של חיפוש דרך קולקטיבי אסלאמי. כאשר קיים משבר זהות לעיתים קל יותר להגדיר מה איננו מאשר מה הננו, וכך עלולים מדינת ישראל והמפעל הציוני למצוא את עצמם גם בהמשך במצב שבו הם האויב המשותף והמאחד את הזהות העצמית הפלסטינית והמוסלמית.

במשבר הזהות הזה אין אנו יכולים להשפיע בצורה מוסרית ישירה ואפקטיבית על היריב ועל ערכיו עד כדי הכרעת זהותו, ולא יהיה זה נכון לבצע זאת, שכן כל התערבות כזאת תיראה, ובצדק, מניפולטיבית או שיראו בה לוחמה פסיכולוגית. יש לבצע הפרדה בין לוחמה פסיכולוגית ללחימה מונחית מוסר. הלוחמה הפסיכולוגית על-פי הגדרתה הקלאסית עוסקת במניפולציה של מידע, בהעברת מסרים ובפעילות אקטיבית כדי להשפיע על הרגשות ועל

בתקציבי המשרדים העוסקים בצורה זו או אחרת בהסברה בהשוואה להיקף המשאבים שמשקיעים ארגונים שונים בעולם. כמו כן מובאת הקבלה לתקציב המוקדש לפיתוח אמצעי לחימה בצה"ל. התקציב לפיתוח אמצעי לחימה משקף את ההשקעה ביכולת ההכרעה הצבאית, ואילו תקציב ההסברה משקף את ההשקעה ביכולת ההכרעה התודעתית.

הטרור הפך לכלי נשק אסטרטגי בסכסוך הישראלי-פלסטיני

סיכום

מניתוח האירועים וההתבטאויות של ההנהגה הפלסטינית ניתן לראות שהטרור הפך לכלי נשק אסטרטגי בסכסוך הישראלי-פלסטיני. כיום אפשר להבחין כי הלחימה בטרור והסיכולים הממוקדים הניבו צמצום משמעותי בפיגועי ההתאבדות עד כדי התעייפות החברה הפלסטינית והפוגה יחסית בפיגועים. מנגד חיזקו ההתנתקות מעזה כמו גם היציאה מלבנון את דעתם של המנהיגים הפלסטינים שדרך הפעולה של הטרור היא אפקטיבית. האם הגענו להכרעה של התודעה הפלסטינית ברמה האסטרטגית, כפי שנגזר מתורת הלחימה בעימות

למרות מאמציה המרובים של מדינת ישראל למנוע את הטרור בדרך המוסרית ביותר האפשרית יש לראות נכוחה את תוצאותיו הקרות של המאבק. בטבלה 1 מובא סיכום ההרוגים מארבע שנות לחימה כפי שמשקף בדו"חות של ארגון אמנסטי.¹²

יש להניח כי היעדר שיתוף הפעולה של ישראל עם גורמים בין-לאומיים ובהם ארגוני זכויות אדם נובע בחלקו משיקולים פוליטיים ומשפטיים, אולם אוסף הדו"חות והסטטיסטיקות המובא לדעת הקהל העולמית גורם עוול לישראל ואינו זוכה לתגובת-נגד הולמת. כתוצאה מכך, למשל, מועלית הטענה שישאל הטרוריסטית הרגה יותר מ-450 ילדים חפים מפשע. האם נראה סביר למנגנון ההסברה בישראל כי הנתונים המופיעים כאן יתפרסמו ללא תגובה הולמת? הדו"חות של ארגוני זכויות האדם הם כמעט המסמכים היחידים, ובוודאי המפורטים ביותר, הקיימים במקורות הגלויים בעולם. בשל כך קיים חשש כבד שבדעת הקהל העולמית ובראי ההיסטוריה תישפט ישראל על-פיהם.

הדרך הטובה ביותר להמחיש את החשיבות שמייחסת מדינת ישראל להסברה היא לבחון את היקף המשאבים הכספיים שהיא מקצה למאמץ הזה. כל מי שטוען שהפנמנו בשנים האחרונות את חשיבות ההסברה אינו יכול אלא להשתאות אל מול הנתונים. בטבלה 2 מוצגת ההשקעה הכספית

המוטיווציה של היריב ובסופו של דבר לערער את אמונתו בצדקת המטרה וביכולתו להשיגה.

טרור הוא דוגמה מובהקת ללוחמה פסיכולוגית. לוחמה פסיכולוגית היא אמצעי העלול להטיל דופי באמינות המשתמש בה ויכולה להיות יעילה בשימוש טקטי מושכל בלבד, אך לא להשגת הכרעה. להבדיל מכך, לחימה מונחית מוסר, שפירושה בעיקר בתחום המדיני, ההסברתי והמשפטי, עוסקת בהשגת לגיטימציה בין-לאומית מחד גיסא ודה-לגיטימציה של היריב מאידך גיסא. התפיסה הזאת מבוססת על כך שאין מדינה או ארגון היכולים להיות בדה-לגיטימציה בין-לאומית לאורך זמן.

אף שאין שום מוסד היכול לכפות את רצונו באופן חוקי על מדינה או על ארגון ריבוני, הרי דה-לגיטימציה מתמשכת, הכוללת גינויים, סנקציות ועיונות גלובלית, יתחלו בסופו של דבר לתודעת הציבור במדינה שבה מדובר ויגרמו לו לערער בצדקת דרכו. ערעור כזה יתרום לאימוץ ערכים משותפים ויקטין את החיכוך. ביסוד התפיסה הזאת עומדת ההנחה כי בסכסוך ערכי, בדומה לסכסוכים מהותיים אחרים, היכולת של כל צד להשפיע על יריבו היא מזערית. פתרון הסכסוך יכול להיעשות בדרך כלל רק באמצעות צד שלישי בלתי תלוי בעל סמכות ואמינות המקובל על שני הצדדים.

שימוש באמצעים צבאיים-טקטיים נגד הטרור הפלסטיני יכול לייצר סטטוס קוו של עימות נמוך עצימות עם פיגועים בודדים, אך לא יוכל להביא להכרעה אסטרטגית תודעתית. הכרעה תודעתית כזאת צריכה להתבסס בעיקר על לחימה מונחית מוסר המתמקדת בראש ובראשונה במישור הבין-לאומי מתוך מטרה ליצור חברה שערכיה ולכידותה ימנעו פעילות אלימה להשגת מטרותיה.

ניתן לראות שמדינת ישראל השקיעה מעט, באופן יחסי, במשימות של הסברה בין-לאומית לאורך השנים. ההשקעה המועטה הזאת נובעת, בין השאר, מביטחון בעליונותו המוסרית, מהגישה האנטי-ישראלית המאפיינת מוסדות בין-לאומיים רבים, מעוצמתו הצבאית ומעזרתה של ארצות-הברית במישור הבין-לאומי. להערכתי, המשך המדיניות הזאת של חוסר השקעה בהסברה ושל היעדר ניסיון להשפיע על דעת הקהל העולמית ימנע מאיתנו את האפשרות להשיג הכרעה אסטרטגית ויפגע לאורך זמן בחוסנה הלאומי של ישראל. לשם השגת הכרעה כזאת יש צורך להשקיע משאבים משמעותיים באפיק הזה מתוך הבנה כי זהו המאמץ האסטרטגי העיקרי. מימוש התפיסה הזאת יכול להתבצע, בין השאר, בכיוונים האלה:

1. הטמעת חשיבותה של לחימה מונחית מוסר והפיכתה לכלי הכרעה אסטרטגי.
2. הקמת מכון אזרחי בשיתוף עם צה"ל לחקר המשפט הבין-לאומי, להסברה ולניהול מתקפה משפטית.
3. ניהול פעילות משפטית בין-לאומית פרו-אקטיבית, בין השאר בתחומים הבאים:
 - א. תמיכה בהגדרה בין-לאומית של הטרור.
 - ב. עדכון ופירוש של דיני הלחימה שבמשפט הבין-לאומי כדי לתת מענה לסוגיות של לחימה אסימטרית כגון התבצרות טרוריסטים בתוך אוכלוסייה אזרחית וכדומה.
- ג. מתקפה משפטית בין-לאומית על פעילי טרור ועל מנהיגי טרור.
4. המשך הפיתוח והשכלול של האמצעים לאיסוף ראיות להבחנה בין לוחמים ללא לוחמים ושילוב תוצרים של אמצעי איסוף צבאיים לא מסווגים במאמץ ההסברה.
5. פיתוח נשק אל-הרג להפחתת מספרם של ההרוגים החפים מפשע במהלך הלחימה.
6. תמיכה בארגונים בין-לאומיים הנלחמים למען זכויות אדם. יש לראות בארגונים האלה כלי חשוב במערכה התודעתית, ולכן יש להשקיע משאבים בטיפול בהם.

המשך המדיניות של חוסר השקעה בהסברה ושל היעדר ניסיון להשפיע על דעת הקהל העולמית ימנע מאיתנו את האפשרות להשיג הכרעה אסטרטגית ויפגע לאורך זמן בחוסנה הלאומי של ישראל

הסברה פלסטינית יעילה לאורך השנים גרמה למדינת ישראל נזק תדמיתי ומוסרי בדעת הקהל העולמית. יחד עם זאת, כפי שתואר במאמר הזה, הלגיטימציה הבין-לאומית ודיני הלחימה המקובלים מקנים לנו יתרון מוסרי ברור. היתרון הזה, להערכתי, הוא הכלי העיקרי היכול - נוסף על המשך המאמץ הצבאי-טקטי - לגרום להכרעה תודעתית אסטרטגית של הציבור הפלסטיני. כדי להתקיים לאורך זמן אנו חייבים להוכיח את מוסריותנו כלפי אומות העולם וליצור דה-לגיטימציה של יריבנו. הפעילות הזאת, שמהותה לחימה מונחית מוסר, היא הדרך האסטרטגית העיקרית להשגתה של הכרעה תודעתית. המאמר הזה ניסה להציג באופן שיטתי את חשיבותה ואת נכונותה של הלחימה הזאת. כאשר תופנם

חשיבותה, ויוקצו למאמץ הזה משאבים סבירים וממוקדי מטרה, נוכל לנצח גם במלחמה הזאת.

המאמר הזה נכתב במסגרת קורס פו"ם אפק וזכה בפרס הרמטכ"ל לשנת 2006. תודה מיוחדת לסא"ל נועם נוימן ממחלקת דין בין-לאומי בפרקליטות הצבאית על תרומתו למאמר בתחום המשפטי.

הערות

Owen Harris, *Morality and Foreign Policy*, Center for Independent Studies, Australia, 2004

Alex P. Schmidt and Albert J. Youngman, *2 Political Terrorism*, Amsterdam, SWIDOC, 1988

Michael Walzer, "Excusing Terror - The Politics of Ideological Apology", *The American Prospect*, 2001

4. מחמוד עבאס, *אסתימור אלפאוז (השימוש בניצחון)*, איגוד הכתבים הפלסטינים, כוויית, 1983

Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God - The Global Rise of Religious Violence*, Berkeley, University of California Press, 2000

6. קטעים מהפרק הזה מבוססים על ספרו של שאול ש', *השהידים, האסלאם ופיגועי ההתאבדות*, מפעלות המרכז הבינתחומי, הרצליה, 2003

7. "הצהרה המתפרסמת מטעם כוחות לאומיים פלסטיניים ואיסלאמיים", 14.9.01

8. *Erased in a Moment - Suicide Bombing Attacks Against Israeli Civilians*, Human Rights Watch Report, November 2002

9. דו"ח שנתי 53' של מבקר המדינה לשנת 2002 מ-7 באוקטובר 2002

10. מי שהם מתחת לגיל 18 נחשבים לילדים. ידוע שרבים מהם השתתפו בלחימה פעילה בצד הפלסטיני.

11. הנתונים האלה נלקחו מהעיתונות ומפרסומים גלויים אחרים.

12. הנתונים של אמנסטי אינטרנשיונל מבוססים על מקורות גלויים מכל העולם.

איפה כאן ההיגיון?

ראש ממשלת איראן, מחמוד אחמדינז'ד | זו טעות לחשוב שאיראן לעולם לא תסתכן במהלך המגלם בתוכו אפשרות לתגובה הרסנית

מקובל לטעון שהמנהיגים הלא דמוקרטים במזרח התיכון יעשו הכול כדי לשמר את שלטונם. אבל סדאם חוסיין, ערפאת ומנהיגי הטאליבן הוכיחו ששימור עצמי אינו האינטרס העליון שלהם. חשוב לזכור זאת כאשר דנים באופן התנהגותה של איראן בעתיד

◀ תא"ל (מיל') אבריאל בר־יוסף

מנהל ועדת החוץ והביטחון של הכנסת

של האו"ם להיכנס לעיראק ולבדוק אתרים שעל-פי החשד הוחזקו בהם כלי נשק בלתי קונוונציונליים. סדאם ידע שהתנגדות לכניסת הפקחים עלולה להוביל למלחמה עם המערב, והיה עליו להניח כי זה מה שיקרה לאור ניסיונו האישי (מלחמת המפרץ ב-1991) ונוכח מלחמת החורמה שאסרה ארה"ב על שלטון הטאליבן באפגניסטן בעקבות פיגועי 11 בספטמבר.

2. ללכת בדרך של שיתוף פעולה עם המערב ועם הקהילה הבין-לאומית, לרבות מתן אפשרות לאו"ם לחפש בעיראק אחר נשק להשמדה המונית. הרי סדאם חוסיין ידע היטב שארצו נקיייה מנשק להשמדה המונית, ושאין לו מה להסתיר. העובדה היא שעד היום - חמש שנים לאחר כיבושה - לא נמצאו בעיראק ראיות כלשהן לכך שהיו ברשותה כלי נשק להשמדה המונית ערב מלחמת המפרץ השנייה.

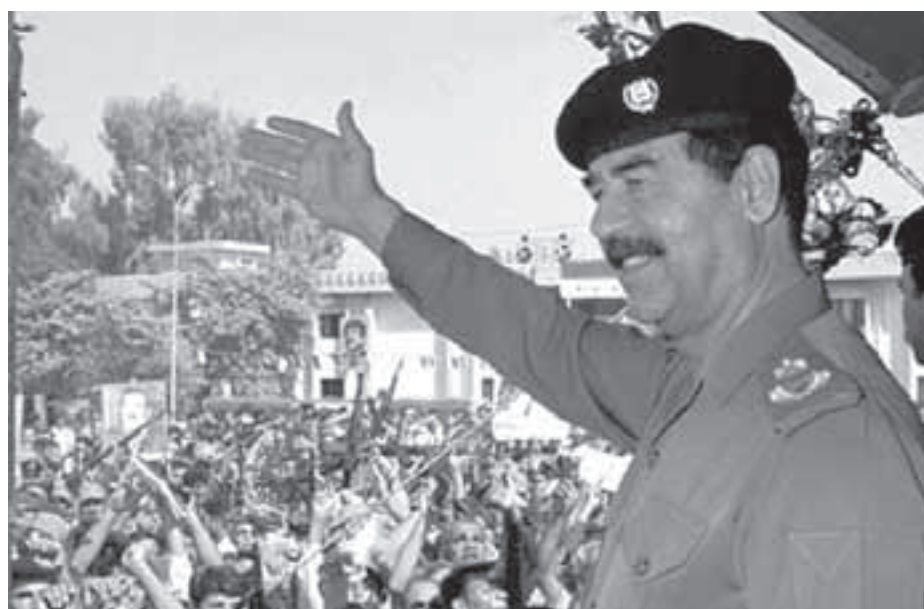
הבחירה בחלופה השנייה - במיוחד לאור הממצאים הצפויים של בדיקות הפקחים - הייתה מאפשרת לסדאם לשמר את שלטונו, לשכך את עוינות המערב ואפילו לשים את ארה"ב ללעג. אולם סדאם בחר בחלופה הראשונה, קרי באופציה שנשאה בחובה סיכון גבוה למשטרו. אין להניח, כאמור, שסדאם לא העלה על דעתו שבחירתו זו לא תוכל להביא למימוש האיום נגדו ונגד משטרו. ייתכן כי רצונו של סדאם חוסיין להתריס ולא להיכנע לדרישת המערב הכריע בעבורו את הכף, אפילו במחיר של התאבדות מדינית ואישית.

יאסר ערפאת - 2000

בשלהי שנת 2000, לאחר שנכשלו שיחות השלום בקמפ דייוויד ובטאבה, עמדו בפני יאסר ערפאת שתי חלופות עיקריות:

1. המשך הדרישה עם ישראל חרף הגעת השיחות למבוי סתום תוך כדי שמירה על רמת אלימות נמוכה. בכך יכול היה לשמר את הרווחה הכלכלית היחסית שאליה הגיעו הפלסטינים בעקבות ההשקעות הגדולות שזרמו אליהם לאחר החתימה על הסכמי אוסלו. כך גם היה ערפאת מאפשר לגורמים המיליטנטיים בחברה הפלסטינית "להוציא קיטור" באמצעות האלימות המוגבלת ומונע את התקוממותם נגדו.

2. יציאה למאבק אלים רחב היקף נגד ישראל בידיעה שתגובת ישראל עלולה לפגוע קשות בהישגי העם הפלסטיני, בשלטונו שלו ובמעמדו. זה המקום להזכיר את אזהרתו של ראש הממשלה יצחק רבין בתקופת הסכמי אוסלו, שקריסת ההסכמים תביא להחזרת המצב (בשטחים וביחסי ישראל עם הפלסטינים) לקדמותו.

סדאם חוסיין | סדאם בחר באופן מודע באופציה שנשאה בחובה סיכון גבוה למשטרו

לכאורה ניתן להניח בסבירות גבוהה שכל אימת שקיימת התנגשות בין שתי חלופות - שמירה על השלטון או נקיטת פעולה העלולה לסכנו - יעדיף השליט הטוטליטרי את החלופה הראשונה

מכאן ניתן לכאורה להניח בסבירות גבוהה שכל אימת שקיימת התנגשות בין שתי חלופות - שמירה על השלטון או נקיטת פעולה העלולה לסכנו - יעדיף השליט הטוטליטרי את החלופה הראשונה. דוגמאות קונקרטיות להתנהגות הזאת קיימות למכביר משחר ההיסטוריה. אלא שבמזרח התיכון בן זמננו ניתנו בשנים האחרונות כמה דוגמאות הסותרות את ההנחה המקובלת בנוגע להתנהגות של שליטים טוטליטריים. בדוגמאות האלה הביאה התנהגותם של השליטים הטוטליטריים דווקא לקריסת שלטונם ואף להיעלמותם שלהם. הפנמת הדוגמאות האלה חשובה בבואנו לבחון אם התנהלות השלטון באיראן היא רציונלית.

סדאם חוסיין - 2003

ערב המלחמה בעיראק היו לסדאם חוסיין שתי חלופות עיקריות:

1. להפגין התנגדות נחרצת לדרישות המערב - בראש ובראשונה לדרישה לאפשר לפקחים

מבוא

שליטים - בין אם במדינה דמוקרטית ובין אם במדינה טוטליטרית - אינם אוהבים לאבד את השלטון. כל מנהיג יפעל בדרך כלל כמיטב יכולתו כדי לשמר את שלטונו - גם אם הפעולות לשימור השלטון סותרות את טובת הכלל. אולם מנהיג במדינה דמוקרטית ינקוט פעולות כאלה - בדרך כלל - במסגרת כללי המשחק הדמוקרטיים המקובלים ביוזעו שחריגה גסה מדי מהכללים האלה תרחיק ממנו את ציבור הבוחרים. לעומת זאת מקובל לחשוב שבחברות לא דמוקרטיות יהסס השליט פחות לנקוט פעולות המשרתות את שרידות שלטונו - גם אם אלה פוגעות בצורה חריגה בטובת הכלל. ההנחה המקובלת הזאת מובילה לכאורה למסקנה כי שליט במשטר אוטוריטרי יעדיף תמיד מדיניות שתשרת את שרידות שלטונו על פני מדיניות שלכאורה תשרת את מדינתו אך תסכן את המשך שלטונו.

כאמור, במדינה דמוקרטית קיים מנגנון מוסכם שמאפשר לאזרחים לבחור את השלטון ולהחליפו בדרכי שלום. לעומת זאת במדינה טוטליטרית כל החלפת שלטון שאינה במסגרת של העברה מסודרת ליורש שנקבע מראש כרוכה בדרך כלל במהלך אלים, שבסופו גוברת קבוצה מסוימת על השלטון הקיים ולעיתים גם על הגורמים האחרים המבקשים לעצמם את השלטון. כך מתאפשר לקבוצה המנצחת להשתלט על הנהגת המדינה וליהנות ממנעמי השלטון למשך שנים, עד אשר יקום כוח אחר שיצליח לסלקה. מהסיבה הזאת תבקש באופן טבעי קבוצת השלטון לשמר ככל יכולתה את שלטונה.

יאסר ערפאת | ערפאת בחר לצאת למאבק אלים רחב היקף נגד ישראל - מאבק שלא רק המיט אסון על עמו, אלא גם הביא להתמוטטות הרשות הפלסטינית, לבידודו שלו ולמעשה לירידתו מבמת ההיסטוריה

חשובים יותר. מהמקרים שהוצגו לעיל אנו למדים שגם במדינות טוטליטריות במזרח התיכון, שבהן השלטון לכאורה הוא חזות הכול, קיימת אפשרות שיתקבלו החלטות שהן בבחינת התאבדות. את האפשרות הזאת צריך תמיד להביא בחשבון, ואין לצאת מתוך הנחה שכל הגורמים ינהגו תמיד בהתאם להגיון שלנו.

דרך המשקפיים האלה יש לבחון גם את התנהגותה של איראן בשנים האחרונות. איראן חותרת לפתח נשק להשמדה המונית. טבעי היה שאיראן תשאף לייצר את התנאים המדיניים הנוחים ביותר להמשך הפרויקט, אולם איראן נוהגת על-פי רוב בצורה הפוגעת לכאורה באינטרס שלה עצמה כשהיא נוקטת מדיניות דקלרטיבית גלויה (קריאות חוזרות ונשנות להשמדת המשטר הציוני וכו') המקוממת עליה את העולם כולו. אפשר כי מנהיגי איראן, מתוך דבקות קנאית באידיאולוגיה דתית ומדינית קיצונית, מבקשים למקד ולתעל את הקונפליקט הגלובלי סביב פעילותה הגרעינית לעימות דו-צדדי בינה לבין ישראל, שאותו הם מוכנים לנהל גם במחיר של פגיעה אנושה או קטלנית באיראן.

החלטות "שגויות" ו"אי-רציונליות" [בעיניים שלנו] יש לייחס לשיקולים שבעיני מקבלי ההחלטות הם חשובים יותר

סיכום

הדוגמאות שלעיל סותרות את ההנחה שמנהיגי המדינות הטוטליטריות הסובבות את ישראל ומאיימות עליה לעולם לא יסתכנו במהלך הטומן בחובו אפשרות לתגובה הרסנית שעלולה להביא לאובדן שלטונם ואף להרס פיזי נרחב של ארצותיהם.

בעבר נטו לייחס החלטות "שגויות" או "בלתי רציונליות" מעין אלה לסיבות שונות כגון אי-הבנת היריב, נאיביות או טיפשות. אבל בעולם האינטרנט ובכפר הגלובלי של היום כבר אי-אפשר לדבר על היעדר מידע או על אי-הכרת היריב. לכן החלטות "שגויות" ו"אי-רציונליות" (בעיניים שלנו) יש לייחס לשיקולים שבעיני מקבלי ההחלטות הם

כידוע בחר ערפאת בחלופה השנייה, שלא רק המיטה אסון על עמו, אלא גם הביאה להתמוטטות הרשות הפלסטינית, לבידודו שלו ולמעשה לירידתו מבמת ההיסטוריה. בטווח הארוך יותר הביאה החלטתו של ערפאת לעליית החמאס ולשקיעת הפת"ח.

משטר הטאליבן באפגניסטן

מייד לאחר פינועי 11 בספטמבר 2001 נערכה ארצות-הברית למלחמה נגד אפגניסטן יחד עם בעלות בריתה. למשטר הטאליבן באפגניסטן היו שתי אפשרויות:

1. ניהול דו-שיח עם ארצות-הברית על הסגרתו של בן לאדן או לחלופין להגלותו. כך היה מתאפשר לטאליבן לשמור על שלטונם ולהמשיך במהפכה האסלאמית שלהם.

2. התעלמות מדרישותיה של ארצות-הברית בידיעה שלאחר פינועי 11 בספטמבר היא תיטח להגיב בכוח רב - במיוחד על רקע הקשרים העמוקים בין הטאליבן לאל קאעידה.

הטאליבן בחר בחלופה השנייה וסולק מהשלטון. כיום אפגניסטן היא מדינה כבושה: כוחות נאט"ו פרוסים בה ומנהלים לחימה עיקשת נגד כוחות הטאליבן שמנסים לחזור לשלטון.

--

--

האגדה על מותו של התמרון היבשתי

נגמ"ש סטרייקר בשירות מבצעי בעיראק

כל מי שטוען כי את מלחמות העתיד יכריעו באמצעות אש מדויקת מנגד ולא באמצעות תמרון יבשתי מוזמן לבדוק את תורות הלחימה ואת אמצעי הלחימה שמפתחים האמריקנים. יתברר לו כי הם מדגישים שרק שיתוף פעולה בין התמרון והאש ישיג הכרעה

ד"ר טל טובי

מרצה במחלקה להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן ובמכללה לפיקוד טקטי

מאז מלחמת המפרץ הראשונה (ינואר-פברואר 1991) פורסמו בישראל מאמרים רבים שניסו לברר אם תם עידן התמרון היבשתי. המאמרים האלה ניתחו את מבצע "סופה במדבר" וכן את העימותים שניהלה ארה"ב לאחר מכן - ובמיוחד את מבצע "כוח מאוחד" (Allied Force) ביוגוסלביה, את מבצע "חירות נצחית" (Enduring Freedom) באפגניסטן וכמובן את המלחמה האחרונה בעיראק ("חירות עיראק" - Iraqi Freedom).

המסקנות שאליהן הגיעו כותבי המאמרים הן שונות - בהתאם לעמדותיו ולתפיסותיו של כל כותב. בצורה כללית ניתן למיין את המסקנות בהתאם לעברם הצבאי של המחברים: אנשי חיל האוויר טענו כי תם עידן התמרון היבשתי, ואילו אנשי היבשה (ובמיוחד אנשי השריון) טענו כי עדיין לא הקיץ הקץ על התמרון. כל הכותבים הסיקו את מסקנותיהם בעקבות מהלכים שיומו האמריקנים, אך אף לא אחד מהם שאל את עצמו את השאלה המרכזית: מהו מקומו של התמרון היבשתי בחשיבה ובתורת הלחימה של האמריקנים? כמו כן איש מהכותבים בישראל לא בדק כיצד בונים האמריקנים בימים אלה את הכוח שלהם - תהליך שאותו הם מכנים בשם "טרנספורמציה" (Transformation)¹ - בהקשר של התמרון היבשתי.

מטרת המאמר הזה היא לבחון את התיאוריות האמריקניות ובהתאם לכך להגיע למסקנות בנוגע לעתידו של התמרון היבשתי. וזה יהיה גם חידושו של המאמר. הבסיס התיאורטי של המאמר הוא ניתוח תורת הלחימה הרשמית של הצבא האמריקני (FM 100-5 Operations) במהדורתה מ-1993 וכן ניתוח של תוכניות המחקר, הפיתוח וההצטיידות של צבא ארה"ב.²

FM 100-5 Operations

מהדורת 1993 של FM 100-5 מציינת את סופם של תהליכי החשיבה והלמידה המערכתיים שעבר צבא ארה"ב לאחר מלחמת וייטנאם. בבסיס תורת הלחימה עמדה כוונת ארצות הברית לנסות לעצור את מסות השריון של ברית ורשה במרכז אירופה בלי להשתמש בנשק גרעיני טקטי, שכן לכולם היה ברור שההסלמה משימוש בנשק גרעיני טקטי לשימוש בנשק גרעיני אסטרטגי תהיה מהירה מאוד. הניסיון לעצב תורת לחימה חדשה היה לב ליבו של הרפורמות שבהן החל ראש המטות המשולבים של הצבא גנרל קרייטון אברמס (Abrams) לאחר פינוי הכוחות האמריקניים מווייטנאם (פברואר 1973). לעיצוב הדוקטרינה של צבא ארה"ב תרמו רבות לקחי מלחמת יום הכיפורים, ובמיוחד לימוד הלקחים מהלחימה בגזרה הדרומית ברמת-הגולן.³ מלחמת יום הכיפורים הייתה עימות רחב היקף בין

שני צדדים שהיו מצוידיים בנשק מודרני שהיה גם בידיהם של כוחות נאט"ו ושל כוחות ברית ורשה. שמעון נווה טוען כי הניסיון הישראלי במלחמת יום הכיפורים, שבו ראו האמריקנים מופת ללוחמה מודרנית ולמבצעי שריון, רק גנם ביכולתם לחקור את האופי המערכתי של הלוחמה המודרנית.⁴ הטענה הזאת שגויה מיסודה.⁵ המלחמה הביאה את מפקדי הצבא האמריקנים להכרה כי אין להתעלם מהצורך לשנות את מבנהו הארגוני של צבא ארה"ב ואת תורת הלחימה שלו. יתר על כן, אף שבתחילה ניסו קבוצות החשיבה האמריקניות למצוא פתרונות טכנו-טקטיים לחזית באירופה, הרי בסופו של דבר הולידה החשיבה התורתית בעקבות מלחמת יום הכיפורים את תורת הקרב היבשתי המשולב (Air-Land Battle - ALB).

המלחמה של צה"ל ברמת-הגולן במלחמת יום הכיפורים ניסו האמריקנים ללמוד כיצד על נאט"ו להילחם נגד פלישה אפשרית של כוחות ברית ורשה למרכז אירופה

בשנים שלאחר מלחמת יום הכיפורים נשלחו קציני שריון אמריקנים לבחון וללמוד את לקחי המלחמה. בין הקצינים האלה היה גנרל דון סטארי (Starry), שב-1976 מונה למפקד קורפוס 5 במערב-גרמניה. הקורפוס הזה הוצב בנקודה הפגיעה ביותר במערב-אירופה, ליד העיר הגרמנית קאסל, שם - כך העריכו האמריקנים - ירכזו הסובייטים את המאמץ העיקרי שלהם לפרוץ לעומק השטח של נאט"ו ("פרצת פולדה"). סטארי ניסה להבין כיצד נכשלו הסורים לכבוש את רמת-הגולן - או לפחות את חלקה הדרומי - אף שהיו מצוידיים במיטב אמצעי הלחימה הסובייטיים, נהנו מעדיפות מספרית באמצעי לחימה ובכוח אדם ונלחמו לפי הדוקטרינה הסובייטית. למעשה ניסה סטארי ללמוד מהמלחמה ברמת-הגולן כיצד על נאט"ו להילחם נגד פלישה אפשרית של כוחות ברית ורשה למרכז אירופה.⁶ הלקח העיקרי שלו היה כי יחסי הכוחות בפתיחה אינם קובעים את התוצאה הסופית, והעובדה שלסורים היו עתודות בעומק לא הועילה להם כלל. הלקח השני היה שנטילת יוזמה התקפית טקטית - גם בתנאי נחיתות ברמה האסטרטגית - יכולה להקנות ניצחון. מסקנה נוספת של סטארי הייתה כי יש לעכב ולשבש בעומק שטחו של האויב את ההתקדמות המסודרת של דרגי ההמשך הלוחמים ושל דרגי הלוגיסטיקה.

ב-1973 הוקם פיקוד האימונים ותורת הלחימה

(TRADOC - Training and Doctrine Command). התפקיד שהוטל עליו היה לארגן את מערכת האימונים וההדרכה של כוחות היבשה, לפתח מודלים ארגוניים (ובכלל זה של מבנה הכוח ושל בניין הכוח), להגדיר דרישות לאמצעי לחימה ולפתח תורות לחימה.⁷ גנרל דה-פואי (DePuy), מפקדו הראשון של TRADOC, הסיק שלוש מסקנות עיקריות ממלחמת יום הכיפורים:

- שדה הקרב הפך לקטלני יותר.
- הלחימה המודרנית תובעת שיתוף פעולה בין-חילי ובין-זרועי הדוק יותר.
- האימון הטקטי עשוי להיות ההבדל בין הצלחה לכישלון, כלומר תוצאות המלחמה תלויות באיכות הלוחמים ולא באיכותם של אמצעי הלחימה.⁸

המסקנה השלישית הוסקה לאחר שצבא ארה"ב העריך כי מבחינה טכנולוגית היה שוויון בין פלטפורמות הלחימה של הצדדים הלוחמים במלחמת יום הכיפורים.

בעקבות המסקנות האלה החלו דה-פוי, מפקד TRADOC, וסטארי, מפקד קורפוס 5, לבנות תורת לחימה חדשה שתאם לאופיו החדש של שדה הלחימה ותאפשר לנצח - או לפחות לבלום - את הכוחות הסובייטיים באירופה בלי להשתמש בנשק גרעיני. בגבשם את תורת הלחימה החדשה הביאו דה-פוי וסטארי בחשבון ששדות הקרב בגולן ובסיני היו רוויים בטילי נ"מ ובתותחני נ"מ מונחי מכ"ם, וכי אלה הקשו מאוד על יכולתו של חיל האוויר הישראלי להגיש סיוע אווירי קרוב לכוחות היבשה.

ב-1976 פירס TRADOC דוקטרינה צבאית חדשה שנקראה "הגנה פעילה" (Active Defense). הדוקטרינה הזאת התבססה על הגותו של קלאוזוביץ המקדשת את עקרונותיו של קרב ההגנה. "ההגנה הפעילה" אמורה הייתה לתת מענה לתפיסה המבצעית הסובייטית שהתבססה על גלים של התקפות משוריינות מתואמות. תורת "ההגנה הפעילה" גרסה כי יש לשמור על הכוח המגן ולתקוף את האויב בעומק המערכים שלו באמצעות השגת הפתעות טקטיות. המטרה הכללית של "ההגנה הפעילה" הייתה לעצור את התקדמות הכוח הסובייטי תוך השמדת כוח משורייני רב ככל האפשר כדי לאפשר לכוח המגן להתארגן לפני שיגיע גל ההתקפה הבא.

דוקטרינת "ההגנה הפעילה" זכתה לביקורות נוקבות בצבא ארה"ב. הטענה העיקרית נגדה הייתה שמדובר למעשה בטקטיקה שנועדה למנוע מפלה יותר מאשר להשיג ניצחון והכרעה.⁹ בעקבות הביקורת הזאת החל צבא ארה"ב לחשוב על תורת לחימה אחרת שתאפשר להשיג ניצחון - וזוהי בעצם החשיבות העיקרית של דוקטרינת "ההגנה הפעילה"

ושל הביקורת שנמתחה עליה.

אחד האישים החשובים ביותר שעסק בפיתוח תורת לחימה חדשה היה גנרל סטארי, שהחל לחשוב על דרכי לחימה חדשות לאחר שקיבל לידיו את הפיקוד על קורפוס 5. מול הקורפוס האמריקני ניצבו ארבע ארמיות שריון של כוחות ברית ורשה שהיו ערוכות להתקפה בשלושה גלים גדולים. לדעת סטארי, דוקטרינת ההגנה הפעילה הייתה יכולה לעצור את גל ההתקפה הראשון, אך לכוחות האמריקניים לא היו די כוחות להמשיך לנהל קרב בלימה ואף לצאת למתקפה נגד שני הגלים שלאחר מכן. סטארי הגיע למסקנה כי עליו למצוא דרך לפגוע בכוחות המשוריינים הנמצאים בעומק ולמנוע מהם להגיע לקו החזית. את רעיונותיו המשיך לגבש כאשר מונה למפקד TRADOC במהלך 1977.¹⁰

לתורת הלחימה התיאורטית שגיבש סטארי נוספו היבטים מעשיים עם תחילת פיתוחם של אמצעי לחימה חדשים. על פיתוחם של אמצעי הלחימה האלה החליט ראש המטות המשולבים אברמס בשלהי כהונתו. תוכנית הפיתוח כונתה "חמשת הגדולים" (The Big Five), אף שבמסגרת פותחו שבעה אמצעי לחימה חדשים: טנק מערכה כבד (M-1 אברמס), נגמ"ש לחימה לחי"ר (M-2/M-3 ברדלי), מסוק קרב (AH-64 אפאצ'י), מסוק סער (UH-60 בלקהוק), טיל נ"מ (HIM-104 פטריוט). לרשימה של חמשת אמצעי הלחימה האלה יש להוסיף את מטוס התקיפה שנועד לשמש לציד טנקים (A-10 Thunderbolt) ואת משגר הרקטות (MLRS). המגוון הזה של אמצעי לחימה איפשר לממש את תורת הלחימה החדשה.

ב-1982 עודכן ה-5 FM 100-5 וכלל שתי דרכי פעולה כדי לפגוע בגלי ההתקפה העורפיים של הכוחות הסובייטיים: הדרך הראשונה היא ירי מדויק לטווחים ארוכים באמצעות רקטות MLRS, מסוקי אפאצ'י ומטוסי A-10 וכן ביצוע התקפות בעומק מערכי האויב באמצעות כוחות רגלים מובחרים אשר מונחתים באמצעות מסוקי סער (UH-60). במהלך 1974 הקים הצבא שני גדודי ריינג'רס כדי שיבצעו - במקרה של עימות בעצימות גבוהה - משימות סער מובחרות בעומק שטחו של האויב, ובמיוחד יפגעו במטרות אסטרטגיות: פיקוד, שליטה ותקשורת, מערכי לוגיסטיקה, מתקני תשתית ואמצעי תחבורה.¹¹ תקיפת מטרות כאלה - כך העריכו האמריקנים - תיצור פערים במערכי האויב ותשמש בסיס לפיתוח מתקפת-נגד משורינית.

הדרך השנייה היא לזהות מהר ככל האפשר את הפערים במערכי האויב ולפתוח במתקפת-נגד משורינית כבדה (באמצעות טנקי M-1) ובסיוע כוחות אוויר טקטיים (מטוסי A-10, מסוקי AH-64) ואש מרחוק (רקטות MLRS).

הצורך לתקוף את האויב בעומק מערכיו חייב התבוננות מערכתית רחבה יותר, מעבר לנקודת המבט של מפקדת הקורפוס - כלומר התבוננות מעבר לרמה הטקטית של קו החזית. יכולת כזאת הייתה רק בידי חיל האוויר, ולפיכך החלו מעצבי תורת הלחימה ב-TRADOC לבחון את הדרכים שבהן ניתן לשלב את חיל האוויר במערכה. תורת הלחימה שהחלה להתגבש הייתה למעשה ראשיתה של השילוביות הבין-זרועית (Jointness).

במהלך 1979 החלה לפעול ב-TRADOC קבוצת חשיבה בשיתוף עם הפיקוד של חיל האוויר הטקטי (Tactical Air Command) כדי לפתח תורת לחימה משותפת. הכוונה הייתה לפתח דרכים ושיטות להשמדת מערכי הנ"מ של האויב כדי לאפשר לחיל האוויר לפעול בחופשיות יחסית, כך שיוכל להשמיד את דרגי ההמשך של הסובייטים. אומנם מהדורה מעודכנת של ה-5 FM 100-5 פורסמה כבר ב-1982, עוד לפני שגובשו מסקנותיה של עבודת המטה המשותפת, אך זו המשיכה בעבודתה, וב-1984 היא גיבשה תורה לשיתוף פעולה בין חיל האוויר לכוחות היבשה על-פי העקרונות של הקרב היבשתי המשולב. חיל האוויר הפך לחלק בלתי נפרד מקרב היבשה, והוא שולב בהתקפה על מטרות מעבר

בעקבות התפרקות בריה"מ עברו האמריקנים מתפיסה של פריסה קדמית לתפיסה של כוחות משלוח, דהיינו לתפיסה של כוח שבסיסו בארה"ב ושמשוגל להגיע לכל מקום בעולם במהירות רבה

לטווח ההתעניינות המבצעי של הקורפוס.

תורת הלחימה של חיל האוויר במסגרת הקרב היבשתי המשולב נקראה "אמנעה אווירית של שדה הקרב" (Battlefield Air Interdiction).¹² משימתו העיקרית של חיל האוויר - כך קובעת התורה הזאת - היא לבודד את כוחות האויב הנמצאים בקו החזית ולמנוע הגעת תגבורות אליהם - בין היתר באמצעות השמדתם של כוחות אויב העושים את דרכם לקו החזית. המשמעות של העמקת שדה הקרב באמצעות חיל האוויר הייתה שהמערכה נוהלה לא רק נגד הגל הראשון, אלא גם נגד מערכי האויב בעורף (הגלים השני והשלישי) ובכלל זה גם מערכות הפיקוד והשליטה שלו והמערכות הלוגיסטיות. העמקת שדה הקרב חייבה שימוש בחימוש מדויק ובעל טווח ארוך כדי להשמיד את כוחות העתודה. מדובר היה בשימוש בטכנולוגיות חדשות לפגיעה מדויקת במטרות, שקודם לכן יועדו

לפגיעה באמצעות כלי נשק גרעיניים.

השילוב הזה של אמצעי לחימה חדשים עם שילוביות בין-זרועית, מערכת אימונים ושינויים ארגוניים ותורתיים היה - לדעת מעצבי הדוקטרינה האמריקנים - הנוסחה לבלום את הסובייטיים בלי להשתמש בכלי נשק גרעיניים.

התפתחות ה-5 FM 100-100 בין 1982 ל-1993 הייתה למעשה השלב השני בתהליך הטרנספורמציה בצבא ארה"ב. ב-1991 שוב עודכנה הדוקטרינה, וקרב האוויר-יבשה (ALB) הפך להיות תורת הלחימה הרשמית של הצבא. זו הדגישה את הצורך במבצעים משותפים של הזרועות השונות וביצוע מתקפות מתואמות ובקרת ביצוע בזמן אמת. כבר במהדורה הזאת אנחנו מוצאים את התאמתה של תורת הלחימה האמריקנית למציאות הפוליטית העולמית החדשה, שבאה לידי ביטוי בסיומה של המלחמה הקרה ובהתפרקותה של בריה"מ.¹³

שנתיים לאחר תום המלחמה, ב-1993, הוכנס עדכון נוסף בתורת הלחימה האמריקנית. כינונו של סדר עולמי חדש הבהיר לאמריקנים כי השתנה ההקשר הפוליטי-אסטרטגי שבמסגרתו יופעלו בעתיד כוחותיה הצבאיים של ארה"ב. התסריט של מתקפה רחבת היקף של כוחות ברית ורשה במרכז אירופה מול מגננה של נאט"ו פינה את מקומו למגוון תסריטים, שבהם צריכה ארה"ב להיות מסוגלת להתערב בכל מקום בעולם. לכן מהדורת 1993 מגדירה את פעולות הצבא האמריקני בעידן שלאחר המלחמה הקרה ומעניקה חשיבות רבה ליכולתו לפעול בכל מקום ולעבור במהירות מסוג עימות אחד לאחר. כדי לעמוד בכך - קובעת מהדורת 1993 - עליו לדעת להתאים את עצמו למציאות הפוליטית והגיאוגרפית החדשה ולהעביר את ההתמקדות מאירופה לכל רחבי העולם - בין היתר באמצעות מעבר מתפיסה של פריסה קדמית¹⁴

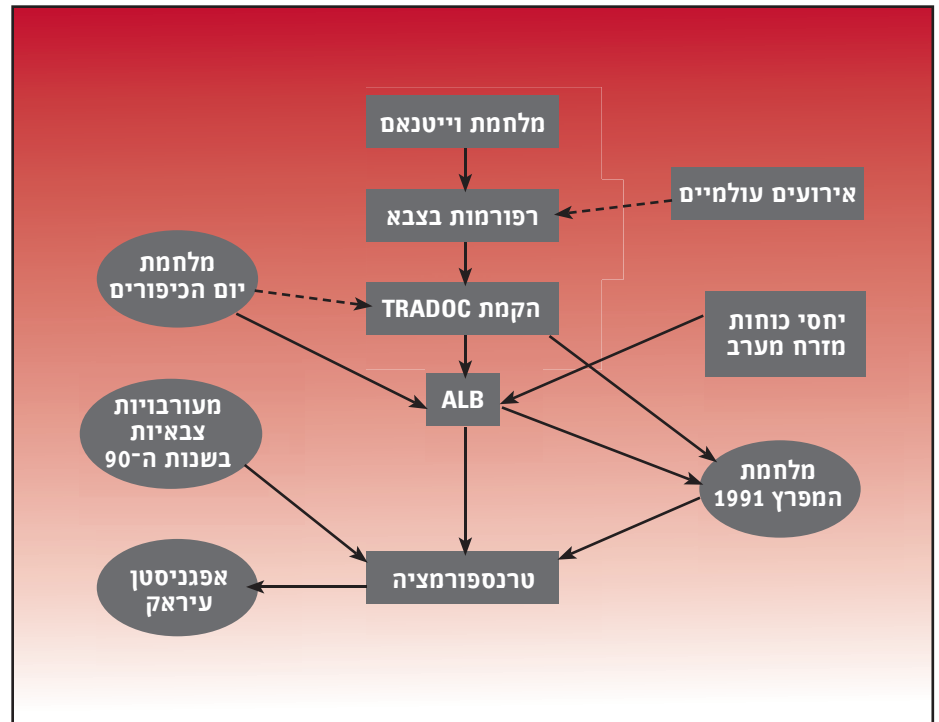
לתפיסה של כוחות משלוח, דהיינו לתפיסה של כוח שבסיסו בארה"ב ושמשוגל להגיע לכל מקום בעולם במהירות רבה.¹⁵

תרשים 1 מציג בקיצור את תהליך הבנייה של הכוח האמריקני מאז הסתיימה מלחמת וייטנאם.

מהדורת 1993 של FM 100-5

האסטרטגיה החדשה שנגזרה מהסדר העולמי החדש נועדה לתת תשובה לסוגים רבים של עימותים, ובהם התערבות צבאית שלא במסגרת מלחמה (Military Operation Other Than War - MOOTW). חידוש נוסף של מהדורת 1993 הוא התייחסות למרחב לחימה הממזג בתוכו את ממדי האוויר והיבשה בתמרון המערכתי והטקטי. ההרחבה הזאת נובעת מהתפשטות שדה הקרב בכל הממדים הפיזיים לרבות החלל והמרחב האלקטר-מגנטי.¹⁶ כלומר, המהדורה הזאת היא

תרשים 1: תהליך הבנייה של הכוח האמריקני מאז תום מלחמת וייטנאם

של האויב באמצעות תיאום אש ישירה ועקיפה מאמצעי לחימה קרקעיים ומפלטפורמות אוויריות וימיות. תפקידו של חיל האוויר האסטרטגי הוא אמנעה אווירית (Air Interdiction - AI),²² כלומר לפגוע במטרות הפיקוד והשליטה של האויב, לפגוע בכוחות הלוגיסטיקה וכן לחסום את הגעתן של תגבורות.

בסביבה המיידית של שדה הקרב, ברמה הטקטית והמערכתית, על חיל האוויר לספק סיוע אווירי קרוב (Close Air Support - CAS). המשימות האלה יוטלו בדרך כלל על כוחות האוויר של הצבא ובעיקר על מסוקי התקיפה.²³ יחד עם זאת, ההתפתחויות הטכנולוגיות, ובמיוחד פיתוח החימוש המונחה באמצעות GPS, הביאו לכך שגם הכוחות של חיל האוויר האסטרטגי ישמשו פלטפורמות לסיוע אווירי קרוב. למשל באפגניסטן ובעיראק שימשו מפציץ הענק B-52 וכן המפציצים B-1 ו-B-2 למשימות של סיוע אווירי קרוב.²⁴

ה-FM 100-5 מתווה גם את שיתוף הפעולה בין כוחות היבשה לבין כוחות הצי (אין הכוונה לכוחות המרינס). הים מאפשר ממד פעולה נוסף הן בהנחתת כוחות יבשה במבצעים אסטרטגיים ומערכתיים והן בהפעלת מבצעים אוויריים מהים.²⁵ המסקנה היא אפוא שניתן לבנות מערכת שיתוף הכוללת בתוכה את שלוש הזרועות המרכזיות של הכוחות המזוינים של ארה"ב. כמו כן כולל המדריך הנחיות לשיתוף פעולה בממד החלל ולהפעלת כוחות מיוחדים.

מעבר לכוחות משלוח²⁶

מהדורת 1993 של (Operations) FM 100-5 עוסקת גם בהפעלת כוחות בהיקף גדול בכל מקום ובכל זמן.²⁷ היא קובעת שהבסיס של כוחות המשלוח הוא יחידות של חי"ר קל בגלל כושרן האסטרטגי להתפרס במהירות.²⁸ ביכולתן של היחידות האלה ליטול את היוזמה בשלב מוקדם, להשתלט על שטחים חיוניים ולהחזיק בהם עד שיגיעו הכוחות הכבדים.²⁹ עוצמת האש של יחידות החי"ר האלה נובעת מיכולת ההטסה של פלטפורמות מסיעות כגון טנקי שרידן (M551A1), נגמ"שי ברדלי (M2/3) ותותחים נגררים (105 מ"מ) ו-MLRS וכן מסוקי קרב למשימות של סיוע אווירי קרוב.

עם זאת אין להתעלם מהעובדה כי גם כוחות המשלוח פועלים במתכונת של שיתוף פעולה בין זרועי. כבר ברמת הפריסה המהירה אנו יכולים למצוא שיתוף פעולה בין-זרועי, למשל באמצעות סיוע אווירי ממטוסים הנמצאים על נושאות מטוסים (כפי שהיה באפגניסטן). בהמשך אמורים הכוחות הקלים להיות מתוגברים באמצעות כוחות משוריינים וממוכנים כבדים יותר שיגיעו בהישט (Sealift).

אומנם מבצעים מוטסים (Airlift) מאפשרים

בשנות המלחמה הקרה הייתה לארה"ב רק דיוויזיה אחת לפריסה מהירה ברמה האסטרטגית - הדיוויזיה המוטסת^{18, 82}. אך בעידן שלאחר מכן היה על הצבא כולו להיות מוכן לפריסה מהירה באזורי מבצעים, כפי שיקבע הדרג המדיני. הגישה הזאת הושפעה משתי התפתחויות מקבילות: הראשונה היא קיצוצי תקציב שצימצמו את הכוחות שבפריסה קדמית. השנייה היא הראייה הגלובלית של ארה"ב, שלפיה עשוי הצבא למצוא את עצמו פועל במקומות שונים שבהם אין לארה"ב בסיסי פריסה קדמיים או שישנה סכנה שהבסיסים האלה יותקפו.

מהדורת 1993 של FM 100-5 כוללת שלושה תחומים מרכזיים שעניינם הוא הטרנספורמציה,

1. דהיינו תהליך בניין הכוח של ארה"ב בעתיד:¹⁹
1. שיתוף פעולה בין-זרועי (Jointness).
2. מעבר לכוחות משלוח (Expedition Forces).
3. לוחמה מרוכזת רשת (Network Centric Warfare).

להלן יוצג כיצד התחומים האלה באים לידי ביטוי ב-FM 100-5.²⁰

שיתוף פעולה בין-זרועי

מהדורת 1993 קובעת כי זרוע היבשה תפעל במסגרת צוות משולב, כך שאויב שינסה לחמוק ממאמציה של זרוע אחת יחשוף את עצמו להתקפה של הזרוע האחרת.²¹ למעשה זוהי המהות של הקרב היבשתי המשולב: כוחות היבשה ישבשו את יכולת התגובה

הראשונה שבוחנת את המהות של לוחמת המידע (Information Warfare) ומנסה להגדיר כיצד יש לשלב מבצעי מידע בדוקטרינת הקרב היבשתי המשולב.

הטכנולוגיה היכולה להיות בשימוש הצבא מוגדרת במסמך "מכפילת כוח", ונטען כי על תורת הלחימה לשקף את הטכנולוגיות החדשות ואת הפוטנציאל העתידי שלהן. כמו כן ניתן למצוא במהדורה הזאת את השפעת הצי בהקשר של לוחמה מרוכזת רשת (Network Centric Warfare). אם שילוב הטכנולוגיה החדשה בתוך תורת הלחימה הוא מכפיל כוח, הרי מכפיל כוח נוסף הוא שילוב של אמצעי הלחימה ושל הטכנולוגיה למערכת אחת.¹⁷

כבר במהדורת 1993 היה ברור למעצבי המדיניות האמריקנים כי האיומים על ארה"ב הם מעורפלים ולא ברורים - בניגוד למצב ששרר בתקופת המלחמה הקרה. עדכון הדוקטרינה קובע כי על ארה"ב להיערך למגוון רחב של איומים ולהכין את כוחות הצבא, ובמיוחד את זרוע היבשה (Army), לפעול בכל מקום ובכל סוג של איום במסגרת כוח רב-זרועי (Joint Operations) או במסגרת קואליציה רב-לאומית (Coalition Operations). השינויים הפוליטיים הכבירים שהתרחשו לאחר המלחמה הקרה הביאו לראשית המחשבה בנוגע לכוחות משלוח. בעבר עסקו בכך בעיקר המרינס, אך התמורות חייבו את הצבא כולו לעסוק בכך ולפתח תורת לחימה מתאימה.

הפתיחה של המערכה היא דוגמה מצוינת לשיתוף פעולה בין-זרועי. בהתקפה השתתפו מטוסים מכל הזרועות ובכלל זה כוחות האוויר של פיקוד הכוחות המיוחדים. אך שילוביות מחייבת שיתוף פעולה הדוק בין כוחות קרקע, לכוחות אוויר וים, ומהדורת 1993 מעלה על נס את חשיבותו של שיתוף הפעולה הזה.

בניין הכוח העתידי של צבא ארה"ב

לסיום יש לבחון את תוכניות הפיתוח והרכש של צבא ארה"ב לעתיד. בחינת התוכניות האלה יכולה להבהיר אם הצבא עדיין מעריך כי ישנו צורך בתמרון יבשתי במבצעים עתידיים.

כוחות היבשה של ארה"ב נוקטים כיום גישה תלת-מסלולית לתהליך הטרינספורמציה שעוברת כל המערכת הצבאית האמריקנית. המסלול הראשון עוסק במודרניזציה של הכוחות "המסורתיים", קרי כוחות השריון המסיביים המבוססים על טנקי האברמס והמסטיקיים בנגמ"שי הברדלי. המסלול השני והשלישי מובילים להכנסתם לשירות מבצעי של כוחות משלוח לפריסה מהירה. עיקרו של המסלול השני מבוסס על צוותי קרב חטיבתיים סטרייקר (Stryker Brigade Combat Teams - SBCT), שהפלטפורמה העיקרית שלהם היא ה־LAV (Light Armored Vehicle).³² צוותי הקרב החטיבתיים האלה מוגדרים "יחידות בינוניות הניתנות לפריסה מהירה". עוצמת האש של חטיבת סטרייקר גדולה יותר מזו של דיוויזיות חי"ר קל או דיוויזיה מוטסת, אך היא אינה כבדה ועתירת לוגיסטיקה כדיוויזיות השריון והחי"ר הממוכן. צוותי הסטרייקר הם למעשה מעין כוח ביניים לקראת הכוח העתידי שנקרא "הכוח האובייקטיבי". הכוח העתידי נועד למזג את הניידות, את אפשרויות הפריסה ואת יכולת הקיום של חטיבות הסטרייקר עם יכולת הקטל והשרידות של הדיוויזיות הכבדות.³³

במילים אחרות: מעיון בתוכניות לבניין הכוח של צבא ארה"ב אנו רואים כי מושם בהן דגש על כוחות ניידים ומתמרנים. אלה אמורים להכריע את האויב במהירות בשיתוף פעולה עם כוחות אחרים. יתר על כן, בהנחיות של ראשי המטות המשולבים (Joint Vision 2020) ניתן לראות כי הכוחות המזוינים שוקדים על שיפורו של מרכיב התמרון בתוך מכלול הגורמים שיביאו את כוחות ארה"ב לשלוט בשדה הקרב. התמרון השולט (Dominance Maneuver) מוגדר כך: "היכולת של הכוחות האמריקניים לנוע במהירות בכל מקום שייבחר כדי להשיג את היעדים האופרטיביים ולהכריע כל אויב פוטנציאלי". העליונות במידע תתמוך ביכולת לבצע תמרון באמצעות תיאום בין כוחות מרוחקים וכן באמצעות השגת מידע בזמן אמת על סדרי הכוחות,

מפציץ אסטרטגי B-52 | במלחמת אפגניסטן העניקו המפציצים האלה סיוע אווירי קרוב לכוחות היבשה האמריקניים - בהתאם לעקרונ השילוביות

בניגוד למה שכותבים פרשנים שונים, צבא ארה"ב אינו חושב בתושגים של קרב יבשתי המנותק מהממד האווירי

ברמה הטקטית והאופרטיבית - קובע המדריך - יועברו הממצאים במהירות הגבוהה ביותר לכוחות הרלוונטיים, ועל אלה מוטלת המשימה לפגוע במטרות שנבחרו ומאוחר יותר להעריך את מידת הנזק. מובן שהחוליה המקשרת בין האיסוף לבין הדרג הירורה היא מערכות פיקוד ושליטה יעילות המתאמות בין כל הגורמים. במהדורת 1993 אנו מוצאים את לוחמת הרשת בראשית התפתחותה, ויש בה ניסיון לשפר את המערכת בעקבות לימוד הלקחים ממלחמת המפרץ הראשונה.

מהדורת 1993 הפכה באופן סופי את הקרב היבשתי המשולב לתורת הלחימה הרשמית של צבא ארה"ב. התורה הזאת משלבת את כל הזרועות של הכוחות המזוינים האמריקניים לכלל מכונת מלחמה אדירה המסוגלת לפעול בכל ממד. דרך ארוכה עברו הכוחות האמריקניים ממבצע הנפל לחילוץ בני הערובה האמריקנים באיראן (Operation Eagle Claw) ועד למלחמת המפרץ הראשונה. השמדתה של מערכת ההגנה האווירית של עיראק בליל

הגעה מהירה לזירת הלחימה, אך היכולת לשנע באמצעותם אספקה וציוד היא מוגבלת. לעומת זאת המבצעים המושטים, האיטיים, מאפשרים לשנע כמויות גדולות של אספקה, ובכלל זה ציוד כבד וכל מערכת נשק שנדרשת. בכך משלים ההישג את ההיטס.³⁰

לוחמה מרוכזת רשת

מהדורת 1993 של FM 100-5 (Operations) מתייחסת ללוחמה מרוכזת הרשת בהקשר של אמצעי תצפית וסיור (Surveillance and Reconnaissance).³¹ יש לזכור שהמושג הזה היה בתחילה פרי מחשבתו של הצי בלבד, ורק בסוף שנות ה-90, ובמיוחד עם פרסום מסמך ההנחיות של מחלקת ההגנה בשלהי 2001 (QDR 2001), הפך המושג הזה להיות שגור בכל הזרועות. תהליך איסוף המידע ייעשה בעזרת כל סוגי החישה הנמצאים בשימושה של ארה"ב. אלה יוצבו על פלטפורמות מוטסות באוויר ובחלל, על פני השטח ומתחתיו (הכוונה היא בעיקר למרחב התת-ימי). משימות האיסוף והתצפית יכולות לשמש להערכת כוונותיו של היריב עוד בזמן שלום וכן לשמש לאיתור מטרות ויעדים לתקיפה בזמן מלחמה.

משימות התצפית והסיור מיועדות לכל הרמות - החל ברמה האסטרטגית וכלה ברמה הטקטית.

על מיקומו ועל יכולתו של האויב. בעזרת העליונות הזאת מסוגל מפקד הכוחות ברמה המערכתית לתאם את מגוון הכוחות העומדים לרשותו לכדי מתקפה מכריעה מתואמת ורב־ממדית.³⁴

אך הנקודה החשובה ביותר היא החשיבה המערכתית הרב־ממדית של צבא ארה"ב. בניגוד למה שכתבים פרשנים שונים, צבא ארה"ב אינו חושב במושגים של קרב יבשתי המנותק מהממד האווירי. החשיבה הצבאית האמריקנית מדברת היום במונחים של שילוביות בין־זרועית, והמונח שילוביות הוא העומד במרכז של החשיבה הצבאית כמו גם בבניין הכוח. במושג הזה אין הכוונה לסיוע אווירי שמעניקים מסוקי אפאצ'י של הצבא לכוחות המשוריינים של הצבא, אלא, למשל, לסיוע אווירי קרוב שיתנו המפציצים האסטרטגיים של חיל האוויר לצוותים של הכוחות המיוחדים של הצבא הנמצאים על הקרקע, לסיוע אווירי שיעניק לפלוגת מרינס מטוס מהזרוע האווירית של הצבא, או שחילים מהצבא יתאמו מתקפת טילי שיוט מפלטפורמות ימיות הנמצאות מרחק של מאות ק"מ מהם.

הגדרת המילון למונחי צבא וביטחון של משרד ההגנה האמריקני (Joint Publication 1-02) לערך Joint היא: פעולות, מבצעים, ארגונים וכיו"ב שבהם מעורבות שתי זרועות (למשל הצבא והצי) או יותר. לכן כל דיון חד־ממדי המנסה לבחון את עתידו של התמרון היבשתי בלי לעסוק בממדים האוויריים של השילוביות הופך ללא רלוונטי.

על־פי הדוקטרינה שעליה מבוססת הטרנספורמציה יש לבנות כוחות שהם מפוצלים ביסודם, אך פועלים בשיתוף פעולה מלא (Jointness). כל הכוחות האלה צריכים להיות מחוברים לרשת מרכזית אחת (Network Centric Warfare) ולהיות מסוגלים להשיג עליונות מכרעת ולהפעיל שפע של אמצעים בכל התחומים של מרחב הלחימה. המימוש של אסטרטגיית הטרנספורמציה מחייב גם שינויים ארגוניים בכל מחלקת ההגנה - בדרג הצבאי כמו גם בדרג האזרחי. על האסטרטגיה ליצור צירופים חדשים של תפיסות ושל יכולות כדי לנצל את היתרון הטכנולוגי של ארה"ב ולהגן על נקודות תורפה שאותן יכול לנצל אויב אסימטרי. תוך כדי תהליך הטרנספורמציה שעובר צבא ארה"ב לא נעשית כלל ההבחנה בין כוחות מתמרנים לבין חימוש מונחה מדויק הנורה מרחוק, אלא התפיסה היא ששיתוף פעולה בין התמרון והאש יביאו את ההכרעה, וכל מרכיב תורם את חלקו להכרעת האויב. לפיכך כל הדיון על סיום תפקידו של התמרון היבשתי להכרעת שדה הקרב בעתיד כלל אינו רלוונטי, אם בוחנים את הדוקטרינה ואת התוכניות לבניין הכוח של ארה"ב.

מקורות

1. לסקירה על הטרנספורמציה ראו: Donald H. Rumsfeld, "Transforming the Army", *Foreign Affairs* 81, 3, 2002.
 2. אומנם FM 100-5 Operations עודכן ביוני 2001 (FM 3-0 Operations), אך בעיון מעמיק בו לא נמצאו שינויים מהותיים לעומת הנוסח הקודם.
 3. לדעה המפחיתה מחשיבותה של מלחמת יום הכיפורים על המחשבה הצבאית האמריקנית ראו: שאול ברונפלד, "מעטים מול רבים - השפעות לקחי מלחמת יום הכיפורים על צבא ארה"ב", *מערכות* 403-404, 2005, עמ' 75-87. כך או כך, אין ספק שללימוד הלקחים ממלחמת יום הכיפורים הייתה השפעה על צבא ארה"ב.
 4. שמעון נווה, *אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית*, מערכות, תל-אביב, 2001, עמ' 208.
 5. לביקורת נוקבת על ספרו של נווה חן מהבחינה המתודולוגית והן מהבחינה ההיסטורית ראו: <http://www.militaryhistory.nu/critiques/PDF/naveh.pdf>.
 6. Clayton R. Newell, "The Development of Operational Art", in: John E. Jessup and Louise B. Ketz (eds.), *Encyclopedia of the American Military*, New York, 1994, p. 1,244.
 7. ריצ'רד מ' סוויין, "קרב האוויר-יבשה", בתוך: אמ"ן תוה"ד - תצפית: *הלכי מחשבה בצבאות העולם*, מס' 26, 2000, עמ' 4.
 8. Harry G. Summers, "The Army after Vietnam", in: Kenneth J. Hagan and William R. Robert, (eds.), *Against All Enemies*, New York, 1986, 363.
 9. סוויין, *קרב האוויר-יבשה*, עמ' 17.
 10. John L. Romjue, *American Army. Doctrine for the Post-Cold War*, Washington D.C., 1997, p. 16.
 11. John D. Lock, *To Fight with Intrepidity. The Complete History of the U.S. Army Rangers 1622 to Present*, New York, 1998, p. 439.
 12. Robert H. Scales, *Certain Victory: The US Army in the Gulf War*, Washington D.C., 1993, pp. 26-27.
 13. U.S. Army, *FM 100-5 - Blueprint for the Air-Land Battle*, 1991, pp. 1-5.
 14. כוחות שבסיס היציאה שלהם הוא קרוב ככל האפשר לאזור העימות.
 15. *FM 100-5 (Operations)*, 1-1-2.
 16. על אופיו של שדה הקרב העתידי ראו: יהושפט הרכבי, *מלחמה ואסטרטגיה*, תל-אביב, 1990, עמ' 134.
 17. *FM 100-5 (Operations)*, 2-3.
 18. לאחר מלחמת וייטנאם הקים צבא ארה"ב את גדודי הריינג'רס למטרה הזאת. הריינג'רס הפכו לחטיבה עם הקמתם של הגדוד השלישי ושל
- מפקדת החטיבה במהלך 1984.
19. על ההיבטים האלה בהקשר לטרנספורמציה ארוחב בהמשך.
20. יש לציין שהתחומים האלה לא נמצאים תחת כותרות מוגדרות.
21. *FM 100-5 (Operations)*, 2-2. הדבר הומשך במבצע "חירות לעיראק", כאשר כוחות משוריינים של משמרות הרפובליקה נטשו את עמדותיהם כדי להימנע ממפגש עם כוחות היבשה של ארה"ב שנעצרו בגלל מזג האוויר הקשה וכן כדי לאפשר לדרגי הלוגיסטיקה לחבור עימם. אך ברגע שהכוחות העיראקיים נטשו את עמדותיהם, הם נחשפו לכוחות האוויר האמריקניים, ואלה השמידו אותם.
22. *FM 100-5 (Operations)*, 2-19.
23. *FM 100-5 (Operations)*, 2-23.
24. Max Boot, "The New American Way of War", in: *Foreign Affairs* 82, 4, 2003, p. 53.
25. *FM 100-5 (Operations)*, 2-19.
26. *FM 100-5 (Operations)*, 2-22.
27. *FM 100-5 (Operations)*, 2-22.
28. עקב סירובה של טורקיה לאפשר לארצות־הברית לפתוח חזית שנייה בצפון עיראק ובמעברת צנחה החטיבה המוטסת 173 באזור הזה והשתלטה עליו. החטיבה הגיע בהיטס אחד היישר מבסיסה באיטליה. פעולתה המוצלחת של החטיבה התאפשרה הודות לשיתוף פעולה הדוק ויעיל עם חיל האוויר ועם כוחות מיוחדים אחרים ששהו באזור.
29. כוחות ראשוניים של הדיוויזיה המוטסת 82 הגיעו לערב הסעודית כבר ב־8 באוגוסט 1990. כל הדיוויזיה הייתה ערוכה למגננה ב־14 באוגוסט, פחות משבועיים לאחר הפלישה של עיראק לכוויית. כיום נערך הצבא להעביר חטיבה לכל אזור בעולם בתוך ארבעה ימים.
30. *FM 100-5 (Operations)*, 2-20.
31. *FM 100-5 (Operations)*, 2-19-20.
32. www.fas.org/man/dod-101/sys/land/lav.htm.
33. Andrew F. Krepinevich, "The Army and Land Warfare: Transforming the Legions", in: *Joint Force Quarterly*, Autumn 2002, 77.
- העתידי ראו: www.fas.org/man/dod-101/sys/land/mav.htm.
34. *JV* 2020, 20. להיבטים תיאורטיים והיסטוריים של התמרון השולט ראו: Douglas A. MacGregor, *Breaking the Phalanx - A New Design for Landpower in the 21st Century*, Westport, 1997, pp. 36-38.

--

--

צבא העם

בראי הרפואה הצבאית

מתגייס מקבל חיסון בבקו"ם

חיל הרפואה ואגף משאבי אנוש משקיעים מאמצים רבים כדי לאפשר לבני הנוער לשרת בצבא, כולל לאלה מהם שלוקים בבעיות רפואיות. הדבר נעשה מתוך אמונה שהשירות בצה"ל הוא זכות וחובה של כלל המועמדים לשירות ביטחון וכדי לסייע בהגשמת העיקרון של צבא העם

רס"ן ד"ר ברק גורדון
רופא במחלקה לרפואת
המשפחה במפקדת קצין רפואה ראשי

סא"ל ד"ר ארנון אפק
סגן מנהל בית החולים הכללי, המרכז
הרפואי ע"ש חיים שיבא. בעבר ראש
ענף מיון רפואי ומנהל המחלקה למנהל
רפואי במפקדת קצין רפואה ראשי

ערך השירות בצה"ל

מטרת צה"ל היא להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה.¹ צה"ל הוא אחד מעמודי התווך של מדינת ישראל. עם זאת השירות הצבאי תורם רבות גם למשרת: לעיצוב אישיותו, ליכולת ההתמודדות שלו ולגיבוש התפיסה הערכית שלו. תושבי המדינה המשרתים בצבא מעצבים את אופיו של צה"ל, אך גם מתגבשים בו והופכים לאזרחים בוגרים: "עם בונה צבא בונה עם".²

הקשר ההדוק בין המדינה לצבא מתבטא ברעיון של צבא העם. משמעות המושג הזה היא ששיעור גבוה מבין האזרחים מתגייס לשירות חובה. זאת להבדיל מצבא מקצועי הכולל גיוס של מתנדבים בלבד המקבלים שכר תמורת שירותם. הצורך בגיוס כולל לצבא נבע מצורכי הביטחון של ישראל בראשית ימיה. בן-גוריון, שהנהיג את חובת הגיוס הכללי, הדגיש כי "רק אם העם כולו יידע להגן על עצמו, על חירותו ועל מדינתו - יקום ביטחונו. עלינו לדאוג לכך שכל איש ואישה בישראל יידעו לשאת נשק ולעמוד במערכה".³

התפיסה שלפיה צה"ל הוא צבא העם מחייבת גיוס של כל מרכיבי האוכלוסייה בישראל. לכך התייחס מוטה גור בהיותו סגן שר הביטחון: "המדיניות שלנו היא לגייס את כולם, מכיוון שהצבא הוא צבא העם. הוא ימשיך להיות צבא העם, וזכותו - כמו חובתו - של כל אדם לשרת בצבא, ועל זה אנחנו נעמוד".⁴

האוכלוסייה בישראל כוללת גם אנשים הלוקים בבעיות רפואיות. בהתאם לעיקרון של צבא העם על צה"ל לגייס לשירות צבאי, לשבצם ביחידה ובתפקיד המתאימים ליכולותיהם ולשמור על בריאותם. חיל הרפואה מחויב לערך הזה ועושה למימוש זכותו של כל מלש"ב ושל כל חייל לשרת בצבא מתוך תפיסה כוללת של שוויון הזדמנויות ושל תרומת השירות לבניית החברה.⁵

בחיל הרפואה פועל מערך המיון הרפואי שייעודו הוא לקבוע את הכשירות הרפואית לשירות בצבא כדי לשמור על בריאות החיילים ולאפשר מיצוי מיטבי של כוח האדם בצה"ל. הייעוד הזה מצביע על שני הכובעים של חיל הרפואה ושל העוסקים במיון הרפואי: בכובע הראשון מחויב איש הצוות הרפואי לבריאות המטופל בהתאם לאתיקה המקצועית ולשבועת הרופא. בכובע השני מייצג הרופא את המערכת הצבאית הנדרשת לשלב חיילים רבים ככל האפשר בתפקידי לחימה.

לעיתים שני התפקידים האלה מתנגשים, ועולות דילמות אתיות: האם לאפשר לחייל הסובל מבעיה קלה בדרך להמשיך לשרת בתפקיד קרבי על אף העובדה שסיכוייו להיפגע גבוהים משל חברו שאינו סובל מבעיות ברכיים?⁶ עד איזו חומרת מחלה

נאפשר לחיילים לשרת בתפקיד קרבי? האם נשכך חייל בתפקיד לחימה גם אם הוא סובל מליקוי שבצבא ארה"ב, לדוגמה, היה מונע ממנו להתגייס אפילו לתפקיד לא קרבי?⁷

בהתמודדות עם דילמות מהסוג הזה אנו מתבססים על שני עקרונות: מקצועי וערכי. בפן המקצועי דנות ועדות מומחים, הכוללות את מיטב הרופאים האזרחיים והצבאיים, בכשירות הרפואית לשירות. הדיונים האלה מניבים מדי פעם שינויים במדיניות הגיוס לצה"ל לאור החידושים בעולם הרפואה. למשל, אם בעבר נדחו מועמדים לשירות ביטחון שסבלו מהשמנה, הרי כיום הם נחשבים לכשירים ומגויסים לצבא - אפילו בתפקידי לחימה ביחידות חיל גרלים. עם בעייתם לא מתמודדים באמצעות אי-גיוסם לצבא אלא באמצעות בניית תוכנית אימונים מיוחדת ומעקב רפואי.⁸

בפן הערכי פועלת בחיל הרפואה ועדת אתיקה המורכבת מאנשי רפואה ומשפט. הוועדה דנה בנושאים שעולים תוך כדי העשייה השוטפת בחיל ושהתשובה להם היא בתחום האתיקה הרפואית. לדוגמה, מלש"בים רבים מבצעים כיום ניתוחים לתיקון קוצר ראייה כדי להתקבל ליחידות מובחרות. ניתוח מעין זה לפני גיל 18 כרוך בסיכון

בהתאם לעיקרון של צבא העם על צה"ל לגייס לשירות צבאי גם אנשים הלוקים בבעיות רפואיות, ליכולותיהם ולשמור על בריאותם

בראות. איגוד רופאי העיניים בישראל אינו ממליץ עליו. הוועדה המליצה לשנות את מדיניות האישורים כדי לא לייצר מניע למלש"בים חדורי מוטיבציה לפגוע בבריאותם ולאפשר למבקשים לעבור את הניתוח לדחות את גיוסם. ראוי לציין שוועדת האתיקה של ההסתדרות הרפואית בישראל, שדנה בנושא לבקשת חיל הרפואה, אישרה את החלטת הוועדה החילית.

ועדת האתיקה החילית גם גיבשה קוד אתי לעוסקים במיון הרפואי.⁹ בראשית הקוד נקבע כי "תכליתו של צה"ל היא להגן על מדינת ישראל, על אזרחיה ועל תושביה. זהו הבסיס המוסרי לשירות צבאי, לצמצום חופש הבחירה ולחשיפה האפשרית של המשרתים לתנאים בריאותיים לא מיטביים". העקרונות האתיים של העוסקים במיון הרפואי מושתתים על האתיקה של הרפואה בכללה, על רוח צה"ל ועל ערכי חיל הרפואה. הקוד האתי מדרוך בקבלת ההחלטות בנוגע לכשירות הרפואית

של החיילים ושל המפקדים בצבא. לדוגמה, קצין מפקד מסגרת, חלה במחלה שעצם השירות בצבא עלול להחמירה. הקצין ביקש לקחת על עצמו את האחריות למצבו הרפואי ולהמשיך בקריירה המקצועית שלו מתוך מודעות מלאה לסיכונים הכרוכים בכך. לאחר התייעצות עם מומחים ודיון בראשות קצין רפואה ראשי (קרפ"ר) הוחלט שלא להתיר לו לשרת בתפקיד קרבי.¹⁰ העובדה שקרפ"ר, כמו מפקדים בכירים אחרים, עוסק אישית באדם הבודד מעידה על החשיבות הרבה שמייחסים לערך השירות בצבא.

ההיסטוריה הרפואית של ערך השירות

ערך השירות והרעיון של צבא העם מוזכרים בתורה. הקריטריונים בתורה לשירות צבאי כוללים מרכיבים של תנאי שירות ושל בריאות הנפש: "כי תצא למלחמה על אויבך... ודיברו השוטרים אל העם לאמור: מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, יילך וישב לביתו פן ימות במלחמה, ואיש אחר יחננו... מי האיש הירא ורך הלבב, יילך וישב לביתו ולא יימס את לבב אחיו כלבבו".¹¹

עם זאת דורש התלמוד ממי שרוצים לקבל פטור מהשירות הצבאי להוכיח את אי-כשירותם כדי למנוע השתמטות בלתי מוצדקת. "כולם צריכים להביא ראיה לדבריהם... לפני שר צבא, ואז ייתן לו רשות לחזור... לולא כן היו מרבית העם חוזרים בטענות שקר".¹²

הרמב"ם, מגדולי הפוסקים והפרשנים בכל הדורות ומאבות הרפואה היהודית,¹³ דן בספרו "משנה תורה" במיצוי כוח האדם. הוא כותב כי האנשים שאינם משתתפים בלחימה חייבים לתמוך לוגיסטית בלוחמים. "כל אלה שחוזרים מאורחי המלחמה, כששומעים את דבר הכוהן, חוזרין ומספקין מים ומזון לאחיהם שבצבא ומתקנין את הדרכים".¹⁴

מעניין לציין שהמשנה קובעת שכל השיקולים למתן פטור משירות בצבא - הן מטעמי ת"ש והן בשל חשש ופחד ממוראות המלחמה - מתבטלים במקרים של מלחמת קיום: "במה דברים אמורים? במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה, כגון כיבוש ארץ ישראל... ועזרת ישראל מידי צר שבא עליהם... אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה".

המחויבות לשירות העם והמולדת הייתה אחת מאבני היסוד בתפיסת העולם הציונית. קופת החולים הראשונה - "פועלי יהודה", שהוקמה ב-1911 כדי להעניק טיפול רפואי לפועלים העברים - התנדבה ולקחה על עצמה את הטיפול בכל החולים והנפגעים במהלך מלחמת העולם הראשונה. הסתדרות הרופאים העברית שאיגדה את הרופאים בארץ ישראל ראתה את עצמה לא רק ארגון עובדים כי אם ארגון מקצועי השואף להשפיע על איכות

השירותים הרפואיים לכלל היישוב היהודי בארץ ישראל.¹⁵ הרופאים חברי ההסתדרות השתתפו במיון הרפואי של בני היישוב העברי לצבא הבריטי. לצורך מיון המתגייסים פעלו במקביל שתי מערכות של מיון רפואי ושל גיוס. הראשונה בלשכת הגיוס של הצבא הבריטי בצריפין (Military Examination Center) והשנייה ב"וועדת ההתגייסות של הסוכנות היהודית". מועמדים לגיוס יכלו לעבור דרך אחת משתי הוועדות. ועדת היישוב אף בדקה אנשים שנפסלו על-ידי הצבא כדי לבחון את כשירותם לשירות בנטרות או במשק הלאומי.¹⁶ על בסיס הניסיון שנצבר הוקמו ב-1947 11 לשכות גיוס בכל הארץ במסגרת ההתגייסות של היישוב היהודי. המגויסים מוינו על-פי סוגי הבריאות, ולכל סוג הוגדר כרטיס בצבע אחר: כרטיס אדום - שירות בפלמ"ח, ירוק - שירות חלקי, אפור - שירות ציבורי, לבן - פטור משירות. שיעור הפטור משירות עמד על 1.4% מתוך 10,061 איש ואישה שהתייצבו בלשכות הגיוס.¹⁷ לשם השוואה, בשנים האחרונות עומד שיעור הפטור משירות על רקע נפשי בלבד על 10.5% מכלל המועמדים לשירות ביטחון, כפי שהדגיש ראש אגף משאבי אנוש, אלוף אלעזר שטרן, בריאיון ל"ידיעות אחרונות".¹⁸ אחד ההישגים המשמעותיים ביותר של היישוב העברי במלחמת העצמאות היה ביכולתו להתגייס למאמץ המלחמתי ולהעמיד צבא של יותר מ-100 אלף משרתים מתוך היישוב העברי שמנה 650 אלף איש בלבד. צה"ל במלחמת העצמאות עלה על צבאות ערב מבחינה מספרית ולא רק ברוח הלחימה. ההתגייסות של העם ויכולת המיצוי של היישוב איפשרו לבנות צבא שגבר על אויביו. הסיסמה שטבע מרכז המפקד לשירות העם, שהיה אחראי לגיוס כוח אדם לשירות הצבאי ולשירות הממשלתי, הייתה "כל הארץ חזית, כל העם צבא".¹⁹

ב-1949, במעמד של קביעת חוק שירות הביטחון, הגדיר דוד בן-גוריון את צה"ל "כלי הנתון בידי הממשלה הנבחרת לשם יישום המדיניות הלאומית". זאת מעבר לייעודו המרכזי להגן על קיומה ועל ביטחונה של מדינת ישראל.²⁰ בכך קשר בן-גוריון את הצבא ליצירת האומה החדשה וקבע שצה"ל יהיה מרכיב מרכזי בכור ההיתוך של החברה הישראלית.²¹

צה"ל אכן נרתם לביצוע משימות לאומיות, כגון הוראת בני נוער וסיוע לעולים במעברות. בתוך הצבא יושמה מדיניות חברתית שכללה גיוס נוער במצוקה, השלמת השכלת היסוד (לדוגמה: פרויקט "נערי רפול"), שילוב מסלולים צבאיים ואזרחיים (נח"ל וישיבות ההסדר) ויישוב אזורי הספר באמצעות גרעיני נח"ל.

חיל הרפואה הקים במהלך מלחמת העצמאות 16 בתי חולים שכללו כ-3,500 מיטות אשפוז וטיפול

לא רק בחיילים פצועים כי אם גם באזרחים. בתום המלחמה הועברו בתי החולים לניהול משרד הבריאות, וקציני החיל שולבו בהם במסגרת הצוותים הרפואיים. הסכם השילוב של מערך האשפוז האזרחי והצבאי מ-1957 שריר עד היום, מאפשר להכשיר את הצוותים הרפואיים של צה"ל ומייתר את הצורך במערך נפרד של בתי חולים צבאיים.

חיל הרפואה פועל יחד עם המערכת האזרחית לקידום הטיפול בנפגעי טראומה בחירום ובשגרה. כלל הרופאים המתמחים במקצועות כירורגיים עוברים הכשרה להחייאה מתקדמת בנפגעי טראומה (Advanced Trauma Life Support - ATLS) בבית הספר לרפואה צבאית. ההכשרה הזאת ניתנת גם למי שאינו משרת בצבא.

המדיניות לגייס את כולם מתנגשת לא פעם עם הייעוד המרכזי של צה"ל - ההגנה על ביטחון המדינה ועל תושביה. צה"ל, שנמצא במחסור תמידי בחיילים קרביים, ביקש להגדיל את האוכלוסייה הזאת ובמקביל לוותר על גיוס אוכלוסיות לא קרביות הצורכות משאבים ואינן משרתות ישירות את הכוח הלוחם. ב-1963, לדוגמה, נתבקש חיל הרפואה לבחון שיטות חדשות למיצוי מיטבי של המתגייסים לצבא כדי להקטין את הנשר הרפואי.

המדיניות לגייס את כולם מתנגשת לא פעם עם הייעוד המרכזי של צה"ל - ההגנה על ביטחון המדינה ועל תושביה

החיל הציג שלוש חלופות, שהקיצונית שבהן קראה לוותר על גיוסם של מי שהפרופיל הרפואי שלהם נמוך מ-65 כדי להתמקד באוכלוסיית הליבה הקרבית. ההצעה הזאת נדחתה היות שלא היה בה כדי להעלות את פוטנציאל הלוחמים ביחידות השדה, אך היא עלולה הייתה לגרום למחסור בבעלי מקצועות טכניים ועמדה בניגוד לתפיסה שלפיה צה"ל הוא צבא העם.

ההצעה שנבחרה לבסוף התבססה על קביעת קריטריונים קשיחים למיצוי כוח האדם ולהכוונתו למקצועות ולסוגי השירות השונים.²² בכך הודגשה חשיבות הרפואה במיצוי כוח האדם וביצירת הקשר בין היכולת הרפואית לתפקיד ולמקצוע הצבאי. הגדרה מדויקת של המקצועות הצבאיים מחד ומיון רפואי מעמיק של המועמדים לשירות ביטחון (מלש"בים) מאידך איפשרו גיוס ומיצוי מיטביים של פוטנציאל המתגייסים, כולל מי שאינם כשירים לשירות קרבי.

ב-1993, בעקבות עודפים בכוח אדם, הונהגה מדיניות גיוס חדשה בצה"ל, שעיקרה מתן פטור מגיוס וקיצור השירות הסדיר לכמה קבוצות אוכלוסייה, ובהן חיילים עורפיים וחיילי מקא"ם (המרכז לקידום אוכלוסיות מיוחדות). ההחלטה חוללה סערה בציבור, בפוליטיקה, בתקשורת ובבית המשפט. מעניין לציין שהיו אף חמישה חיילים שעתרו לבג"ץ בבקשה שלא יקוצר שירותם.²³ צה"ל אומנם חזר בו מהחלטתו לשחרורם המוקדם של חיילי העורף ושל חיילי מקא"ם, אך למרות זאת דחה בג"ץ את עתירתם של מתנגדי הרפורמה. מהעובדה הזאת ניתן להסיק שערך השירות בצה"ל הוא נושא מרכזי בהווה הפוליטית והציבורית בישראל. הצורך לשמור על צבא העם חוצה מחנות פוליטיים. זהו אחד הנושאים הבודדים המצויים בלב הקונסנוס בקרב רוב החברה בישראל.²⁴ הסיוע הרפואי וצבא העם כרוכים זה בזה מימי התנ"ך ועד ימינו. המערכת הרפואית האזרחית משתתפת בטיפול בחיילי צה"ל, וחיל הרפואה משתלב במשימות לאומיות. הסינרגיה שבין מערכות הרפואה הצבאית והאזרחית מאפשרת להביא לידי ביטוי את היתרונות הגלומים בהן: יכולת הארגון והידע בטיפול בנפגעי טראומה בצבא והמקצועיות והטכנולוגיה המתקדמת בבתי החולים האזרחיים.

תרומתה של הרפואה הצבאית לחובת השירות בצה"ל

חובת השירות בצבא מוסדרת בחוק שירות הביטחון. החוק קובע את תנאי היסוד שעל פיהם יכולות רשויות הצבא לקרוא אדם לשירות ביטחון. אחד התנאים העיקריים הוא יכולתו של האדם לתרום לעשייה הצבאית בלי שתיפגע בריאותו. בהתאם לתנאים האלה קובע חוק שירות הביטחון ארבע דרגות כשירות לשירות: כשר (פרופיל 97 עד 45), בלתי כשר באופן ארעי (פרופיל 24), בלתי כשר באופן קבוע (פרופיל 21) וכשר לשירות בתנאים מיוחדים (פרופיל 30). החוק והתקנות מפרטים את הנחלים ואת הכללים להערכת הכשירות הרפואית של המלש"ב - כולל זימונו לבדיקות רפואיות, הבאת מסמכים רפואיים והתייצבותו בפני ועדה רפואית שמסכמת את כושרו הרפואי. הכושר הרפואי מתורגם לפרופיל ולסעיפי ליקוי. קיימים כיום שמונה מדרגי פרופיל: 97, 82 ו-72 (שמאפשרים שיבוץ בתפקידי לחימה), 64 ו-45 (שמתאימים לתפקידים במערך תומך הלחימה ובמנהלה), 21 ו-24 (המציינים פטור משירות צבאי על רקע רפואי). 21 מקנה פטור קבוע, ואילו 24 מקנה פטור זמני). פרופיל 30 ניתן לחיילים הזקוקים לתנאים מוגנים במהלך שירותם. הבעיות הרפואיות מתורגמות לסעיפי ליקוי על-פי

בריאותם של חייל צה"ל, חייב לוודא שהשירותים הניתנים לחיילים עומדים בסטנדרטים הנדרשים. לדוגמה, בזמן ההתנתקות ביצע הענף ביקורות של ספקי המזון לצה"ל והורה להשמיד מוצרי מזון שיוצרו בניגוד לכללי התברואה. הפעילות הזאת מבטיחה מחד את הכשירות הרפואית של הצבא לבצע את משימותיו ומאידך שומרת על בריאות החיילים.

היעדר חופש הבחירה של החיילים בנוגע למקום השירות ולאופיו מחייב את המערכת הרפואית לתת מענה הולם למצוקות. חייל פונה בממוצע 12 פעמים בשנה לרופא, לעומת אזרחים בני 21-24 הפונים בממוצע כשש פעמים בשנה לרופא. הצריכה המוגברת של שירותי הרפואה בקרב החיילים אינה נובעת בהכרח מתחלואה מוגברת או מבעיות מוטוויזיה כפי שנוטים רבים לחשוב, כי אם מעצם היות החייל מוגבל בחופש הבחירה וביכולתו לפעול על-פי רצונו. הוא נזקק לאישור רפואי גם כדי לנוח יום אחד בבית או כדי להימנע מפעילויות כגון הרמת משאות כבדים או תורנויות שמירה. לכן הוראת המטה הכללי בנושא הטיפול הרפואי מחייבת את המפקדים לקבל את ההנחיות הרפואיות ללא קשר לדרגתו של הרופא. התמודדות של המפקדים

ערך השירות בצה"ל הוא נושא מרכזי בהווה הפוליטית והציבורית בישראל, והצורך לשמור על צבא העם חוצה מחנות פוליטיים

לבצע משימה צבאית כגון שמירה חייב להתייחס - במסגרת הטיפול הרפואי בחייל - גם לכשירותו לבצע את המשימה ובמקרה הצורך לפטור אותו ממנה. צה"ל, בהשוואה לכל מעביד אחר, ייחודי בהיותו גם מבטח רפואי. חוק ביטוח בריאות ממלכתי החרג את החיילים מהביטוח הרפואי של קופות החולים והסדיר את אחריותו של נותן שירותי הבריאות, קרי חיל הרפואה, להיות גם הגורם המבטח את החיילים.²⁷

מערכת היחסים בין חיל הרפואה לבין החיילים חורגת מהקשר שבין קופת החולים למבוטחיה, שכן החיל אחראי לא רק על הטיפול בחיילים בעת חולים כי אם גם על שמירת בריאותם. הרופא הצבאי מבצע ביקורות במגורי החיילים, במקומות פעילותם, במטבחים וכו' כדי להבטיח עמידה בתנאי התברואה הנדרשים. ענף בריאות הצבא, המופקד על

חומרתן והשפעתן על התפקוד. לדוגמה, מחלת האסתמה כוללת מדרגי חומרה שונים - החל בהיסטוריה של אסתמה בלתי פעילה המקנה פרופיל 97, עבור לאסתמה קלה ללא הפרעה בתפקודי ריאות המאפשרת שירות ביחידות אג"ם (פרופיל 72) וכלה באסתמה קשה הפוסרת משירות צבאי.

ספר הפרופילים ורשימת המקצועות הצבאיים מתרגמים למעשה את המצב הרפואי לפרופיל ולסעיפי ליקוי ומאפשרים לגורמי כוח האדם לשבץ את המתגייסים. בצבאות זרים, כולל במדינות שבהן קיים גיוס חובה, אוכלוסיות הלוקות בתחלואה משוחררות משירות.²⁵ בכך ייחודה של שיטת המיון הרפואי בצה"ל המביאה למיצוי מקסימלי של משאבי כוח האדם העומדים לרשות הצבא.

חיילי החובה משרתים על-פי החוק ולא על-פי בחירתם האישית. הצבא נושא באחריות מלאה לשלומם ולבריאותם. המערכת הרפואית הצבאית נדרשת לפיכך לעשות כל מאמץ כדי להקטין את הפגיעה בבריאותם. על הרופא הצבאי לבחון לעיתים קרובות אם התחולל שינוי במצבו הרפואי של החייל, שבעקבותיו יש לשנות את הפרופיל הרפואי או לקבוע מגבלות רפואיות (לתת פטורים).²⁶ לדוגמה, רופא צבאי הבודק חייל חולה שמיועד

עם המצוקות של חיילים יכולה להקטין את צריכת שירותי הרפואה. מכאן שעלייה בפניות למרפאה בפלוגה מסוימת עשויה להראות למפקד כי קיימת בעיה פיקודית באותה היחידה. הקניית יכולת למפקדים לתת ימי חופשה לחיילים מסיבות בריאותיות (ימי ד') נועדה לצמצם את התלות ברופא ולהקטין את עומס הפניות למרפאות הצבאיות.

חוק ההסדרים 2007 כולל סעיף הקובע כי תוקם ועדה שתבחן את העברת הטיפול הרפואי בחיילים לידי קופות החולים. על פניו נראה הרעיון אטרקטיבי: הזמינות של שירותי הרפואה תשתפר, בחיילים יטפלו הרופאים שטיפלו בהם בילדותם, והמדינה תחסוך לעצמה את הצורך להחזיק בתשתיות כפולות. אולם למעשה מדובר ברעיון שיפגע הן בחיילים והן בצבא. פרופ' ויינגרטן, מאבות רפואת המשפחה בישראל, ציין כי בהיותו רופא צעיר בבסיס תלנוף נתן טיפול רפואי טוב יותר לחיילים מאשר יש ביכולתו להעניק כיום במרפאה ברחובות - למרות גילו וניסיונו. הסיבה: בהיותו רופא בבסיס הכיר את החיילים, את מפקדיהם ואת ההאנגרים שבהם שירתו. הרפואה שנתן באותם הימים הייתה מותאמת לחיילים ולצורכיהם. רופא משפחה לעולם לא יוכל להכיר את החיילים בסביבת שירותם בצורה אינטימית כמו הרופא הצבאי. הטיפול בחייל הפונה למרפאה לא תמיד מחייב מתן תרופה מתקדמת; לעיתים די במתן סיוע להתמודד עם תנאי השירות הלא פשוטים.

את הייחודיות של מערכת הרפואה הצבאית היטיב לתאר ראש הממשלה המנוח יצחק רבין: "היא [מערכת הבריאות האזרחית] איננה מסוגלת להתמודד עם צרכיו של צבא הנדרש לכוננות ברמה גבוהה וזקוק לשליטה בכוח אדם על מנת לעמוד בעומס משימות ניכר... עוד יש להתחשב בכך כי רופא אזרחי בקופת חולים איננו מכיר את המשימות, את התפקידים ואת התנאים בשירות הצבאי. טיפול רפואי הניתן לחייל עשוי להשפיע על כשירותו למילוי תפקידו הצבאי ואף לסכן אחרים, ומאידך גיסא גילוי תפקידו של החייל, משימתו או מקום שירותו לרופא אזרחי עלול לפגוע בנסיבות מסוימות בביטחון המדינה".²⁸

הזכות לשרת בצבא - האם יש לה גבולות רפואיים?

מימוש זכאותו של כל מלש"ב ושל כל חייל לשרת בצבא הוא ערך מרכזי בעיני חיל הרפואה במסגרת תפיסתו שלפיה עליו לתרום לשוויון הזדמנויות בחברה הישראלית. לפיכך גם האוכלוסייה שמוגדרת על-פי החוק "בלתי כשירה לשירות" יכולה לבקש להתנדב לשירות בצבא. ב-1997 הוכנס מדרג כשירות חדש - פרופיל 30. הפרופיל הזה ניתן למי שאינו כשיר לשירות (קיבל פרופיל 21 או 24), אך ועדה

רפואית הגיעה למסקנה שביכולתו לשרת בתנאים מיוחדים ומוגנים. מדובר בעיקר במתנדבים שלמרות מגבלותיהם הרפואיות מבקשים לשרת בצבא.

ב-2005 שירתו בצה"ל 947 מתנדבים - רובם בתפקידי מנהלה, אך כמה מהם שירתו ביחידות שדה ואף סייעו קורס קצינים.²⁹ ב-2006 הונהגו שינויים מהותיים שתכליתם לעודד את ההתנדבות לצבא. אלה כללו: פתיחתו של הליך התנדבות לפני גיל 18, כך שהמתנדבים יוכלו להתגייס עם בני גילם, מיסוד קורס קצינים ייעודי למתנדבים ומתן סמכות לקצין הרפואה הראשי לתת אישורים למקרים קיצוניים. בעקבות השינויים האלה עלה מספר המתנדבים לשירות צבאי, וקוצר מהותית משך הזמן הנדרש לאישור ההתנדבות משנה וחצי בממוצע לפחות מחצי שנה.

תפיסת ההתנדבות לשירות גובשה בשיתוף פעולה עם משרד הבריאות ועם קופות החולים ואושרה בכנסת. מתנדבים שהוגדרו בשלב המלש"ב בלתי כשירים

החלטת הפיקוד הבכיר שגם חיילים מוגבלים ייחשבו כשירים לשירות [פרופיל 35] היא ההוכחה הניצחת שערך השירות הוא מרכיב מרכזי בתפיסה של צה"ל

ממשיכים להיות מטופלים בקופות החולים. מכאן נובע שבצבא משרתים חיילים שהאחריות לטיפול הרפואי שלהם חלה על קופות החולים ולא על חיל הרפואה. מדובר בשינוי מהותי בתפיסת השירות (של מי שאינו כשיר לשירות) ובאחריות הרפואית (קופת חולים במקום חיל רפואה). גישור הפער נעשה באמצעות רופא צבאי בענף רפואה תעסוקתית ומיון רפואי שמשמש קצין מטה למתנדבים ועוקב אחר ביצוע הטיפול הרפואי בקופת החולים. בכך מתאפשר למתנדבים, שהם בעלי בעיות רפואיות משמעותיות, לשמור על רצף הטיפול בד בבד עם שירותם הצבאי.

הגישה המשותפת לחיל הרפואה ולאגף משאבי אנוש בנוגע לזכות ולחובה של כל מלש"ב לשירות משמעותי בצה"ל הביאה לשינוי בתפיסת הכשירות לשירות. מלש"בים שבעבר קיבלו פרופיל בלתי כשיר (21 או 24) ויכלו להתנדב לשירות בתנאים מוגנים (פרופיל 30) יגויסו בעתיד במעמד של כשירים לשירות בתנאים מוגנים ללא מעבר במסלול של אי-כשירות. עם אישור התפיסה החדשה יוגדרו המלש"בים האלה - בחלקם - "כשירים", יקבלו פרופיל 35 ויחויבו בשירות. לדוגמה, חולי כרסת (צלילק), הפטורים כיום משירות, יוגדרו כשירים,

ותובטח להם תזונה מתאימה. מי שלוקים בשיתוק מוחין יוכלו - בחלקם - לשרת בתפקידים עורפיים, ואנשים הלוקים בחירשות ישרתו אף הם - בתנאי שלא יעברו טירונות ולא יישאו נשק. בכך חל מהפך בגישת הצבא למלש"בים הסובלים מבעיות רפואיות משמעותיות: כבר לא עושים איתם חסד, אלא מכירים בזכותם לשרת בדומה לבני גילם הבריאים. נוצר שילוב אינטרסים בין החולים שמבקשים להיות כשאר בני הנוער לבין הצבא השואף להעמיק את השתלבותו במארג החברתי בישראל.³⁰ שינוי מהותי נוסף הוא ההכרה של צה"ל שיהיו חיילים - ולא רק מתנדבים - שישירתו בתנאי של פטור מנשיאת נשק. בכך שונתה תפיסת העולם הישנה שגרסה כי היכולת לשאת נשק היא תנאי הכרחי לשירות חובה בצבא.³¹

תפיסת העולם הפטרנליסטית שרווחה בעולם הרפואה במאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 חלפה לבלי שוב, וכיום חייבים הרופאים לשתף את מטופליהם במידע הרפואי, וההחלטה הסופית היא בידי המטופל. חוק זכויות החולה מ-1996 עיגן את האוטונומיה של המטופל על גופו ועל ההחלטות הרפואיות הנוגעות לו. השירות הצבאי אומנם מצמצם את חופש הבחירה של החייל בהתאם לצורכי הצבא, אולם מחייב את מערכת הרפואה הצבאית, ברוח החוק, להיות קשובה לרצונו של החייל. נוצר שיווי משקל בין חובת המערכת הרפואית להגן על החייל לבין הרצון להתחשב בבקשותיו. במקרה שקיימת סכנה ברורה לבריאותו נמנעת החשיפה של החייל לגורם המסכן. לדוגמה, חייל הסובל מאסתמה פעילה לא ישובץ בתפקיד לחימה בגדוד - גם אם מאוד ירצה בכך. עם זאת, במקרים שבהם הסיכון הרפואי מדוד, קיימת חוות דעת תומכת של רופאים מומחים, והחייל מודע לסיכונים ומשתף פעולה, נוטה חיל הרפואה לאשר שיבוץ חריג. לדוגמה, חייל שעבר ניתוח לתיקון פריקות כתף חוזרות ונשנות וקיבל פרופיל 45, הוחזר לתפקיד לחימה ביחידת שדה ואף עבר קורס צניחה לאחר שהתברר כי הניתוח עבר בהצלחה מלאה, ולאחר שאורתופד מומחה נתן חוות דעת חיובית. החייל תודרך כיצד להימנע ככל הניתן מפריקה חוזרת, והוסבר לו שהסיכון שלו לפריקה חוזרת לעולם יישאר גבוה יותר מאשר אצל חבריו שמעולם לא לקו בפריקת כתף.

מידת ההתחשבות ברצון הפרט וגבול הסיכון שהמערכת הצבאית מוכנה ויכולה לקבל על עצמה אינם מוגדרים. אולם חשוב להבין שהסוגיות האלה מונחות לעיתים קרובות לפתחה של מערכת הרפואה של צה"ל. ההחלטות מתקבלות בדרגים הגבוהים ביותר, קרי קצין רפואה ראשי, ובשיתוף עם מיטב המומחים האזרחיים והצבאיים מתוך הבנה ואמונה שהזכות לשרת היא ערך עליון. המעורבות של המפקדים בצה"ל בהחלטה בנוגע לחיילים זוטרים

ובכירים כאחד היא עדות לחשיבות שמייחס צה"ל לערך השירות.

סיכום ומגמות לעתיד

עתידיה של החברה בישראל תלוי בלכידותה. אחד המרכיבים המרכזיים בהווה הישראלית הוא צה"ל. הצבא יוצק ביטחון מול תחושות האיום על עצם הקיום היהודי בארץ ישראל. מכאן החשיבות הגדולה בקיומו של צבא העם שבו משרתים מרב בני הנוער מכל שכבות האוכלוסייה.

הרפואה הצבאית היא נדבך מרכזי במאמץ שמשקיעה המדינה כדי שצה"ל יישאר צבא העם. מרכזיותו של חיל הרפואה באה לידי ביטוי, בין היתר, בנושא הפרופיל הרפואי, שכמו הצבר וכובע הטמבל הפך לחלק מהאטום הישראלי. בניגוד לצבאות זרים, שמשחררים משירות מי שסובלים מבעיות רפואיות, בצה"ל משרתים גם אנשים עם מוגבלויות, והם נחשבים כשירים לשירות. החלטת הפיקוד הבכיר שגם חיילים מוגבלים ייחשבו כשירים לשירות (פרופיל 35) היא ההוכחה הניצחת שערך השירות הוא מרכיב מרכזי בתפיסה של צה"ל.

לרפואה הצבאית תפקיד חשוב בשמירה על צבא העם. היא חייבת להתבסס על שיקולים רפואיים אובייקטיביים ולהימנע מהתייחסות לשיקולים אחרים, כגון הרקע הסוציודמוגרפי. השינוי המוצע בפרק הפסיכיאטריה בספר הפרופילים הוא דוגמה לתפיסת העולם הזאת. על פי ההצעה, תחלואה פסיכיאטרית תתבטא בפרופיל רפואי ותתבסס על קריטריונים מוגדרים בספרות הפסיכיאטרית העולמית. אוכלוסיית המלש"בים והחיילים הסובלים מקושי להתמודד עם המסגרת הצבאית יזכו להגנה באמצעות מתן ציון הסתגלות (קה"ס) תוך כדי שירות. הציון הזה יהיה גמיש, יכל בתוכו הגנות, ישתנה בהתאם להסתגלותו של החייל למערכת ויאפשר שיבוץ בתפקידים שהיו עד כה סגורים בפניהם. אותם חיילים שאינם סובלים מתחלואה פסיכיאטרית אובייקטיבית ובכל זאת ינסו לנצל את המערכת הרפואית כדי להשתמט משירות יעברו לטיפול פיקודי ועשויים להיות משוחררים בוועדת בלתי מתאימים.³²

חיל הרפואה מחויב על-פי ערכיו לעיקרון שלפיו לכל מלש"ב ולכל חייל הזכות לשרת בצבא. מתוך תפיסה כוללת של שוויון הזדמנויות ושל תרומת השירות לבניית החברה ימשיך חיל הרפואה להילחם על ערך השירות כדי שצה"ל ימשיך להיות צבא העם.

הערות

1. מתוך רוח צה"ל, http://dover.idf.il/IDF/About/Purpose/Code_Of_Ethics.htm
2. ייעוד וייחוד צה"ל, זהות ישראלית יהודית, מקחמ"ר, 2 בנובמבר 2003
3. דוד ברגוריון, חזון ודרך, הוצאת מפלגת פועלי א"י, תשי"א, כרך א', עמ' 142
4. גיא ישראל זיידמן, הזכות לשרת בצה"ל, הוצאת פרלשטיין גינוסר, 1996, עמ' 51
5. מתוך ערכי חיל הרפואה, <http://www1.idf.il/elram/site/templates/controller.asp?lang=he&fid=52763>
6. מתוך מחקרים בענף מיון רפואי לבחינת מהימנות הפרופיל וסעיפי הליקוי לניבוי שרידות לאורך השירות.
7. *Army Regulation 40-501, Standards of Medical Fitness*, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, 2005
8. פרויקט "משמך לרוחם" בבא"ח נח"ל הצליח - בעזרת צוות רב-מקצועי - להביא לירידה במשקל ולשינוי אורחות החיים של מגויסים שסבלו מהשמנה.
9. א' אפק, ב' גורדון, א' רגב, ב' לדרמן, "מדיניות המיון הרפואי הצבאי: העבר מאחוריה, והיא צופה אל הבאות", *הרפואה הצבאית*, כרך 3, חוברת 1, פברואר 2006, עמ' 32-28
10. ל' לאור, י' קרייס, י' וואהל, א' בר, י' ברדיין, "סוגיות באתיקה של המיון הרפואי בצה"ל", *הרפואה הצבאית*, כרך 1, חוברת 3, דצמבר 2004, עמ' 143-139
11. דברים, כ' א-י'
12. תלמוד ירושלמי, סוטה ט'
13. שבעת הרופא המיוחסת לרמב"ם
14. משנה תורה לרמב"ם, שופטים, הלכות מלכים ט'
15. גבי בן-נון, יצחק ברלוביץ, מרדכי שני, *מערכת הבריאות בישראל*, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2005, עמ' 26-23
16. ברוך הורוויץ, *כל העם חזית - השירות הרפואי הצבאי בארץ ישראל מראשיתו ועד מלחמת העצמאות 1911-1947*, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1997
17. ברוך הורוויץ, *כל חייל חזית - השירות הרפואי הצבאי בארץ ישראל ובמדינת ישראל בתקופת מלחמת העצמאות 1947-1949*, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2000
18. מתוך ראיון של ראש אגף משאבי אנוש, אלוף שטרן, *בידיעות אחרונות*, 1 בספטמבר 2006
19. *הזכות לשרת בצה"ל*, עמ' 62
20. "חוק שירות ביטחון המונח לפניכם מכון להנחיל לצבאנו שתי תכונות יסוד הדרושות לביטחונו: כושר צבאי וכושר חלוצי", שם, עמ' 75
21. שם, עמ' 79
22. דניאל נדב, *לבן וחאקי - תולדות חיל הרפואה בשנים 1949-1967*, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2000
23. בוי"ץ 2171/93 - מנוסביץ' ואח' נגד שר

הביטחון, פ"ד מז(3) 862

24. ח"כ דוד מענ (ליכוד) ביקש בדיון בכנסת משר הביטחון לגנוז מייד את התוכנית הזאת המנוגדת לערך העליון של צה"ל, שהוא צבא העם. ח"כ חיים קופמן (ליכוד) טען שאי-הגיוס לצבא יוצר סטיגמה כמעט כמו אות קין. ראו: *הזכות לשרת בצה"ל*, עמ' 242-245
25. צבא ארה"ב, שהוא צבא מקצועי, מגייס אך ורק אנשים כשירים. בסינגפור קיים גיוס חובה, אך מי שלוקה במחלות, גם קלות, משוחרר משירות בצבא.
26. ח' כספי, ת' מוריץ, "כביד המלצות של רופאים מומחים על-ידי רופאים צבאיים", *רפואה ומשפט - ספר היוכל*, נובמבר 2001, עמ' 29-13
27. ח' כספי, ת' מוריץ, ת' תבורי, "הסל והחייל - זכאותם של חיילי צה"ל לסל שירותי הבריאות לפי חוק ביטוח בריאות ממלכתי", *הרפואה הצבאית*, כרך 3, חוברת 1, פברואר 2006, עמ' 41-33
28. המסמך שעליו חתם יצחק רבין ז"ל בהיותו ראש הממשלה ושר הביטחון נשלח ב-3 באוקטובר 1995 בסימוכין ק/9999 אל ממלא מקום מזכיר הממשלה. כותרתו הייתה: "הצעת חוק ביטוח בריאות ממלכתי (תיקון - שירותי בריאות לחייל)".
29. מתוך הנתונים של ענף מיון רפואי.
30. אחד היעדים המרכזיים שהציב הרמטכ"ל לשנת העבודה 2006 הוא השילוב של צה"ל בחברה הישראלית.
31. ב-17 בנובמבר 1993 אמר ראש אכ"א כי כל חייל חייב להיות מסוגל להגן על עצמו, כלומר לשאת נשק. חייל שאינו יכול להגן על עצמו, דהיינו אינו יכול לשאת נשק ולירות בו - לדברי ראש אכ"א - יוכל לשרת בצבא במעמד של מתנדב. במילים אחרות: חייל שאסור לו לירות ואינו מסוגל לעבור טירונות רובאי 01 או 02, צריך לקבל פרופיל 21. ראש אגף משאבי אנוש והממסד"ל שינו את הגישה הזאת כאשר הם אישרו את התפיסה של פרופיל 35, שמשמעותה היא כי בצה"ל ישירות - במעמד של חיילים כשירים - גם אנשים שאינם יכולים לשאת נשק.
32. עבודה משותפת של מחלקת בריאות הנפש, של ענף מיון רפואי ושל אגף משאבי אנוש. מטרת העבודה היא להקטין את הנשירה, שמגיעה נפשיים, לפני השירות ובמהלכו תוך יצירת הגנות רפואיות.

--

--

עימות באוויר:

חילות האוויר של ישראל ושל ירדן 1948-1967

מלחמת ששת הימים: שיירה ירדנית שהושמדה
מהאוויר בעת שעשתה את דרכה מיריחו לירושלים

בקרבות האוויר הבודדים שהתרחשו בשנות ה־60 הפגינו הטייסים הירדנים יכולת גבוהה והיו יריבים קשים לטייסים הישראליים. הדבר נבע הן מהרמה המקצועית הגבוהה של הטייסים הירדנים והן מהעובדה שהטייסים הישראליים התאמנו במיוחד לקראת עימות עם חילות האוויר של מצרים ושל סוריה והזניחו את האימונים לקראת עימות עם חיל האוויר של ירדן. עם זאת עליונותו של חיל האוויר הישראלי הייתה מוחלטת, והעובדה הזאת באה לידי ביטוי במלחמת ששת הימים

ד"ר רונן יצחק

מרצה להיסטוריה של המזרח התיכון
במכללה האקדמית גליל מערבי;
מומחה להיסטוריה של ירדן

מבוא

לאורך השנים שמאז מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים ניהל חיל האוויר הישראלי קרבות אוויר נגד חילות האוויר של מדינות ערב במהלך המלחמות ובין המלחמות. בחלק מן המדינות הערביות, כמו מצרים ועיראק, הוקמו חילות האוויר עוד קודם להקמתו של חיל האוויר הישראלי, אך למרות זאת יכולתם הייתה בדרך כלל פחותה מיכולתו של חיל האוויר הישראלי, כפי שהוכח במהלך הקרבות איתם. לעומת זאת חיל האוויר של ירדן הוקם זמן קצר לאחר שהוקם חיל האוויר הישראלי והתפתח במקביל אליו לאורך השנים, אם כי בתקציב נמוך בהרבה מזה של חיל האוויר הישראלי.

המאמר הזה מתמקד בעימותים האוויריים שהתקיימו בין חילות האוויר של ישראל ושל

ירדן, מנסה להשוות בין יכולותיהם של שני חילות האוויר שהוקמו, כאמור, כמעט במקביל, סוקר את התפתחותם לאורך השנים ומנסה לענות על השאלה עד כמה היה לאינטרסים הפוליטיים של מנהיגי שתי המדינות חלק בקרבות האוויר האלה.

רקע: הקמת חילות האוויר של ישראל ושל ירדן

ב-10 בנובמבר 1947, זמן קצר לפני החלטת החלוקה של האו"ם, הקימה מפקדת ההגנה את הכוח האווירי הראשון שנודע בשם שירות האוויר. הרעיון להקים את הכוח האווירי עלה במוחותיהם של שני טייסים - אהרון רמז והיימן שמיר. השניים הגישו ב-23 באוקטובר 1947 לראש המפקדה הארצית של ההגנה, ישראל גלילי, את הצעתם בכתב. שני הטייסים סברו כי כוח אווירי עברי רציני יוכל

מפקדת ההגנה לא התרשמה כלל מהקמת כוח אווירי עברי משום שבראש סולם העדיפויות שלה היא הציבה את הלחימה הקרקעית

להכריע את הקרבות העתידיים בארץ-ישראל, ואם לא כן, אז לפחות יוכל להשפיע על מהלכם. מפקדת ההגנה לא התרשמה כלל מהנושא משום שבראש סולם העדיפויות שלה היא הציבה את הלחימה הקרקעית. מהסיבה הזאת היא דחתה את ההצעה, אך דוד בן-גוריון - לאחר ששמע על התוכנית מאהרון רמז עצמו - התלהב והחליט לקבלה. לראש השירות מונה יהושע אייזיק (אשל), שהיה עד אותו זמן יושב ראש המועצה הכללית לתעופה ולכן הכיר היטב את שירות התעופה בארץ-ישראל.¹

הטייסים הראשונים שהצטרפו לשירות האוויר היו ממשוחררי חיל האוויר המלכותי הבריטי או בוגרי קורס הטיס של הפלמ"ח. אלה האחרונים היו בעלי רישיון טיס בדרגה א' ועברו קורס טיס מזורז להעלאת כשירותם. באותם הימים כלל שירות האוויר 16 מטוסים, ולהפעלתם נבחרו תשעת הטייסים המנוסים ביותר שצברו יותר מ-100 שעות טיסה. שאר הטייסים נדרשו להשלים את כשירותם בקורס טיס מיוחד שאירגן בעבורם שירות האוויר. תשעת הטייסים הראשונים היו הגרעין לטייסת המבצעית הראשונה של חיל האוויר.²

בעקבות החלטת החלוקה ב-29 בנובמבר 1947 והאירועים האלימים שפרצו בארץ-ישראל מייד אחריה גברו המאמצים של מטה שירות האוויר לקבוע שדה תעופה שממנו יוכלו המטוסים לצאת

לפעילות מבצעית. לרשות היישוב היהודי עמדו באותם הימים 12 מטוסים, אך רק אחד מהם היה מטוס דו-מנועי (מדגם רפיד). המטוסים היו ברובם בבעלותה של חברת אווירון (חברה של שירות האוויר שפעלה במסווה של חברה מסחרית). כמה מהמטוסים היו בבעלותם של אנשי עסקים, ומטוס אחד היה שייך לאצ"ל.³

מבין שדות התעופה שבדקו אנשי המטה של שירות האוויר הטוב ביותר היה שדה תל-אביב ששכן בצמוד לרידנג. בשדה היה מסלול אספלט אחד באורך 500 מטר שנסלל ב-1938 אך עדיין היה תקין. השמירה על השדה, שהופקדה בידי נוטרים בריטים, לא הייתה הדוקה, ובשירות האוויר העריכו שיהיה בכך כדי להקל על פעילותו המבצעית של השירות. לאור זאת החליטה מפקדת ההגנה להחיש את הטיפול בהעברת פעילותה של חברת אווירון לשדה הזה. את המשא ומתן מול השלטונות הבריטיים ניהלו ראש עיריית תל-אביב ישראל רוקח ומנהל חברת החשמל אברהם רוטנברג. אולם רק הודות למידע מודיעיני שהגיע לידי הבריטים ב-13 בדצמבר, ולפיו מתכוונים הערבים להצית את המטוסים של היהודים שחנו בשדה התעופה בלוד, הסכימו שלטונות המנדט לאפשר לחברת אווירון להעביר את מטוסייה משדה התעופה בלוד לשדה תל-אביב ולחדש את פעילות השדה שהיה מושבת מאז תום מלחמת העולם השנייה.⁴

עם קבלת האישור מהבריטים להפעיל את שדה תל-אביב פעלה מפקדת ההגנה כדי לחדש את פעילות השדה במהירות. תחת פיקודו של משה קנר, המפקד הראשון של השדה, נוקה המסלול מהחול שהצטבר עליו במשך השנים, הוקם מרכז פיקוח מאולתר, והוקמו משרדי הטייסת. האמצעים שעמדו לרשות פקח התעופה היו אף הם מאולתרים וכללו פנסים, דגלים וזיקוקים צבעוניים. בשל החשיבות שייחסה מפקדת ההגנה לשמירת המקום, משום שהוא היה שדה התעופה היחיד שעמד לרשותה באותם הימים, הוא הוקף בגדר, והוקמה סביבו מערכת אבטחה. בתוך השדה ננקטו כל אמצעי הבטיחות, והוקמו שירותי רפואה, כיבוי אש וטלפון. שמו של השדה שונה לשדה דב על שמו של דב הוז, אחד מחלוצי התעופה ביישוב ומייסד חברת אווירון שנהרג בתאונת דרכים ב-1940.⁵

לקראת ארגונו של שירות האוויר והפיכתו לחיל האוויר הישראלי ננקטו במהלך אפריל 1948 כמה צעדים. בשל הצורך הדחוף להשיג מודיעין הוחלט להקים טייסת מיוחדת בשירות האוויר שתתרכז רק בצילומי אוויר. לטייסת הזאת, שהייתה הרביעית במספר, הוקצו שני מטוסים. עוד קודם לכן הגיעו לארץ 19 מטוסי אוסטר קלים (הפרימוסים) בלשון העם, שנרכשו מעודפי הצבא הבריטי. רכישת האוסטרים איפשרה להקים מתוך הטייסת הקיימת

שתי טייסות משנה ולהציב בחזיתות הנגב והגליל. טייסת הנגב הוצבה בניר-עם והייתה תחת פיקודו של עזר ויצמן. טייסת הגליל הוצבה ביבנאל והייתה תחת פיקודו של פסח (פוס) טולצ'ינסקי. ב-20 באפריל פורסמו הכינויים של ארבע הטייסות ואותות הקריאה שלהן ברשת הקשר: הטייסת הראשונה, הטייסת המגויסת ("נמר"), הטייסת השנייה, טייסת הנגב ("גמל"), הטייסת השלישית, טייסת הגליל ("לביא"), הטייסת הרביעית, טייסת הצילום ("אריה").⁶

לאחר שמפקדת ההגנה לא ראתה עוד צורך להשתמש בכיסוי לפעילותו של שירות האוויר באמצעות חברת אווירון - משום שהבריטים כבר החלו להתפנות מהארץ ולא נשקפה מהם סכנה - החליטה ההגנה להתנתק מחברת אווירון. ב-11 באפריל שלח ישראל גלילי, ראש המטה הארצי של ההגנה, מכתב למנכ"ל החברה ובו הורה להעמיד את שדה דב תחת אחריותו הבלעדית של שירות האוויר. גלילי החליט גם להוציא את נציג חברת אווירון מהנהלת השדה "בלי הודעה כלשהי".⁷

ב-24 באפריל החליט המטכ"ל כי מחנה עקיר (לימים מחנה תל-נוף), שאותו תפסו כוחות גבעתי ב-16 במרס, יהפוך לבסיס אווירי. לכוחות גבעתי שהחלו להתבסס במקום ניתנה הוראה להגביר את האבטחה על הבסיס ועל דרכי הגישה אליו. החל מראשית מאי החלה התארגנות של שירות האוויר בבסיס עקרון, ולמפקדו הראשון של הבסיס התמנה יעקב פרנק.⁸ באותם הימים עזב יהושע אייזיק את תפקידו - ראש שירות האוויר - ולמחליפו מונה ישראל זבלודובסקי (עמיר). ב-16 במאי 1948, עוד לפני הקמת צה"ל, הפך שירות האוויר באופן רשמי לחיל האוויר הישראלי, וזבלודובסקי מונה למפקדו הראשון של חיל האוויר.⁹

כחודשיים לאחר הקמתו של חיל האוויר הישראלי הקימה עבר הירדן את הכוח האווירי הצבאי שלה. היה זה ב-22 ביולי 1948, כאשר המלך עבדאללה קנה שבעה מטוסי תובלה קלים מחברת התעופה הערבית שרכת אלטיראן אלערבייה בכסף שתורמו אזרחים ירדנים. למפקד הראשון של הכוח האווירי הזה מונה קצין בחיל האוויר הבריטי, ג'ון דווירל.¹⁰ בעזרת הבריטים הגדילה עבר הירדן את מספר המטוסים שלה, ובסוף השנה, לפי דיווחי המודיעין של ישראל, עמדו לרשותה כ-30 מטוסי ספיטפייר. בראשית 1949 רכשה עבר הירדן מבריטניה עוד 14 מטוסי קרב מסוג טמפסט. כל מטוסי הלגיון הערבי היו צבועים בצבע כסף ומסומנים באותיות AAL (Air Force Arab Legion).¹¹

למרות ההתפתחות המהירה של הכוח האווירי של עבר הירדן לא הוכשרו חיילי הלגיון הערבי לתפקידי טיסה, ואת המטוסים הטיסו טייסים בריטים או טייסים עיראקים. בסוף אוקטובר 1948

ביקשה מפקדת הלגיון הערבי מבריטניה לממש את הסכם ההגנה בין שתי המדינות, שנחתם במרס 1948, ולאפשר לקציני הלגיון הערבי לעבור קורס טיס בבריטניה. בריטניה נענתה מייד, ובדצמבר 1948 יצאה משלחת ראשונה, שכללה 16 קציני לגיון, לקורס טיס בבריטניה. במקביל לכך הגיעה לעבר הירדן משלחת של מומחים בריטים לענייני תעופה כדי לבחון את הדרך להקמת החיל בתוך עבר הירדן.¹²

שני שדות תעופה שירתו את הכוח האווירי של הלגיון הערבי: הראשון היה שדה התעופה שבעיר אלמפרק, שם שכנה מפקדת הכוח האווירי של הלגיון הערבי, ובו היה מסלול נחיתה למטוסים צבאיים בלבד. השני היה שדה התעופה שבעמאן, שנחשב אומנם לשדה תעופה אזרחי, אך היה גם בשימוש הלגיון הערבי במקרים מסוימים, שכן הוא נחשב לשדה התעופה הגדול מבין השניים. שם גם נמצאה הסדנה המרכזית של הכוח האווירי של הלגיון הערבי, ובה עבדו ביחד טכנאים בריטים וערבים.¹³

למרות ההתפתחות המהירה של הכוח האווירי של עבר הירדן לא הוכשרו חיילי הלגיון הערבי לתפקידי טיסה, ואת המטוסים הטיסו טייסים בריטים או טייסים עיראקים

מלחמת העצמאות: הפצצות הדדיות על עמאן ועל תל-אביב ופעילות אווירית נוספת

ב-15 במאי 1948 פלש הלגיון הערבי יחד עם שאר צבאות ערב לארץ-ישראל. בתוך שלושה ימים הוא הצליח להשתלט כמעט ללא קרב על הגדה המערבית, וב-18 במאי נכנסו כוחותיו לירושלים העתיקה והטילו מצור על הרובע היהודי. מטרתו של המלך עבדאללה הייתה לכבוש לא רק את העיר העתיקה אלא גם את העיר החדשה כדי להפוך את ירושלים כולה למרכז דתי של הממלכה ההאשמית שבראשה עמד.¹⁴ במסגרת המערכה על ירושלים נשלחו באותו היום שני גדודים של הלגיון (גדוד 2 וגדוד 4) לאזור לטרון ובאב אלואד כדי להשתלט על הגזרה וכך לחסום את הדרך לירושלים בפני שיירות ההגנה שניסו לפרוץ את המצור ולהעביר אספקה ונשק לנצורים בירושלים. ואכן מהרגע שהגיעו והתפרסו חיילי הלגיון הערבי בגזרה הזאת התהדק המצור על העיר, ומצבם של היהודים הלך והורע. בעקבות הלחץ הגובר של הדרג המדיני בראשות דוד בן-גוריון החליטה מפקדת ההגנה להוציא לפועל

מבצע לכיבוש לטרון מידי כוחות הלגיון ולהסיר את המצור מעל ירושלים.¹⁵

המבצע הראשון לכיבוש לטרון, הידוע בשם "בן-נון אי"י נערך ב-25 במאי, ובמסגרתו תקפה חטיבה 7 את עמדות הלגיון. בגלל איחור במועד הגעת הכוחות ובהתארגנותם בשטח נפתחה האש על עמדות הלגיון לפנות בוקר, וכאשר החלה הסתערות החי"ר עם עלות השחר, נחשפו חיילי צה"ל לחיילי הלגיון, ואלה טבחו בהם ללא רחם.¹⁶

אף שציקר המאמץ היה של חטיבה 7 מול עמדות הלגיון בלטרון, הרי חיל האוויר הישראלי נרתם גם הוא למאמץ בגלל החשיבות שייחסה מפקדת ההגנה לכיבוש הגזרה. מטוס דקוטה אחד הפציץ את מפקדת הלגיון ברמאללה. המבצע הקרקעי לכיבוש לטרון אומנם נכשל, אך חיל האוויר הפגין בגזרה עליונות אווירית. באותם הימים לא היה ללגיון כוח אווירי, ולכן הוא לא יכול היה לתת מענה למטוסים של חיל האוויר הישראלי.¹⁷

לאחר שנכשל מבצע "בן-נון אי"י הצליח הלגיון הערבי לזכות בהישג משמעותי נוסף: כיבוש הרובע היהודי בעיר העתיקה ב-28 במאי 1948. בן-גוריון, שהופתע מהישגי הלגיון - גם מהצלחתו להדוף את כוחות חטיבה 7 וגם לכבוש את העיר העתיקה - לחץ על מפקדת ההגנה לערוך במהירות מבצע נוסף שמטרתו הייתה לא רק לכבוש את לטרון ולנסות ולהגיע לירושלים כדי להילחם בכוחות הלגיון שם, אלא גם להעלות את המורל של אזרחי המדינה ולחזק את ביטחונם שנפגע נוכח הכישלונות האלה.¹⁸ המבצע - "בן-נון ב" - נערך ב-31 במאי, ובמסגרתו שוב תקפה חטיבה 7 את עמדות הלגיון בלטרון.¹⁹ גם הפעם, לאחר שהתברר מהמבצע הקודם כי ללגיון הערבי אין אפשרות להתמודד עם מטוסי חיל האוויר, החליטה מפקדת ההגנה להפעיל מטוסים, אולם הפעם היא החליטה להפעילם ישירות נגד עמדות הלגיון בלטרון. ההנחה הייתה שסיוע אווירי כזה יקל על חיילי חטיבה 7 בלחימתם הקרקעית ויעזור להם לכבוש את לטרון. מטוס מסרשמידט שהגיע מציכסלובקיה והרכבתו הושלמה זמן קצר לפני המבצע תקף את עמדות הלגיון בלטרון. אך למרות האבדות שספג הלגיון הערבי בהתקפה הזאת הוא הצליח בלחימה הקרקעית והביא לנסיגתם של חיילי חטיבה 7 מהגזרה.²⁰

יום לאחר כישלון ההתקפה על לטרון, ב-1 ביוני ב-5 לפנות בוקר, הפציצו שלושה מטוסים של חיל האוויר הישראלי את עמאן.²¹ הייתה זו הפעם הראשונה שמטוסים ישראלים הפציצו בירה של מדינה ערבית כלשהי והפעם היחידה שבה הופצצו מטרות אזרחיות. הטענה הרשמית הייתה כי הוחלט להפציץ את עמאן משום ששיבת הליגה הערבית, שדנה על ההפוגה בקרבות בארץ-ישראל, התקיימה שם באותו הזמן.²²

חימוש מטוס מוסטנג ברקטות במלחמת סיני | במגעים שנערכו בין ישראל לבין צרפת ובריטניה לקראת מלחמת סיני התברר עד כמה אין ההנהגה המדינית של ישראל סומכת על חיל האוויר שלה: ישראל דרשה כי בזמן המבצע יטול על עצמה צרפת את האחריות על הגנת שמי המדינה

תפקיד משמעותי יותר מילא חיל האוויר במהלך מבצע "עובדה" במרס 1949. במהלך המשא ומתן שהתקיים ברודוס על הסכם הפסקת האש בין ישראל לעבר הירדן התברר כי המלך עבדאללה מעוניין לספק לממלכתו גם את הנגב, אף שהחלטת החלוקה של האו"ם קבעה שהנגב יהיה חלק ממדינת ישראל. כדי להעמיד את הערבים בפני עובדה מוגמרת של שליטה ישראלית על הנגב החליטה ממשלת ישראל להוציא לפועל את מבצע "עובדה".²⁸

עוד קודם למבצע יצאו מטוסי חיל האוויר לטיסת סיור מעל הנגב כדי לאתר שטחים מתאימים לנחיתת מטוסים כבדים. המקום שנבחר היה שדה אברהם, כ-50 ק"מ צפונית לאילת. עם תחילת המבצע ב-5 במרס יצאו כוחות של חטיבת הנגב מבאר-שבע, עברו את ראס אלרמן (הר רמון) והגיעו לשדה אברהם - שם חברו לכוח של החטיבה שהגיעו בטיסה. במקביל יצאו גם כוחות של חטיבת גולני לכיוון אוס רשרש (אילת), ומטוסי חיל האוויר ליוו אותם בדרכים והתריעו בפניהם על הסכנות הצפויות מכוחות של הלגיון שעמדו היו פזורות לאורך נתיב התקדמותה של החטיבה. ב-10 במרס בשעות אחרי הצהריים הגיעו כוחות החלוץ של חטיבת הנגב לתחנת המשטרה באוס רשרש, וכעבור

התגובה על הפצצת עמאן, שכאמור לא הייתה צפויה, הדחימה את ממשלת ישראל. זו לא צפתה שהבריטים ינהגו בצורה כזאת. נראה כי האיומים שהשמיעו הבריטים לממש את הסכם ההגנה שלהם עם עבר הירדן אם עמאן תופץ שוב או יופץ כל מקום אחר בעבר הירדן הם שגרמו לצה"ל להפסיק להפציץ את עמאן עד סוף המלחמה. הייתה זו הכרה במגבלות הכוח של צה"ל ובחוסר יכולתו ורצונו של הדרג המדיני להיכנס לעימות עם הבריטים. עם זאת ההפצצות על בירות ערביות אחרות נמשכו: דמשק הופצצה ערב ההפוגה הראשונה, וקהיר הופצצה במהלך קרבות עשרת הימים. אך כאמור, עמאן לא הופצצה שוב באותה המלחמה.²⁶

חיל האוויר נאלץ אפוא לצמצם את פעולותיו נגד עבר הירדן ולהתרכז מאותו השלב במשימות צילום וסיור לאורך גזרות הלחימה. בפעילות הזאת השתמש חיל האוויר בשני מטוסי המוסטנג שנרכשו בארצות-הברית והגיעו לישראל לקראת סוף 1948. מטוסי המוסטנג נחשבו למטוסי הקרב המתקדמים ביותר של חיל האוויר במלחמת העצמאות, ולכן הרבה חיל האוויר להשתמש בהם. ב-29 באוקטובר נערכה טיסת סיור מעל העיר מפרק שבצפון עבר הירדן, וב-20 בדצמבר נערכו תצפיות על ריכוזי הלגיון הערבי בגזרת חברון ובית-לחם.²⁷

אולם נראה כי ההסבר הזה לא היה הסיבה האמיתית להפצצה. הלגיון הערבי, שהצליח להגן על לטרון פעמיים והצליח קודם לכן לכבוש את גוש עציון וכן את העיר העתיקה ולהכניע את הרובע היהודי, נחשב ליריב הקשה ביותר של צה"ל באותם הימים. צה"ל, שנכשל באותה העת מול הלגיון הערבי בשתי חזיתות חשובות, ביקש להעלות את המוראל של הציבור בישראל, ואת זה הוא יכול היה לעשות רק באמצעות הפצצה של חיל האוויר על עמאן. רק באוויר, כפי שהוכח, הייתה לצה"ל עליונות על הלגיון הערבי, ולכן השתמש צה"ל במטוסים כדי להכות בלגיון לאחר שבדרך היבשה נכשל בכך.

ואכן לאחר הפצצת עמאן עלה המוראל בקרב תושבי מדינת ישראל כפי שכתב זאב לכיש: "איש ביישוב לא ניסה להצניע את שמחתו בהתקבל הידיעות על פעולת חיל האוויר מרבית-עמון".²³ מעבר לכך היו כמה השלכות נוספות להפצצת עמאן. ראשית, מטוסי חיל הישראלי הצליחו להרתיע ולהביך את מנהיגי מדינות ערב. הם סירבו לשוב ולהיפגש בעמאן והחליטו בעקבות הפצצת העיר להעביר את ישיבת הלגיון הערבית לביירות. שנית, אין ספק שהעליונות האווירית של ישראל המריצה את המלך עבדאללה לרכוש מטוסים כדי להקים את הכוח האווירי הצבאי שלו. המלך עבדאללה הבין אומנם שביכולתו של הלגיון לעמוד מול כוחות צה"ל, אך חשש מיכולתו האווירית של צה"ל, שעלולה בסופו של דבר להכריע את המערכה. זו הסיבה שפחות מחודשיים לאחר הפצצת עמאן הצליח עבדאללה להקים באופן רשמי את הכוח האווירי שלו.²⁴

נראה שאת התוצאה החמורה ביותר של הפצצת עמאן לא הצליחו לחזות בצה"ל. זמן קצר לאחר הפצצתה של בירת ירדן הופץ ביתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון, וכמה ימים אחר כך הופץ גם המטכ"ל של ישראל. בן-גוריון הודה שההפצצות היו נקמה על הפצצת עמאן וטען ש"יש להם ריגול", כי ברור שהם ידעו לאן לכוון את ההפצצות.²⁵

נראה כי מחשש להפצצות נוספות החליט בן-גוריון להעתיק את מקום מושבו וכן את מקום מושב המטכ"ל. ברור שלא הלגיון הערבי ביצע את ההפצצות, משום שבאותם הימים לא היו לו כלל טייסים ומטוסים משלו, אך אין ספק שהפעולה בוצעה בהנחייתו. סביר להניח שהיו אלה טייסים בריטים שהפציצו את שתי המטרות הישראליות, משום שהיו להם המידע המודיעיני המתאים והיכולת לבצע את הפעולות האלה. גם המחאה שהעבירו הבריטים לממשלת ישראל על הפצצת עמאן וגם טיב הקשרים שהתקיימו באותם הימים בין ממשלת עבר הירדן לממשלת בריטניה והסכם ההגנה בין ירדן לבריטניה מעלים את החשד שהיו אלה טייסים בריטים שביצעו את הפעולה.

שעתיים הגיעו לשם גם כוחות גולני.²⁹

תפקידו של חיל האוויר במבצע "עובדה" לא הצטמצם רק בהענקת חיפוי אווירי לכוחות הקרקע אלא כלל גם העברת ציוד ואספקה לכוחות הלוחמים - משימה שהמשיך חיל האוויר לבצע גם לאחר כיבוש אילת וסיום מבצע "עובדה".³⁰ פעילותו של חיל האוויר הישראלי לא נתקלה בהתנגדות אווירית כלשהי גם לאחר שהוקם הכוח האווירי של הלגיון הערבי ביולי 1948. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שמאז ההחלטה על ההפוגה השנייה בחודש יולי אימצה ממשלת עבר הירדן מדיניות הגנתית שנועדה לבסס את אחיזת הלגיון בשטחים שכבש. מטרת המדיניות הזאת הייתה להכשיר את הקרקע לסיפוחם הרשמי של השטחים הכבושים לעבר הירדן עם תום המלחמה. לכן מבחינת הלגיון לא היה צורך להמשיך להילחם בצה"ל ולהפעיל את הכוח האווירי שממילא היה עדיין בתהליך של בנייה וטרם הוכנס לשירות מבצעי מלא.³¹

מלחמה בטרור ובניית עוצמה אווירית

בשנות ה-50 התרכזה הפעילות של חיל האוויר יותר נגד צבא מצרים ונגד צבא סוריה ופחות נגד הלגיון הערבי, שכן האיום שנשקף משני הצבאות האלה היה גדול יותר מאשר האיום שנשקף מהלגיון הערבי. ייתכן שגם שיקולים מדיניים היו ביסוד ההחלטה להפנות את עיקר המאמץ המבצעי - הן האווירי והן הקרקעי - נגד מצרים ונגד סוריה ולא

נגד ירדן, שכן באותה העת היו בין ישראל לירדן הן קשרים רשמיים (באמצעות ועדת שביתת הנשק של האו"ם) והן קשרים בלתי רשמיים, ונעשו מאמצים לפתור באמצעות משא ומתן את הבעיות שהתגלעו בין שתי המדינות. המציאות המדינית הזאת מסבירה מדוע בתום המלחמה התמקדה טייסת הקרב בפעילות צילום בעיקר מעל שטחי סוריה ומצרים ועסקה פחות בצילומים מעל שטחה של ירדן.³² מאותה הסיבה גם לא ריכז צה"ל מאמץ יומיני"ט בתוך ירדן אלא הפנה את משאביו בתחום הזה בעיקר למצרים ולסוריה.³³

עם זאת, כאשר המצב המדיני הורע - במיוחד לאחר רצח המלך עבדאללה ביולי 1951 - וגבר החשש לפעילות ירדנית עוינת, הופעל חיל האוויר גם נגד מטרות ירדניות. מדובר היה בעיקר בפעולות צילום וסיור. כך, למשל, הופעלו מטוסי הסיור והצילום כדי לסייע בלכידתם של מבריחי גבול מהגדה המערבית וכדי לאסוף מידע על מטרות ירדניות במזרח ירושלים.³⁴ את משימות הצילום ביצעה

בשנות ה-50 התרכזה הפעילות של חיל האוויר יותר נגד צבא מצרים ונגד צבא סוריה ופחות נגד הלגיון הערבי

טייסת המוסקיטו שהוקמה במהלך 1953, לאחר שהצורך במודיעין אווירי הלך וגבר. המצלמות במטוסים האלה היו משוכללות יותר, הן צילמו צילומים איכותיים יותר, ומעל לכול הצילום היה אוטומטי, ולא היה עוד צורך בצלם בשר ודם שיצלם את המטרות.³⁵

אהרון רמז, שמונה למפקד חיל האוויר ביולי 1948, השקיע מאמץ רב כדי לחזק את חיל האוויר ושאף להקים במהירות את טייסת הקרב הראשונה. אולם את המטרה הזאת הוא הצליח להגשים רק בתום המלחמה, כאשר 20 מטוסי הספיטפייר שנרכשו עוד במהלך 1948 הגיעו לרמת-דוד. על טייסת הקרב הראשונה פיקד עזר ויצמן.³⁶

אנרגיה רבה לא פחות השקיע רמז כדי להפוך את חיל האוויר לזרוע עצמאית הכפופה ישירות לרמטכ"ל ונהנית מהעדפה תקציבית על פני חילות אחרים. רמז סבר שעצמאות והעדפה תקציבית הן תנאי הכרחי להפיכת חיל האוויר לכוח מחץ שיוכל לשתק את חילות האוויר הערביים במקרה של מלחמה נוספת. אולם הצעותיו לא התקבלו, והוא החליט להתפטר ב-14 בדצמבר 1950.³⁷

על מחליפו של רמז, אלוף שלמה שמיר, הוטלה משימה מרכזית אחת: לארגן מחדש את החיל ולשלבו במערך של צה"ל. כדי לעמוד במשימה הזאת העביר שמיר את מפקדת חיל האוויר מהמבנים ביפו שבהם היא שכנה למבנה אחד בבסיס חדש ברמלה. כמו כן הוא צימצם את היקף המפקדה

האורגאנים - ראשוני הסילונים הצרפתיים בחיל האוויר | במסגרת שיתוף הפעולה האסטרטגי ביניהן הסכימה צרפת להיענות לדרישת ישראל ולספק לחיל האוויר שלה במהירות מטוסים מתקדמים: 24 מטוסי אוראגן ו-31 מטוסי מיסטר 4

וביטל מסגרות מיותרות.

בפברואר 1950 נפתח בית הספר לטיסה בסירקין, וכמה חודשים אחר כך, ביוני, התאפשר לטייסי חיל האוויר הישראלי - לראשונה - לצאת להשתלמויות מקצועיות בבריטניה.³⁸ פעולה נוספת שנוקפה לזכותו של שמיר הייתה קליטת מערך הני"מ בחיל. נוכח הגידול בעוצמתו של חיל האוויר המצרי, שהצטייד - בין היתר - במטוסי סילון מתוצרת בריטניה, גבר החשש במערכת הביטחון מפני האפשרות שישראל תופצץ מהאוויר. לפיכך החל שמיר, שהכיר בחשיבותו של מערך הני"מ, לקלוט את פיקוד הני"מ במסגרת חיל האוויר. למפקדו של מערך הני"מ מונה בוריס סניור. באוגוסט 1951, לאחר שמונה חודשים בתפקיד, נאלץ שלמה שמיר לפרוש מהפיקוד על החיל בשל מחלה. למחליפו מונה אלוף חיים לסקוב.³⁹

גם חיים לסקוב - כמו שלמה שמיר - בא מצבא היבשה, וניסיונו בתחום התעופה היה מועט. בדומה לשמיר הוטל גם על לסקוב לשלב את חיל האוויר במערך של צה"ל. אך לאחר שהשקיע זמן רב בלימוד הנושא הגיע לסקוב למסקנה שיש לפעול דווקא למתן עצמאות רבה יותר לחיל האוויר ולא להכפיף אותו למטה הכללי. לסקוב דרש תקציבים נוספים להכשרת כוח אדם ולרכישת ציוד נוסף לחיל, ולאחר שדרישותיו לא נענו הוא החליט לפרוש במאי 1953.⁴⁰

עם פרישתו של לסקוב מהפיקוד על חיל האוויר מונה דן טולקובסקי לתפקיד. מינויו של טולקובסקי פתח עידן חדש בתולדות החיל: ראשית, הייתה זאת הפעם הראשונה שלתפקיד מונה מפקד מקצועי שבא מתוך חיל האוויר. שנית, טולקובסקי היה המפקד הראשון ששירת תקופה ארוכה בראשות חיל האוויר (ממאי 1953 ועד יולי 1958) - מה שהקנה לחיל יציבות שהוא כה נזקק לה.

לצד מאמציו להגדיל את עצמאות החיל - מה שחולל משבר ביחסיו של טולקובסקי עם הרמטכ"ל משה דיין עד כי כמעט פוטר מהצבא - עסק טולקובסקי גם בשיפור הכושר המבצעי של חיל האוויר ובטיפול מיומנויות הלחימה של הטייסים.⁴¹

בניגוד לחיל האוויר הישראלי, שנאלץ להיאבק על מקומו בצבא ועל עתידו, זכה חיל האוויר של ירדן להכרה ברורה בחשיבותו ולתקצוב נאות - במיוחד מאז עלה לשלטון המלך חוסיין (מאי 1953). חוסיין, שהיה בוגר האקדמיה הצבאית הבריטית סנדהרסט וטייס נלהב, הפגין עניין רב ורצון עז לפתח את הכוח האווירי של ירדן. במיוחד היו חשובים לו מטוסי הקרב, ולכן הוא דחף לחתימה על חוזה עם חברת דה-הוילנד הבריטית לרכישת עשרה מטוסי קרב סילוניים מסוג ומפייר 9. המטוסים הגיעו לירדן במהלך 1955 ושובצו בטייסת הסילון הראשונה (טייסת 1) של חיל האוויר הירדני.⁴²

אין ספק שהספקת מטוסי הקרב לירדן וכן מטוסי תובלה, אמצעי ני"מ וציוד טכנולוגי נוסף הייתה חלק ממסע השכנוע שניהלו בריטניה ומדינות המערב האחרות כדי לצרף את ירדן לברית בגדאד שהלכה והתגבשה באותה העת כדי לבלום את החדירה הסובייטית למזרח התיכון. בריטניה לא רק הייתה מוכנה לעזור לירדן לפתח את חיל האוויר שלה אלא גם הציעה לה מענק שנתי מיוחד בסך כמה מיליוני דולרים לאחזקת שירותי הביטחון שלה. גם טורקיה, שהייתה חברה בברית בגדאד, הביעה נכונות לסייע לחיל האוויר של ירדן - ובלבד שירדן תצטרף לברית.⁴³

בסופו של דבר לא זו בלבד שהמלך חוסיין נמנע מלצרף את ירדן לברית בגדאד - בגלל הלחץ הכבד שהפעילו עליו מצרים ודעת הקהל הערבית - אלא

בעקבות פעולת קלקיליה לא נשארה בריטניה אדישה למצוקות של ירדן ואיימה על ישראל כי אם תפעיל את מטוסיה נגד ירדן, תיאלץ לבוא לעזרתה בהתאם לחוזה ההגנה בין שתי המדינות

הוא אף פיטר במרס 1956 את הקצינים הבריטים שעוד נותרו בלגיון הערבי, ובהם את המפקד הבריטי של הלגיון, גלאב פחה. למרות זאת הוסיף חיל האוויר של ירדן להתפתח בסיועה של ממשלת בריטניה. בריטניה אף הגבירה את הסיוע ללגיון הערבי בכלל ולחיל האוויר של ירדן במיוחד לאחר שגברה הסכנה ליציבות השלטון ההאשמי בירדן ב-1958 עם חיסולה של הממלכה ההאשמית בעיראק. בראשית 1959 סיפקה בריטניה לירדן 12 מטוסי קרב הוקר האנטר Mk6. המטוסים שולבו בשתי טייסות הקרב שהיו קיימות בחיל האוויר של ירדן: טייסת 1 וטייסת 6. הבריטים גם חידשו את ההדרכה, את הייעוץ ואת אחזקת החיל ואיפשרו לטייסים ירדנים לצאת להשתלמויות מקצועיות בבריטניה.⁴⁴

כשם שבריטניה הידקה את קשריה הצבאיים עם ירדן, כך הידקה צרפת באותן השנים את יחסיה הצבאיים עם ישראל ותרמה תרומה משמעותית לפיתוחו של חיל האוויר של ישראל. בעקבות עלייתו של ג'מאל עבד אלנאצר לשלטון - לאחר הדחתו של מוחמד נגיב בנובמבר 1954 - גבר בישראל החשש מפני מלחמה עם מצרים. באותה העת החלה גם צרפת לחשוש מנאצר בשל תמיכתו במרד

באלג'יריה. מאחר שהן ישראל והן צרפת חששו מנאצר, הן החלו לשתף פעולה כדי להיאבק בו. במסגרת שיתוף הפעולה האסטרטגי ביניהן הסכימה צרפת להיענות לדרישת ישראל ולספק לחיל האוויר שלה במהירות מטוסים מתקדמים: 24 מטוסי אוראגן ו-31 מטוסי מיסטר 4. אלה החלו להגיע לארץ באוגוסט 1956. נוסף על המטוסים סיפקה צרפת לחיל האוויר גם מכשירי מכ"ם, חימוש אווירי ועוד. מטוסי האוראגן והמיסטר 4 הצטרפו לטייסת הסילון הראשונה. זו הוקמה ב-1953 וכללה עד לעסקה עם צרפת רק מטוסי מטאור.⁴⁵

באוגוסט 1953, בעקבות החרפת הטרור הפלסטיני נגד ישראל, החליט המטכ"ל להקים את יחידת 101 בפיקודו של אריאל שרון. זו הייתה יחידת קומנדו קטנה, והוטל עליה לבצע פעולות גמול בשטח האויב כדי להרתיע מפני המשך הטרור נגד ישראל. רבות מפעולות הגמול של היחידה נערכו בשטח ירדן, ובדרך כלל השתתפו בהן גם יחידות צנחנים. לעיתים הזדקקו הכוחות הפושטים לסיוע אווירי. תרומה חשובה נוספת של חיל האוויר לפעולות הגמול הייתה הספקת מודיעין אווירי לכוחות הלוחמים.⁴⁶

תרומה גדולה במיוחד הייתה לחיל האוויר בפעולת הגמול נגד קלקיליה ב-10 באוקטובר 1956. יום קודם לכן חדרו מסתננים ורצחו שני פועלים יהודים ליד אבן-יהודה. הערכת צה"ל הייתה שאת הרוצחים שלחו שלטונות ירדן. למחרת התכנסה הממשלה והחליטה לקבל את הצעת הרמטכ"ל משה דיין: להגיב על הרצח בפעולת גמול שבמסגרתה תיכבש ותיהרס המצודה של משטרת קלקיליה. על הכוח שנשלח למשימה הוטל אפוא לכבוש את המצודה, לפוצצה ולהשמיד את כוח הלגיון שיימצא בה.⁴⁷

את ההתקפה ביצע כוח שכלל צנחנים שריזן וסיוע ארטילרי, ובתוך שתיים נכבשה המצודה ופוצצה. אולם בעוד הכוחות פועלים במתחם המצודה, עשתה את דרכה מעוזן יחידת תגבורת של הלגיון. היא נתקלה בפלוגת סיור של הצנחנים, ובין שני הכוחות התנהל קרב. באמצעות הסיוע הארטילרי נעשה מאמץ למנוע מכוחות הלגיון להתקרב לפלוגת הסיור של הצנחנים, אך ללא הצלחה. באותו השלב הופנו לשם ארבעה מטוסים של חיל האוויר שהיו כל הזמן באוויר - שני מטוסי מוסטנג ושני מטוסי הרווארד. המטוסים לא תקפו את כוחות הלגיון אלא רק איימו עליהם ובכך סייעו לכוחות צה"ל לחלץ את עצמם מקלקיליה לפנות בוקר. האבדות של צה"ל במבצע היו כבדות: 18 הרוגים ו-68 פצועים. אבדות הירדנים נעו בין 70 ל-90 איש.⁴⁸ בעקבות האבדות הכבדות השתררה בישראל ההכרה שפעולות התגמול מיצו את עצמן, אך גם בירדן גרמה פעולת קלקיליה לעוצה. במיוחד

מלחמת ששת הימים: מטוס של חיל האוויר מפציץ את מוצב הרדאר במבואות ירושלים | במלחמה איבד חיל האוויר של ירדן 29 מטוסים - מתוכם הושמדו 27 מטוסים על הקרקע, ועוד שני מטוסים הופלו בקרבות אוויר, וטייסיהם נהרגו

האוויר. חיל האוויר הישראלי היה אז בעיצומה של קליטת מטוסי מיראז' צרפתיים, שעתידיים היו להפוך למטוסי הקרב המובילים של החיל. לעומת זאת חיל האוויר של ירדן המשיך להתבסס על מטוסי ההאנטר הבריטיים שהגיעו אליו כבר בסוף שנות ה-50. אולם צבא ירדן החל לקלוט גם נשק אמריקני. על הספקת הנשק לירדן החליטו האמריקנים בשל רצונם לחזק בעלת ברית פרו מערבית נגד המדינות הפרו סובייטיות שהקיפו אותה.⁵²

ב-21 בדצמבר 1964 חדרו לשטח ישראל שני מטוסי האנטר ירדניים באזור עין גדי. ארבעה מטוסי מיראז' ישראלים הוזנקו לעברם, והתפתח קרב אווירי שבסיומו נסו המטוסים הירדניים בחזרה לבסיסם. היה זה הקרב האווירי הראשון בין מטוסים ירדניים למטוסים ישראלים, והוא איפשר לחיל האוויר הישראלי, שעד אז טרם התנסה בקרבות אוויר נגד חיל האוויר הירדני, לעמוד על איכות הטייסים הירדניים.⁵³ המסקנה מהקרב האווירי הראשון הייתה שהטייסים הירדנים הם יריב איכותי ביותר: למרות עדיפותו של המיראז' על ההאנטר הפגינו הטייסים הירדנים כושר תמרון רב יותר מהטייסים הישראליים. הם הכניסו אותם לפניות חדות וביטלו למעשה את היתרון של המיראז' בכוח ובמהירות. נראה כי העדיפות הירדנית נבעה - בין היתר - מכך שחיל האוויר הישראלי הזניח במשך השנים את האימונים מול ההאנטרים. את מלוא תשומת הלב השקיע חיל האוויר הישראלי בתרגולים ובאימונים מול המיגים הסוריים והמצריים שנחשבו מסוכנים יותר. ההנחה הייתה שבמקרה של קרבות אוויר מול ההאנטרים

הזאת איפשרה - בין היתר - להוציא אל הפועל מבצעי הצנחה ואספקה מהאוויר. בעקבות המלחמה גברה ההערכה בצה"ל ומחוצה לו ליכולותיו של חיל האוויר. את השינוי בתפיסה ביטא הרמטכ"ל משה דיין: "ביומיים הראשונים של המערכה התנגש רק חיל האוויר בשריון המצרי, והוא עשה זאת בהצלחה רבה".⁵⁰

בינואר 1958 הוקמה באופן רשמי טייסת המסוקים הראשונה בחיל האוויר. בחיל היו מודעים לנחיצות המסוקים עוד קודם לכן, אולם בשל עלותם הגבוהה ובשל רצונם של מפקדי החיל להתמקד בבניית העוצמה האווירית של ישראל הם העדיפו להקצות את מרב המשאבים לרכישתם של מטוסי קרב ושל מפציצים. במרס 1951 הגיעו לבסיס עקרון שני מסוקי הילר (מסוקים קלים המיועדים להטסת שני אנשים) שנרכשו בארצות הברית והיו למסוקים הראשונים בחיל. ב-1955 נרכשו שני מסוקי S-55 מחברת סיקורסקי האמריקנית, שכל אחד מהם יכול היה להטיס שמונה אנשים. המסוקים האלה הגיעו ארצה באפריל 1956. כאשר הוקמה הטייסת הראשונה - ב-1 בינואר 1958 - היא כללה שני מסוקי S-55, מסוק הילר אחד ומסוק אלואט-2. במהלך השנה הגיעו לטייסת ארבעה מסוקי S-58, ועד 1961 הגיעו לחיל עוד חמישה מסוקים מהדגם הזה.⁵¹

קרבות אוויר ראשוניים: הדרך למלחמת ששת הימים

במחצית הראשונה של שנות ה-60 גברו ההתנגשויות בין צה"ל לבין הלגיון הערבי, ואלה החלו לכלול גם קרבות אוויר - לראשונה מאז הוקמו שני חילות

שררה בירדן אכזבה קשה מכך שמטוסי היירוט הסילוניים, שנקלטו עוד לפני הפעולה ושיכלו לתת מענה הולם למטוסים הישראליים, טרם הוכנסו לשימוש. המלך חוסיין והרמטכ"ל של צבא ירדן, עלי אבו נואר, ביקשו מבריטניה שתפעיל את הטייסת הבריטית שחנתה בעמאן כדי שתיתן חיפוי אווירי מעל קלקיליה. כמו כן הם דרשו שיסופקו לחיל האוויר של ירדן מטוסי סילון נוספים.

בריטניה לא נשארה אדישה למצוקות של ירדן ובעקבות פעולת קלקיליה איימה על ישראל כי אם תפעיל את מטוסיה נגד ירדן, תיאלץ לבוא לעזרתה בהתאם לחוזה ההגנה בין שתי המדינות. שגריר ישראל בבריטניה אליהו אילת הבהיר לבריטים שאין בכוונתה של ממשלת ישראל להילחם בירדן.⁴⁹

בצה"ל הבינו בעקבות פעולת קלקיליה שחיל האוויר הוא המשענת האחרונה שבה ניתן להשתמש - בין אם לחילוץ נצורים ובין אם לפעולות הסחה או להענקת חיפוי מהאוויר.

במגעים שנערכו בין ישראל לבין צרפת ובריטניה לקראת מערכת "קדש" התברר עד כמה אין ההנהגה המדינית של ישראל סומכת על חיל האוויר שלה: ישראל דרשה כי בזמן המבצע יטוול על עצמה צרפת את האחריות על הגנת שמי המדינה. צרפת נענתה והציבה מטוסי יירוט בשטח ישראל. אולם במלחמה התברר שהחשש של ההנהגה המדינית בישראל לא היה מוצדק: אף שבמבצע "קדש" לא הופעל חיל האוויר במלוא עוצמתו (בגלל פעילותם של חילות האוויר של צרפת ושל בריטניה), עלה בידו להשיג עליונות אווירית בשמי סיני עוד לפני שהבריטים והצרפתים נכנסו למערכה. העליונות

הנחותים לא יתקשו טייסי המיראזים הישראליים להביסם.⁵⁴

בתחקיר שנעשה לאחר הקרב היה ברור לכולם שהטייסים הירדנים הפגינו ביצועים מרשימים הודות להכשרה המקצועית הבריטית שקיבלו וכי יש לשים קץ ללולזל בהם. אולם רק למחרת הבינו טייסי חיל האוויר הישראלי עד כמה הם צדקו: באותו היום פורסמו ברחבי העולם תמונות שצילמו הטייסים הירדנים מהקרב האווירי מעל עין גדי, ואלה חשפו שידם בעימות הייתה על העליונה. בחיל האוויר ראו בתמונות האלה בושה גדולה לחיל - כפי שהודה מאוחר יותר אל"ם (מיל) צייטה כהן.⁵⁵ הירדנים, לעומת זאת, חגגו את מה שהם כינו "הניצחון האווירי הראשון", ויורש העצר, האמיר מוחמד, העניק אותות הצטיינות לטייסים הירדנים שהשתתפו בקרב.⁵⁶ הקרב האווירי הזה הגביר מאוד את ביטחונם העצמי של הירדנים בנוגע לכוחם באוויר.

קרב אווירי נוסף בין שני חילות האוויר התנהל במהלך פעולת התגמול שערך צה"ל נגד הכפר סמוע בדרום הר חברון ב-13 בנובמבר 1966. על הפעולה הוחלט לאחר ששלושה חיילים נהרגו כשהקומנדקר שלהם עלה על מוקש שהניחו מחבלים שבאו מדרום הר חברון. הפעולה נמשכה כשלוש שעות וחצי ובמהלכה פוצצו כוחות צה"ל 40 בתים והרסו את תחנת המשטרה רוג'ים אלמדפע שבמקום. במהלך הפעולה נכנסו שמונה מטוסי האנטר ירדניים לקרב אווירי נגד ארבעה מטוסי מיראז' ישראליים. במהלך הקרב, שנמשך שמונה דקות וחצי, הפיל מטוס מיראז'י, שאותו הטיס רן פקר, מטוס האנטר ירדני, שאותו הטיס מואפק סאלטי, מפקד טייסת האנטרים. סאלטי אומנם הצליח לחלץ את עצמו מהמטוס, אך מאחר שהוא טס בגובה נמוך מאוד, הוטח כיסא המפלט בצלע של ואדי והוא נהרג.

מעל זירת הקרב בסמוע הפעיל חיל האוויר גם מטוסי אוראגן. אחד המטוסים, שאותו הטיס סגן יוחנן רוזר, נפגע מאש נ"מ שירו הירדנים. רוזר נפצע בפניו והתעורר זמנית בעינו השמאלית, אך למרות הפציעה הקשה, שהקשתה עליו להתמצא במרחב ולהטיס את המטוס, הוא סירב לנטוש והצליח להנחית את המטוס בשלום בבסיסו. על כך זכה בעיטור המופת מהרמטכ"ל יצחק רבין.

גם בפעולה הזאת, שאומנם הסתיימה בהפלת מטוס ירדני, הפגינו הטייסים הירדנים נחישות ותעוזה בקרב ויכולת תמרון גבוהה, כנראה אף יותר ממה שהטייסים הישראליים ציפו לה, כפי שסיפר רן פקר.⁵⁷

ערב מלחמת ששת הימים פעל מנהיג מצרים ג'מאל עבד אלנאצר להקים מפקדה ערבית מאוחדת. כדי שירדן תצטרף למפקדה הזאת הבטיח נאצר למלך חוסיין כי במקרה של מלחמה יתנו צבאות ערב חיפוי

אווירי ללגיון הערבי. חיפוי כזה היה חיוני ללגיון, שכן לירדן לא הייתה באותם הימים הגנה אווירית של ממש. לחימה של הלגיון לצד צבאות ערב האחרים ללא הגנה אווירית מספקת - חשש המלך חוסיין - תחשוף את חייליו לתקיפות של חיל האוויר הישראלי ותסב להם אבדות קשות. ב-30 במאי 1967 הודיע המלך חוסיין באופן מפתיע כי הסכים להצטרף למפקדה הערבית המשותפת וכי הוא מוכן להעמיד את צבאו תחת פיקודו של מי שהיה ראש המטה של המפקדה הזאת, הגנרל המצרי עבד אלמונעים ריאד. בעקבות כך החלו להגיע לירדן חילות משלוח ערביים, ושתי טייסות עיראקיות הוצבו בבסיס H-3 ליד הגבול עם ירדן.⁵⁸

המלך חוסיין הסכים להעמיד את הלגיון הערבי תחת פיקוד מצרי משום שהעריך כי אם לא יעשה כן עלול שלטונו להתערער.⁵⁹ נוסף על כך סבר המלך חוסיין כי בהעמדת חיל האוויר שלו תחת הפיקוד הערבי המשותף הוא יוכל לקבל חיפוי אווירי משלוש

משנות ה-60 חשוף לחלוטין לחיל האוויר של ישראל הייתה המלחמה שלו אבודה מראש

מדינות ערביות: מצרים, סוריה ועיראק - כפי שהבטיח נאצר - וקיווה שהדבר יהיה איזון הולם לחיל האוויר של ישראל ויאפשר לכוחות היבשה של הלגיון הערבי להילחם מתחת לשמיים נקיים. התקווה הזאת התבססה בין היתר על דבריו של שר המלחמה גנרל עבד אלככים עמר שטען בפני המלך חוסיין כי חיל האוויר המצרי לבדו יכול להשתלט על המרחב האווירי של כל המזרח התיכון.⁶⁰

בשעות הבוקר של 5 ביוני 1967 תקף חיל האוויר של ישראל במשך כשלוש שעות את שדות התעופה של מצרים והשמיד על הקרקע יותר מ-300 כלי טיס. בכך יושמה התפיסה האסטרטגית שהלכה והתפתחה לאחר מבצע "קדש" ושקבעה כי הערובה לניצחון ישראלי במלחמה היא הנחתתה של מכת פתיחה מוצלחת על חילות האוויר הערביים. התפיסה הזאת כמובן שיקפה את השינוי שחל במטכ"ל בנוגע לחיל האוויר: בראשית שנות ה-50 נחשב חיל האוויר רק לגורם המסייע לכוחות היבשה, ואילו ב-1967 כבר ראו בו גורם עצמאי המכריע מלחמות.

מטוסי חיל האוויר הישראלי הגיעו בטיסה נמוכה, מה שמנע מתחנות המכ"ם המצריות לגלותם. כתוצאה מכך הייתה ההפתעה של המצרים מוחלטת. מטוסי חיל האוויר הפציצו את שדות התעופה בסיני, באזור תעלת סואץ, בדלתא ובעמק הנילוס.⁶¹

במקורות הירדניים נטען כי לירדן הגיע מידע

מוקדם על כוונות ישראל לתקוף את חילות האוויר הערביים וכי המידע הזה הועבר - כפי שהתחייב מהסכמי ההגנה בין המדינות - למצרים. תשובת המצרים הייתה שהם ערוכים לכל התקפה ישראלית. יתר על כן, על-פי אותם המקורות קלטה תחנת המכ"ם של עג'לון בבוקר 5 ביוני "גלים של מטוסים ישראליים הנעים לכיוון דרום-מערב". המידע הזה הועבר מייד לראש המטה של המפקדה המאוחדת, עבד אלמונעים ריאד, אך הוא לא עשה דבר בעניין. גם עבד אלככים עמר, שקיבל מידע על תנועת המטוסים הישראליים מתחנת המכ"ם באלעריש, לא יחס לכך חשיבות ואמר שמדובר "רק בתקלה טכנית".⁶²

לבעלות בריתה של מצרים לא היה מושג על חורבנו של חיל האוויר המצרי. חמור מכך, הן הלכו שולל אחר הודעות הרהב שהחלו לצאת מקהיר והיו משוכנעות שצבא מצרים עומד להשיג ניצחון גדול. בשל ההנחה המוטעית הזאת מיהרו חילות האוויר הערביים להצטרף למלחמה ולהתקיף מטרות בשטחה של מדינת ישראל. ההתקפה הערבית החלה רק בשעה 11:50, אף שההוראות להוצאתה אל הפועל יצאו כמה שעות קודם לכן. בדיעבד התברר שצבאות ערב לא היו ערוכים להתקפה מיידית ולכן כאשר יצאו ההוראות לתקוף את ישראל, הם ביקשו לדחות במעט את מועד התקיפה. בסופו של דבר יצאו המטוסים הערביים להתקפה על ישראל סמוך לצהריים: מטוסים סוריים תקפו את בתי הזיקוק בחיפה ואת שדה התעופה במגידו, מטוסים ירדניים תקפו את כפר סירקין, ומטוסים עיראקיים שיצאו מבסיס H-3 הפציצו את נתניה.⁶³

לאחר ההתקפה של חילות האוויר הערביים נגד מטרות בתוך שטחה של מדינת ישראל החליט צה"ל להפנות שמונה מבנים של מטוסים שהיו בדרכם למצרים לעבר שדות תעופה של מדינות ערב האחרות. בשעה 12:45 תקפו מטוסי חיל האוויר את שדות התעופה של ירדן ושל סוריה ואת שדה התעופה העיראקי ב-H-3. בירדן הופצצו שדות התעופה בעמאן ובאלמפרק, ועד השעה 14:30, במהלך 51 גיחות, הושמדו כמעט כל כלי הטיס המבצעיים של חיל האוויר הירדני.⁶⁴ בסך הכול איבד באותו היום חיל האוויר הירדני 29 כלי טיס - מתוכם הושמדו 27 מטוסים על הקרקע, ועוד שני מטוסים הופלו בקרבות אוויר, וטייסיהם נהרגו. היו אלה שני הטייסים הירדנים היחידים שנהרגו במלחמת ששת הימים. חיל האוויר הישראלי איבד במהלך הגיחות בירדן שני מטוסי מיסטר מאש נ"מ. טייס אחד נהרג והאחר נפצע.⁶⁵

אחד המטוסים הירדניים שהושמדו באוויר היה מטוס ההאנטר של פארס עג'לוני, ששעה קודם לכן הוביל את הטייסת שלו להתקפה על שדה התעופה של כפר סירקין. כאשר ראה עג'לוני את המטוסים

מקורות

1. אלעזר (ציטטה) כהן וצבי לביא, **השמיים אינם הגבול - סיפורו של חיל האוויר הישראלי**, תל-אביב, מעריב, 1990, עמ' 28-30.
2. תשעת הטייסים שנבחרו היו: פנחס בן-פורת, יצחק הנסון, יעקב בן-חיים (בלק), אליהו פיינגרש, מישה קנר, עזר ויצמן, פסח טילצ'ינסקי, בוריס סניור ואדי כהן. עדי אמבר, אלי אייל ואבי כהן, **שורשי חיל האוויר - התפתחות התעופה הביטחונית בארץ ישראל עד הקמת המדינה**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1997, עמ' 130; עזר ויצמן, **לך שמיים לך ארץ**, תל-אביב, מעריב, 1975, עמ' 45.
3. דני שלום, **כנפי מלחמה, כנפי שלום: תולדות התעופה בארץ ישראל במאה ה-20**, אור-יהודה, הד ארצי, 1999, עמ' 99.
4. **אמבר, אייל וכהן**, עמ' 134-136; **ויצמן**, עמ' 45.
5. אהוד יונאי, **עליונות אווירית: סיפורו של חיל האוויר הישראלי**, ירושלים, כתר, 1995, עמ' 29; **אמבר, אייל וכהן**, עמ' 141-142. על שדות התעופה בארץ ראו: "אלה תולדות השדות", **רוחם**, 16 אפריל 1988, עמ' 59-66.
6. **כהן ולביא**, עמ' 35, 37, 52.
7. העתק המכתב מגלילי להנהלת חברת אווירון מצוטט אצל **אמבר, אייל וכהן**, עמ' 315.
8. **שם**, עמ' 318.
9. **כהן ולביא**, עמ' 51-52. פרטים נוספים על חיל האוויר באותה התקופה ניתן למצוא אצל משה גת, "ארגונו של חיל האוויר: נובמבר 1947 - ינואר 1949", **מערכות** 304, יוני 1986, עמ' 29-24.
10. בסאם עיד קאקיש, **אלמואססה אלעסכריה אלאורדוניה ותטורהא 1946-1967, דיראסה עסכרייה-סיאסייה**, עמאן, מטבעה אלקואת אלמוסלחה אלאורדוניה, 1998, עמ' 109-110; סחר עבד אלמג'יד, **אלג'יש אלערבי 1921-1951, דורה פי אלציראע אלערבי-אלצהיוני**, עמאן, מטבעה אלקואת אלמוסלחה, 1991, עמ' 181. סוגי המטוסים שהלגיון קנה ביולי 1948 היו: ארבעה מטוסי פרוקטור (Proctor), שני מטוסים מדגם טייגר מות' (Tiger Moth) ומטוס אחד מדגם דה-הוילנד רפיד (De-Havilland Rapide), PRO, FO 371/68831: Amman to Foreign Office, 9.9.1948.
11. בספטמבר 1948 היו ללגיון כ-12 מטוסים ובנובמבר כ-30, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 74/600137/51, ידיעות מאלמפרק על-ידי מודיע, 12.9.1948; א"צ 76/600137/51, דו"ח מודיעין חיל האוויר, 10.11.1948; א"צ 74/600137/51, ידיעות על מטוסים של הלגיון הערבי, 12.6.1949.
12. PRO, FO 371/68831: Amman to Foreign Office, 28.10.1948; א"צ 76/600137/51, דו"ח על חיל האוויר הירדני, 12.12.1948.
13. א"צ 74/600137/51: דין וחשבון מביקור בעבר הירדן, 26.8.1948; א"צ 74/600137/51, ידיעות מאלמפרק, 12.9.1948; עבד אלמג'יד, עמ' 181.

היו התנגשויות רבות בין צה"ל ללגיון - בעיקר במהלך פעולות תגמול של צה"ל בעקבות טרור של פלסטינים שיצאו מכפרים שבשליטת ירדן - הרי שני הצדדים נמנעו במידה רבה מלהפעיל את הכוח האווירי שלהם. נראה שהריסון של ישראל נבע במידה רבה מחוסר רצונה לזעזע את השלטון ההאשמי שנחשב לרע במיעוטו.

בקורות האוויר הבוודים שהתרחשו בשנות ה-60 הפגינו הטייסים הירדנים יכולת גבוהה והיו יריבים קשים לטייסים הישראלים. הרמה המקצועית הגבוהה של הטייסים הירדנים נבעה - קרוב לוודאי - מההכשרות ומההשתלמויות שעברו בבריטניה. אך לקשיים שחוו הטייסים הישראלים במפגשיהם עם הטייסים הירדנים הייתה סיבה נוספת: הטייסים הישראלים הזניחו את איומניהם מול המטוסים המערביים שהטיסו הטייסים הירדנים. ייתכן שהדבר נבע מזלזול ביריביהם הירדנים - לא בטייסים אלא במטוסיהם שהיו נחותים ממטוסי הקו הראשון של חיל האוויר הישראלי - וייתכן שהדבר נבע פשוט מהצורך להתמקד ביריבים המשמעותיים יותר בזירה: חילות האוויר של מצרים, של סוריה ושל עיראק שהיו מצוידים במטוסים מתוצרת ברית-המועצות.

מלחמת ששת הימים ביטאה את ההכרה של הצמרת הביטחונית בישראל שחיל האוויר הוא זרוע ההכרעה של צה"ל. ההכרה הזאת אינה מובנת מאליה. מפקדיו הראשונים של חיל האוויר נאלצו לנהל מאבקים קשים כדי להשיגה

אך אף שהטייסים הישראלים התקשו להתמודד נגד הטייסים הירדנים עליונותו של חיל האוויר הישראלי הייתה מוחלטת, והעובדה הזאת באה לידי ביטוי במלחמת ששת הימים.

מלחמת ששת הימים גם ביטאה את ההכרה של הצמרת הביטחונית בישראל - הן הצמרת האזרחית והן זו הצבאית - שחיל האוויר הוא זרוע ההכרעה של צה"ל. ההכרה הזאת אינה מובנת מאליה. מפקדיו הראשונים של חיל האוויר נאלצו לנהל מאבקים קשים כדי להשיגה.

המאמר מוקדש לזכרו של רבי-סמל מתקדם רון משיח, מכונאי מוטס בטייסת מסוקי תובלת סער "מובילי הלילה", שנפל בקרב בדרום לבנון יחד עם ארבעת אנשי הצוות הנוספים של המסוק ב-12 באוגוסט 2006.

הישראלים מתקרבים לעבר שדה התעופה באלמפרק, הוא כבר היה בגובה נמוך, לקראת נחיתה. הוא הגביר את מהירות הטיסה כדי לנסוק ולהילחם, אך נפגע ונהרג במקום. מטוס ההאנטר השני הופל בקרב אוויר מול שלושה מיראזים לאחר שהתחמושת שלו אזלה.⁶⁶ לעומת זאת טייסו של המלך חוסיין, עוני מאהר, הצליח להציל את מסוק האלואט 3 של המלך. הוא המריא בזמן משדה התעופה של עמאן, ובעת שהמטוסים הישראלים תקפו את השדה הוא טס בגובה נמוך אל מחוץ לאזור הסכנה. כך היה המסוק הזה לאחד מכלי הטיס היחידים של חיל האוויר הירדני ששרדו בתום הקרבות.⁶⁷

כאשר החל השלב הקרקעי של המלחמה - עם כיבוש ארמון הנציב על-ידי כוח של הלגיון בצהרי 5 ביוני - לא ידע הפיקוד העליון של הלגיון כי חילות האוויר של מצרים ושל ירדן כבר אינם קיימים למעשה. משנותר הלגיון חשוף לחלוטין לחיל האוויר של ישראל הייתה המלחמה שלו אבודה מראש.⁶⁸ ההוראה שקיבל הלגיון כבר למחרת - ב-6 ביוני - לסגת מהגדה המערבית הייתה תוצאה ישירה של השמדת חיל האוויר שלו.⁶⁹ ערב המלחמה אומנם הבטיחו המצרים לתת סיוע אווירי ללגיון, אולם לאחר שהושמד חיל האוויר שלהם, הם לא יכלו לקיים את ההבטחה הזאת. אף שאש נ"מ שירו הכוחות הנסוגים של הלגיון הצליחה להפיל כמה פגות ומטוס אוראגן של חיל האוויר הישראלי, הרי לא היה בכך כדי לשנות את התמונה הכוללת של המלחמה.⁷⁰

מסקנות

מעיון בהתפתחות חילות האוויר של ישראל ושל ירדן ניתן ללמוד על שני הבדלים מהותיים ביניהם:

1. חיל האוויר הירדני זכה עם הקמתו להכרה לאומית ולתקציבים לרכישת מטוסים ואמצעי לחימה, משום שההנהגה הפוליטית והצבאית בירדן ייחסה חשיבות רבה לחיל. לעומת זאת נאלץ חיל האוויר הישראלי באותן השנים להילחם על מעמדו. גם הדרג הצבאי וגם הדרג המדיני בישראל לא הבינו את חשיבותו של חיל האוויר ולכן הם גם לא השקיעו משאבים רבים בפיתוחו של החיל.
 2. חיל האוויר הישראלי התאפיין בחילופים תכופים של מפקדיו דווקא בשנים הקריטיות של בניית החיל וארגונו. לעומת זאת בחיל האוויר הירדני הייתה יציבות רבה יותר בפיקוד. חילופי המפקדים התכופים גרמו לזעזועים מיותרים בחיל האוויר הישראלי ועיכבו במידת מה את תהליך התפתחותו.
- אף שבין מלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים

1964 ולא בדצמבר. כנראה זו טעות.
Yitzhak, The Formation and Development, p. 165, הארץ, 22.12.1964.
 הגרסה הירדנית טענה כי המטוסים הישראליים הם שחדרו למרחב האווירי של ירדן, וכי המטוסים הירדניים הצליחו להסיג אותם לאחר קרב. את הגרסה הירדנית ראו אצל: קאקיש, עמ' 112.
 57. רן פקר, **נץ בשחקים**, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 2002, עמ' 157; *New York Times*, 14.11.1966.
 58. יוסף אשכול (עורך), **מלחמת ששת הימים**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תשכ"ז, עמ' 140; חוסיין בן טלאל, **חרבנא מע אסראיל**, עכא: דאר אלגליל ללטבאעה ואלנשר, ללא שנת הוצאה, עמ' 44; Samir A. Mutawi, *Jordan in 1967 War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, pp. 101, 109.
 59. דוד בוקעי, "מי אחראי לפרוץ המלחמה ב-1967: ירדן ומלחמת ששת הימים", **מערכות** 348, יוני 1996, עמ' 41.
 60. אלמאצי ומוסא, חלק שני, עמ' 240.
 61. חיים הרצוג, **עם כלביאיקום - מלחמת ישראל-ערב תש"ח-תשמ"ב**, ירושלים, עידנים, תשמ"ג, עמ' 120; ויצמן, עמ' 178.
 62. *Mutawi*, p. 121; **אלמאצי ומוסא**, חלק שני, עמ' 241.
 63. Abdullah Schleifer, "The Fall of Jerusalem 1967", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 1, 1971, p. 68; *Mutawi*, pp. 126-127.
 64. בשדה התעופה באלמפרק הוצבו שתי טייסות ההאנטר, ובשדה התעופה בעמאן הוצבו המסוקים, מטוסי התובלה ומטוסי האוימן. "חיל האוויר במלחמה", **ביטאון חיל האוויר** 75-74, דצמבר 1967, עמ' 9; *Times*, 5.6.1967; וזכרונות של הטייסים שהשתתפו במבצע "מוקד" ראו אצל: עמוס אמיר, **אש בשמיים**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2000, עמ' 14-20; איתמר נוינר, **שעה שש כרגיל... סיפורים של טייס מיראז'**, תל-אביב, כינרת, 1990, עמ' 32-37; גיורא פורמן, **א"א היה או לא היה**, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 2004, עמ' 61-69; עודד מרום, "מהלומת פתיחה - מבט מתא הטייס בבוקר ה-5 ביוני 1967", **רומח** 9, יוני 1987, עמ' 4-5.
 65. **אשכול**, עמ' 30. 29 מטוסי חיל האוויר הירדני שהושמדו באותו יום היו: 21 מטוסי האנטר, 2 מסוקים מדגם M4 וכן 6 מטוסי תובלה מסוג דקוטה. ישעיהו בן-פורת ואורי דן, **אמברגו - מיראז' נגד מיג**, רמת-גן, הוצאת מסדה, 1968, עמ' 95; פורמן, עמ' 75.
 66. **חוסיין**, עמ' 58-59. הגרסה הישראלית לקרב מופיעה אצל צייטה כהן. ראו: כהן, עמ' 300.
 67. *Schefer*, p. 20.
 68. *Mutawi*, p. 123.
 69. *Yitzhak*, p. 169.
 70. כהן ולביא, עמ' 325; *Schleifer*, p. 85.

Ronen Yitzhak, "The Beginnings; 643-636 of Transjordanian Military Intelligence: A Neglected Aspect of the 1948 War", *Middle East Journal*, Vol. 57, No. 3, Summer 2003, pp. 459-460.
 34. **דני שלום**, עמ' 26.
 35. **כהן ולביא**, עמ' 126; יצחק שטיגמן, **מעצמות לקדש - חיל האוויר בשנים 1949-1956**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תש"ן, עמ' 110.
 36. **ויצמן**, עמ' 66.
 37. **יונאי**, עמ' 90.
 38. **שטיגמן**, עמ' 19, 59.
 39. **שם**, עמ' 57, 62.
 40. **כהן ולביא**, עמ' 111-114. פרטים על חיים לסקוב בעת שפיקד על חיל האוויר ניתן למצוא אצל: מרדכי נמיר, **לסקוב, לוחם, אדם חבר**, ירושלים, ההוצאה לאור של משרד הביטחון והוצאת כתר, 1988, עמ' 227-235.
 41. יצחק שטיגמן, "בניית עוצמה אווירית - חיל האוויר בשנים 1949-1956", **מערכות** 315-316, 1989, עמ' 50.
 42. אלי אייל, "ימה כוחם של חילות האוויר הערביים היום": **ביטאון חיל האוויר**, 1968, עמ' 62.
 43. P. J. Vatikiotis, *Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arab Legion 1921-1957*, London, Frank Cass, 1967, pp. 121-122.
 44. "חילות האוויר של מדינות ערב", **ביטאון חיל האוויר** 63, 1963, עמ' 132; David Schefer, "Jordan's Air Force", *New York Times*, 18.7.1958; *Defence Update International*, No. 67, Jan. 1986, p. 20.
 45. שטיגמן, **בניית עוצמה אווירית**, עמ' 51; כהן ולביא, עמ' 123.
 46. שטיגמן, **מעצמות לקדש**, עמ' 113.
 47. בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956: ההסתננות הערבית, פעולות הגמול והספירה לאחר למבצע קדש**, תל-אביב, עם עובד בשיתוף עם המכון למחקר ע"ש הרי"ט טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית, תשנ"ו, עמ' 424.
 48. **שם**, עמ' 425.
 49. **שם**, עמ' 427.
 50. מצוטט אצל שטיגמן. ראו: שטיגמן, **בניית עוצמה אווירית**, עמ' 53.
 51. עוד על התפתחותו של מערך המסוקים ראו: יצחק שטיגמן, "ראשיתו של מערך המסוקים בחיל האוויר 1948-1958", **קתדרה** 53, ספטמבר 1989, עמ' 131-148.
 52. Zach Levey, "United States Arms Policy toward Jordan, 1963-1968", *Journal of Contemporary History*, 2006, 41, 527-543; *Yitzhak, The Formation and Development*, p. 165.
 53. **הארץ**, 22.12.1964.
 54. **כהן ולביא**, עמ' 300.
 55. צייטה כהן מציינ שהאירוע התרחש בנובמבר

PRO, FO 371/68831: Amman to Foreign Office, 9.9.1948.
 14. Alec Kirkbride, *From the Wings - Amman Memoirs 1947-1951*, London, Frank Cass, 1976, p. 33; PRO, FO 371/68853: Amman to Foreign Office, 17.5.1948.
 15. מחמוד אחמד אלרוסאן, **מעארב באב אלואד**, עמאן, ללא שם הוצאה, 1950, עמ' 75-76; א"צ 1175/922/75, מ"הראל" לידן, 19.5.1948; John Bagot Glubb, *A Soldier with the Arabs*, London, Hodder and Stoughton, 1957, p. 110.
 16. אריה יצחקי, **לטרון**, ירושלים, כנה, 1982, חלק ראשון, עמ' 202-204; א"צ 1/464/54: משלמה (שמיר) לידן, 25.5.1948; דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה, מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תשמ"א, כרך ב', עמ' 456.
 17. נתנאל לורד, **קורות מלחמת העצמאות**, גבעתיים, מסדה, מהדורה מעודכנת, תשמ"ט, עמ' 343; א"צ 1/464/54, מהראל לידן, 27.5.1948.
 18. **אריה יצחקי**, כרך א', עמ' 239-240; מוניב אלמאצי וסולימאן מוסא, **תאריח' אלואודון פי אלקרן אלעשרין**, עמאן, מטבעה אלמוחתסב, 1997, חלק ראשון, עמ' 203.
 19. על ההתקפה ראו: **לורד**, עמ' 303-304; **יצחקי**, כרך א', עמ' 258-259.
 20. **אלרוסאן**, עמ' 135. עשרת מטוסי המסרשמידט הגיעו ב-21 במאי מצ'כוסלובקיה, והרכבתם הושלמה בליל 28-27 במאי. **ויצמן**, עמ' 57.
 21. ההפצצות היו על מחנה ה-RAF בעמאן ועל מרכז העיר והן גרמו לנזק חמור. על הפצצת עמאן ראו: פולקה ברנאדוט, **ירושלים**, ירושלים, אחיאסף, תשי"ב, עמ' 41.
 22. גם צייטה כהן וצבי לביא סבורים כך. ראו: **כהן ולביא**, עמ' 58.
 23. זאב לכיש, "הפצצת בירות ערב במלחמת העצמאות", **מערכות** 324, מאי 1992, עמ' 50.
 24. Ronen Yitzhak, "The Formation and Development of the Jordanian Air Force 1948-1967", *Middle Eastern Studies*, Vol. 40, September 2004, pp. 149-158.
 25. **בן-גוריון**, כרך ב' עמ' 482-483.
 26. על הפצצות דמשק וקהיר ראו: **לכיש**, עמ' 57-44.
 27. דני שלום, **50 שנות עליונות אווירית**, תל-אביב, כינרת, 1998, עמ' 28-29.
 28. **בן-גוריון**, כרך ג', עמ' 972; *Kirkbride*, p. 71.
 29. **תולדות מלחמת הקוממיות**, תל-אביב, מערכות, תשל"ב, עמ' 367-368.
 30. **דני שלום**, עמ' 110.
 31. *Yitzhak*, p. 158.
 32. **דני שלום**, עמ' 26.
 33. על שיתוף הפעולה המודיעיני בין שתי המדינות ראו: יואב גלבר, **שושני החבצלת: המודיעין ביישוב 1947-1948**, תל-אביב, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תשנ"ב, כרך ב', עמ' 110.

--

--

הערכים המשתנים של המלחמה

דרזדן 1945

בעשרות השנים האחרונות חל שינוי מרחיק לכת בערכים ובנורמות המוסריות של העולם. דברים שנחשבו נורמטיביים במלחמה רק לפני כמה עשרות שנים, כגון גירוש אוכלוסייה אזרחית והפצצת ערים, אינם קבילים כיום. עם זאת הטרור עלול להביא לנסיגה מכל ההישגים הערכיים של השנים האחרונות

משה שחר

איש משרד הביטחון

הקדמה

מלחמת לבנון השנייה הייתה מבחן ערכי נוסף של מדינת ישראל. היטיבה לבטא זאת ד"ר צביה גרינפילד, ראש מכון מפנה לדמוקרטיה וליהדות, בעיתון "הארץ" ב-24 באוגוסט 2006:

השאלה הנוראה הניצבת לפנינו היא: חללים רבים שלנו בפעולה קרקעית או חללים רבים שלהם בפעולה אווירית - במה עלינו לבחור? מלכתחילה חובה היא למנוע את המלחמה בכלל. אבל אם הותקפנו - לא יהיה נכון להימנע משימוש הכרחי בחיל האוויר בשל ההרס שהוא גורם ולהעדיף, באקט מקומם של מוסריות נאצלת כביכול, סיכון חמור ואף הקרבה של חיילינו שלנו. הפילוסוף והאתיקן הדגול ברנרד ויליאמס לימד שכאשר מדובר בהצלת נפשות - אין חובה להתייחס אל כל בני האדם באורח שווה. זכותנו המוסרית היא להציל תחילה את היקרים לנו מכול. זה החישוב האמיתי שעלינו לעשות.

אם כן, העת הזאת מביאה אותנו תמיד לדון בנושא יסודי: ערכים. המאמר הזה דן בערכים ומתבסס במידה רבה על הגותו של ישעיהו ליבוביץ.

גישתו של ישעיהו ליבוביץ למושג "ערך" אין קוד התנהגות (מוסר) שטבוע בגנים שלנו כמו אצל החיות. מותר האדם מן החיה בכך שאינו חי רק על-פי אינסטינקטים, אלא בעיקר על פי כללים חברתיים ונורמות חברתיות שהוא ממציא ואחר כך מקבל על עצמו לחיות לפיהן. אבל הנורמות האלה, שהן מעשה ידי אדם, אינן אבסולוטיות. עקרונות המוסר, הצדק והמשפט אינם מוחלטים. ההוכחה לכך היא שחלו שינויים בנורמות לאורך הדורות, ובדורנו יש שוני מעם לעם, מתרבות לתרבות, מארץ לארץ.

כך קרה שערכים רבים, שבשעתם נראה היה לבני אדם שראוי להרוג ולהיהרג בעבורם, גוועו ברובם במשך הזמן ונעלמו כמעט כליל. רק ראו מה קרה לקומוניזם, לנאציזם ולפאשיזם - תנועות אידיאולוגיות גדולות של המאה ה-20, שלכל אחת מהן היה סולם ערכים מגובש ואשר סחפו מאות מיליוני בני אדם ואימללו רבים מהם. ישעיהו ליבוביץ קרא לכללים החברתיים ולנורמות

החברתיות שהאדם מקבל על עצמו לחיות על-פיהם "ערכים". העיקרון המרכזי של ליבוביץ, שעליו מבוססת רוב הגותו, הוא: "ערכים אינם מסקנות היגיוניות הנובעות מנתונים מסוימים, אלא הם החלטות של האדם. הם אינם עניין של ידע... ואינם ניתנים להנמקה"¹. כל הגותו של ליבוביץ מבוססת על הגישה הזאת למושג "ערך". מהגישה הזאת עולות שתי מסקנות בולטות:

- ערכים נותנים משמעות, אך מטבע הגדרתם, משום שאינם ניתנים להנמקה, אינם מספקים אמת.
- כל אמת המבוססת על תצפית או על הוכחה מדעית (הנמקה) אין בה ערכיות. מאחר שלא ניתן לנמק ערכים, אין טעם להתווכח עליהם. אף שאת הערכים לא ניתן לנמק, היו בני אדם מוכנים משחר ההיסטוריה למסור את חייהם כדי לשמור עליהם או להפיצם. להלן כמה דוגמאות לערכים שרלוונטיים למאמר הזה. כל הדוגמאות האלה שזורות ברחבי משנתו של ליבוביץ:
- בן אדם מקבל על עצמו להיות ישר והגון.
- בן אדם דבק בעמו.
- בן אדם דבק במולדתו.
- דבקות בשני הערכים האחרונים (דבקות בעם ובמולדת) גורמת לבן אדם לדבוק בערך של עצמאות לאומית ולגלות נכונות לחרוף את נפשו על גבולות המולדת.
- אדם ועם דבקים בערכים דוגמת זכויות האדם, שוויון זכויות ודמוקרטיה.
- אדם דבק בדתו ובאמונתו. דת ואמונה הן מהנושאים הגדולים שבהם עסק ליבוביץ. בנושא הזה הוא חולל סערות ועקר הרים. לפי ליבוביץ, האמונה והדת אינן מערכות המספקות אמת אלא ערכים הנותנים משמעות.

סולם ערכים

מדוע הערכים מסודרים בסולם? כי האדם מדרג את הערכים בשתי קטגוריות: קטגוריה אחת היא על-פי סדר החשיבות. דירוג כזה הוא חשוב כאשר הערכים מביאים להתנגשות. דוגמה לכך היא ההתנגשות בין הערך "מדינה יהודית" לערך "מדינה דמוקרטית". דוגמה נוספת:

ההתנגשות בין הערך "מדינה דמוקרטית" לערך "ארץ ישראל השלמה".
הקטגוריה השנייה היא לפי דרגת הקושי, דהיינו לפי כוחות הנפש שהאדם נזקק להם ליישום הערכים.

עיון הערכים בחוק

חברות אנושיות עיגנו רבים מהערכים שלהן בחוקים ומענישות את מי שמפר אותם. אבל בחשיבה היהודית, ובמיוחד בחשיבה של ישעיהו ליבוביץ, יש הבחנה בין שתי מדרגות, ואף-על-פי שיתרונה של האחת על האחרת הוא כיתרון האור על החושך, שתיחן חיוביות וכשרות:

- המדרגה הנמוכה - "שלא לשמה": לקיים את הערכים מיראת החוק או בגלל לחץ חברתי.
- המדרגה הנעלה - "לשמה": לקיים את ערכים מתוך הכרה, גם אם אין גורם משגיח - חברתי או שלטוני.

האם הערכים ישתנו בעתיד?

הבה נתאר תסריט שאינו דמיוני כלל וכולל: מחבל אנרכיסט ישיג פצצה גרעינית או ביולוגית ויפוצץ אותה על סיפונה של יאכטה ליד מנהטן. ניירורק תושמד. השאלות העולות מתסריט דמיוני כזה:

- היש ספק שבעקבות אירוע כזה תצא ארה"ב למלחמה חובקת עולם ב"ציר הרשע" בלי כפפות, תוך רמיסת כל ערכי הדמוקרטיה, החוק והמוסר המקובלים כיום במערב? מה שקרה בעיראק ובאפגניסטן ייחשב לנאיבי.
- מכיוון שהסבירות לתסריט כזה אינה אפסית, מדוע להמתין לזוועה שתקרה? מדוע שארצות-הברית לא תפעל כבר עכשיו על בסיס הערכים שתפתח החברה האנושית ביום שאחרי?

כך כתב נדב העצני ב"ידעיות אחרונות": "מתקרב הרגע שבו הטרור האסלאמי יפעיל אמצעים להשמדה המונית... ארה"ב תגיב ברמיסה אכזרית של משטרי רשע, אך גם חירויות העולם השלישי יחוסלו... תהיה גרסיה מכל הישגי המין האנושי, נסיגה מהליברליזם, מהדמוקרטיה, מהריבונות, מההשכלה, מהתרבות... יהיה הכרח לדכא את חופש המחשבה והיצירה..." ומכאן המסקנה: "התסריט הברור הזה מחייב את העולם החופשי להקדים ולהתגונן בשיטות בלתי שגריות מפני האיום".²

דוגמאות לערכים

- ערכים - אף שאינם ניתנים להנמקה - היו ועודם קשורים לרוב המחלוקות, המלחמות והאסונות שהמיטו בני אדם אלה על אלה. הנה כמה דוגמאות:
- גאולת דם. בתרבות הערבית היא עדיין נורמה. בתרבות המערבית היא אסורה.
 - אכילת בשר של בעלי חיים. מאות מיליוני בני

אדם בעולם אינם אוכלי בשר מסיבות ערכיות. כך בהודו, וכך צמחונים רבים בארצות המערב. הצמחונות נפוצה גם מנימוקים רפואיים, אך במקרה כזה אין בה ערכיות בהיותה ניתנת להנמקה.

- ביגמיה וריבוי נשים. ביגמיה הייתה ועודנה נפוצה בחברות אנושיות רבות. אצל היהודים השתנה היחס לסוגיה הזאת: עד החרם דרבנו

פרופ' ישעיהו ליבוביץ | "ערכים הם החלטות של האדם. הם אינם עניין של ידע ואינם ניתנים להנמקה"

גרשום, לפני כ-800 שנה, התירה היהדות לשאת יותר מאישה אחת. חרם דרבנו גרשום אסר על ריבוי נשים, אך העמדה הזאת לא הייתה מקובלת על יהדות תימן.

- אמצעי מניעה, הפלות, גירושים. כל אלה נאסרו באירלנד בשנות ה-70 של המאה ה-20. הסיבה: באותה העת שלטה הכנסייה הקתולית ברוב תחומי החיים באירלנד. בארצות הברית מתנהל מאבק אזורי מתמשך נגד הפלות. שמרנים אף רצחו רופאים שביצעו הפלות.

- לבוש. איזה חלק בגוף האדם מותר לחשוף בציבור? באיראן ובאפגניסטן מותר לנשים לחשוף רק את העיניים ואת כפות הרגליים. היהודים החרדים מתירנים לעומת האיראנים - הם מתירים לאישה לחשוף את כל פניה, אך לא יותר מכך. לעומת זאת בעולם המערבי יכולה אישה ללכת ברחוב לבושה במכנסי מיני ובחולצה בגודל של חזייה. בצרפת נחקק חוק - לאחר ויכוח ציבורי גדול - האוסר לעטות רעלה במסודות חינוך.

- סוציאליזם, קומוניזם. מדובר בערכים נפלאים בתיאוריה, אולם בפועל הם הביאו להרג

של עשרות מיליוני בני אדם. בישראל הביאו הערכים האלה בשנות ה-50 למחלוקות ולפילוג של קיבוצים ושל משפחות.

- מדינה. מעניינת קביעתו של ישעיהו ליבוביץ: "למדינה אין משמעות ערכית אלא משמעות אינסטרומנטלית בלבד". העיקרון הזה משותף לתפיסה הדתית ולתפיסה ההומניסטית. ייחוס ערך למדינה הוא מהותה של התפיסה הפשיסטית. המדינה כשלעצמה יכולה להיחשב אויב האדם, שכן לפי מהותה היא מנגנון של אלימות ושל כפייה. אבל רוב האנשים רואים במדינה ערך לגיטימי, אפילו נעלה, ואינם פשיסטים.

- דמוקרטיה. בהמשך קובע ליבוביץ, שככל הנראה ייחס לדמוקרטיה משמעות ערכית: "דמוקרטיה היא הגנת האדם מפני ממשלת מדינתו".

- תורת הגזע של הנאצים. מדובר בתורה מדעית כביכול שהפכה לערך מרכזי באידיאולוגיה של הנאצים והניעה אותם לחולל מעשי זוועות שהם מהנוראים ביותר בתולדות הציוויליזציה האנושית. כדי לבסס את תורת הגזע עיוותו הנאצים את רעיונותיו של דרווין. דרווין קבע שבטבע שורד מי שמתאים את עצמו בצורה הטובה ביותר לסביבה; הנאצים תירגמו את הרעיון הזה לקביעה שרק לחזק יש זכות קיום.

דוגמאות לשינוי בערכים

- עבדות ואפליה. בארצות-הברית התקיימה עד 1860 עבדות נוראה. 20 מיליון כושים הובאו מאפריקה ליבשת אמריקה בתנאים שקשה לתאר. אחד מכל עשרה שרד את המסע. רק לפני פחות מ-50 שנה קבע בית המשפט העליון של ארצות-הברית שההפרדה הגזעית בבתי הספר מנוגדת לחוקה האמריקנית, וכל בתי הספר חויבו לקבל לשורותיהם תלמידים מכל הגזעים. אבל לא כל המדינות בארה"ב מיהרו לקבל עליהן את הדין. בשנות ה-60 אילץ הנשיא אייזנהאואר אוניברסיטה אמריקנית - באמצעות ליווי צבאי - לקבל לשורותיה סטודנט שחור.

- כיבוש, גירוש, טרנספר, השמדה. מעשי כיבוש המלווים בגירוש ובהשמדת הנכבש היו חלק מההתנהגות האנושית מימי קדם ועד העת החדשה. כיום זה נחשב לפשע מלחמה. ולא רק היחס לטרנספר השתנה. לפני 60 שנה ראו גם בהפצצת ערים דרך לגיטימית לניהול מלחמה. כיום נחשבת כל פגיעה מכוונת באוכלוסייה אזרחית לפשע מלחמה.

- בחירות לבית המחוקקים ולראשות השלטון. במאה ה-20 היו דמוקרטיות רבות שהטילו

הגבלות על זכות הבחירה. מההגבלות האלה סבלו נשים ובני מיעוטים. במדינת ישראל, על בסיס מגילת העצמאות, ניתן שוויון זכויות לכל תושבי המדינה מיום הקמתה ב-1948. והנה, מלחמת ששת הימים העמידה אותנו בפני דילמה ערכית שלא נפתרה: מחד - אם נספח את שטחי יהודה שומרון, יהיה צורך להעניק זכות בחירה למיליוני ערבים בשטחים האלה על כל מה שמשמע מכך; מאידך - אם נמנע את זכות הבחירה, ישראל לא תהיה מדינה דמוקרטית, ותיווצר הפרה יסודית של ערך השוויון שקיבלנו על עצמנו במגילת העצמאות ושל ערכים שהעולם הנאור דוגל בהם. הדילמה הערכית הזאת, של רצון לקיים מדינה שהיא גם יהודית וגם דמוקרטית הייתה הבסיס למסקנה שאליה הגיע ישעיהו ליבוביץ "ביום השביעי" - יום לאחר סיום מלחמת ששת הימים - בנוגע לצורך לחלק שוב מייד את הארץ.³ ליבוביץ לא קשר את חלוקת הארץ לשלום. יתרה מזאת - הוא סבר שאין פרטנר, והוא היה ללא ספק אבי הרעיון של חלוקה חד-צדדית של ארץ-ישראל.

משפט העמים - החוק הבין-לאומי

החוק הבין-לאומי הוא התפתחות נוספת של המגמה לענן את הערכים באמצעות אמנות וחוקים לא רק בתוך מדינה אלא גם בין מדינות.

- חוקי המלחמה. ארבע אמנות ז'נבה שנוסחו ונחתמו בשנים 1864-1949 קובעות נורמות התנהגות בעת מלחמה - רעיון שלכאורה גלום בו אבסורד. האמנות עוסקות בטיפול בפצועים בשדה הקרב, ביחס לשבויי מלחמה וביחס לאזרחים תחת כיבוש.
- שיטור בין-לאומי. מעצמות המערב אינן מהססות להפעיל את כוחן במשותף נגד מדינות סוררות המצפצפות על החוק הבין-לאומי. כך, למשל, ב-1991 הובילה ארצות-הברית כוח בין-לאומי - בגיבוי האו"ם - לכוויית כדי לסלק משם את צבא עיראק שפלש אליה חצי שנה לפני כן. שמונה שנים לאחר מכן הפסיק כוח של נאט"ו את הטבח שעשו הסרבים באלבנים תושבי קוסובו ואף הביא את ראשי המדינה הסרבית למשפט על פשעי מלחמה. קוסובו היא חלק בלתי נפרד מסרביה, ובעצם ההתערבות במלחמה שם קבעו המדינות החברות בנאט"ו כי לא תהיה חסינות למדינה המבצעת פשעים נגד תושביה שלה, אף שמדובר בהתערבות בענייניה הפנימיים.
- הקמת בית הדין הבין-לאומי הפלילי. עקרונותיו של בית הדין הבין-לאומי נקבעו ב-1998 באמנת רומא, והוא החל לפעול ב-2002. מטרתו העיקרית היא להעמיד לדין את

מי שאחראים לפשעים נגד האנושות. חשוב לציין שבית המשפט יכול לשפוט רק אזרחים של מדינה שאישרה את אמנת רומא. עד עתה חתמו על האמנה הזאת 139 מדינות, אך רק 67 מהן אישרו אותה. ארצות-הברית וישראל חתמו על האמנה, אך מסרבות לאשר אותה.

ישראל והחוק הבין-לאומי

- מצד אחד חבה מדינת ישראל את קיומה לחוק הבין-לאומי ובמיוחד לנכונותו של החוק הבין-לאומי להכיר בזכות ההיסטורית ובקשר ההיסטורי בין עם ישראל לארץ-ישראל.
- מצד שני קיבל האו"ם את החלטה 242, הקוראת לישראל לסגת משטחים שכבשה ב-1967 תמורת שלום. זאת בניגוד ל-1949, אז הכיר האו"ם בזכותה של ישראל להחזיק בכל השטחים שכבשה במלחמת העצמאות - גם אלה שהיו מעבר לגבולות החלוקה. מאחר שאת השטחים שכבשה ישראל ב-1967 הגדיר האו"ם "שטחים כבושים", הוא דרש שישראל תנהג בהם לפי החוק הבין-לאומי, דהיינו לא תחולל בהם שינויים כלשהם, דוגמת הקמת התנחלויות או סלילת כבישים, לא תנצל

ארגוני הטרור מנהלים מלחמה אסימטרית בלי גבולות של מותר ושל אסור

את משאביהם הטבעיים ולא תטיל עונשים קולקטיביים על האוכלוסייה הכבושה. פעולות, שאותן הגדירה ישראל "הגנה עצמית" או "חזרה לארץ אבות" (ההתיישבות בשטחים), הן על-פי החוק הבין-לאומי פשעי מלחמה. לכן סירבה ממשלת ישראל לאשרר את אמנת רומא. ישראל טוענת שבית הדין הבין-לאומי ינוצל לרעה ועלול לחשוף לתביעות את אנשי כוחות הביטחון שלה ואת מנהיגיה.

ערכים בעידן של מלחמת העולם השלישית

הטרור הפך לחלק מהוויית הקיום של העולם המערבי, והמלחמה בו הפכה למלחמת העולם השלישית. לדברי פרופ' הררי, הנשיא לשעבר של מכון ויצמן, יש לטרור ארבעה מאפיינים בולטים: 1. פיגועי ההתאבדות. לאלה השפעה קטלנית הרבה מעבר למספר הנפגעים שהם גורמים. הפיגועים האלה זורעים אימה, משתקים מגזרים שלמים בכלכלה (למשל תיירות) ומחייבים השקעות עתק באבטחה. אם התחזיות האפוקליפטיות יתגשמו, וטרוריסטים יצליחו לבצע מכה-

2. תעמולה אינטנסיבית המבוססת על שקרים ללא גבול. התעמולה הזאת שוטפת את מוחותיהם של מיליוני תושבים מאפגניסטן ועד מרוקו ומייצרת מספר איך-סופי של "לוחמים" שרואים בפיגועי התאבדות אידיאל. נוסף על כך מצליחה התעמולה הזאת לתעתע בהרבה יפי נפש במערב ולהחליש את יכולת הלחימה שלו.
3. כסף ושחיתות. לרשות הטרור עומדים משאבים עצומים. הכסף הזה מזין את המלחמה בשלושה מעגלים: במעגל הראשון הוא מממן את הטרוריסטים עצמם ואת בני משפחותיהם. במעגל שני הוא מממן את מפעלי הטרור: מנהיגים ואנשי דת. אלה חיים בעושר ובאושר ולעולם לא שולחים את ילדיהם לפיגועי התאבדות, אף שלכל "שהיד" פוטנציאלי מובטח בעולם הבא גן עדן מלא תענוגות - רובם מיניים. במעגל השלישי מממן הכסף מוסדות צדקה ובריאות להמונים העניים ומאפשר לשטוף את מוחותיהם.
4. הפרת כל נורמה, חוק וערך. המלחמה בטרור היא מלחמה אסימטרית, שבה צד אחד הוא מדינה ריבונית שנלחמת כשידיה כבולות בחוקים ובערכים שהיא עצמה יצרה, ואילו הצד האחר הוא ארגון מבוזר הבנוי תאים-תאים שאין לו גבולות של מותר ושל אסור.

סוף דבר

בעשרות השנים האחרונות חל שינוי מרחיק לכת בערכים ובנורמות המוסריות של העולם. מצד אחד - דברים שנחשבו נורמטיביים במלחמה רק לפני כמה עשרות שנים, כגון גירוש אוכלוסייה אזרחית והפצצת ערים, אינם חוקיים כיום. מצד שני - הטרור יצר לעולם המערבי בעיה, שכן מדובר בשתי ציוויליזציות בעלות מערכות שונות של ערכים שנלחמות זו בזו. זוהי גם הבעיה המרכזית של ישראל במלחמה שהיא מנהלת נגד הטרור. וכפי שכבר הודגש: הסכנה הגדולה והנוראה ביותר שבפניה ניצבת האנושות היא שבעקבות הטרור - ובמיוחד אם יהיה מוגה-פיגוע באמצעות נשק לא קונוונציונלי - תתחולל נסיגה מכל ההישגים הערכיים של עשרות השנים האחרונות.

הערות

1. ישעיהו ליבוביץ, רציתי לשאול אותך, פרופ' ליבוביץ, כתר, ירושלים, 1999, עמ' 99
2. נדב העזני, ידיעות אחרונות, 24 במרס 2004
3. ישעיהו ליבוביץ, יהדות, עם יהודי, ומדינת ישראל, שוקן, ירושלים ותל-אביב, 1979, עמ' 426

מדוע יש אנשי צבא עם ”ראש קטן”?

חיילים וקצינים
רבים נוקטים
מדיניות של ”ראש
קטן” לא בגלל
עצלות אלא משום
שהמערכת בעצם
מצפה מהם לנהוג
כך. אם רוצים
חיילים בעלי
”ראש גדול” צריך
לתת להם אחריות
וסמכויות

אמיר טויסטר

מאמן ארגוני ויועץ לניהול ידע

לוחמים של צה"ל במלחמת לבנון השנייה | במרוץ המטורף לקידום מעטים הם הקצינים הנשארים בתפקידיהם די זמן שיאפשר להם לראות את תוצאות פעולותיהם ולהימדד לפיהן

הקצינים שיצאו מצה"ל לעמדות בכירות בתחום האזרחי והפכו (או לפחות אמורים להיות) דוגמה לחיקוי ובעצמם משתתפים ביצירת אותה אווירה כללית שלכאורה יצרה את "הראש הקטן".

"ראש קטן" של קצינים יוצר תופעה של העברת ה"קוף" (האחריות) מהכתפיים של הקצין למפקדו, וכך המפקד הבכיר עסוק מעבר ליכולתו, והתפקוד של כל המערכת נפגע. דיונים שמתחילים ב־11 בלילה הם תופעה מוכרת לכל מי ששירת בצבא, וברור שמידת הערנות של המשתתפים בדיונים האלה נפגעת. בגלל העומס המיותר על הקצינים ברמות השונות אי-אפשר לבצע משימות רבות כראוי, ובמקום להפנות אנרגיות לתפוקה יצרנית הן מוסטות למאמצי הצטדקות.

המשפטיזציה של צה"ל ותרבות הכסת"ח
המושג אחריות כולל בתוכו סמכות לפעול ונשיאה בתוצאות. פז"ם (פרק זמן מינימלי, למי ששכח) הוא מונח שערכו נשחק לגמרי. במרוץ המטורף לקידום מעטים הם הקצינים הנשארים בתפקידיהם די זמן שיאפשר להם לראות את תוצאות פעולותיהם ולהימדד לפיהן. כיוון שיש חשיבות פחותה לתוצאות, והזמן דוחק, גם אין די זמן לבצע חפיפה ראויה עם סיום התפקיד ובתחילתו, וידע רב הולך לאיבוד.

צה"ל אמור להיות מערכת לומדת. כדי שהמערכת תוכל ללמוד יש לאפשר לקצינים לטעות ללא חשש

"ראש קטן" של קצינים יוצר תופעה של העברת ה"קוף" (האחריות) מהכתפיים של הקצין למפקדו, וכך המפקד הבכיר עסוק מעבר ליכולתו, והתפקוד של כל המערכת נפגע

חיוביות. הבעיה הרצינית היא "הראש הקטן" של קצינים. הפקודה יצרה צורך מיידי להכפיל את מערך הקצינים בצה"ל. מדובר היה בצורך להגדיל את הכמות על חשבון האיכות. אין כאן כוונה לטעון שלא היו קצינים גרועים לפני הפקודה, ומובן שהיו גם קצינים טובים אחריה, אבל בהכרח האיכות הממוצעת של הקצונה ירדה.

נכון, מחזורי הגיוס גדלו, והאיכות הטכנולוגית של המתגייסים עלתה, אך מנהיגות ניתנת במשורה, והאווירה הכללית היום בצה"ל מקשה על פיתוח המנהיגות.

תחשבו גם על אותם הקצינים מ-1972 - גם על אלה שהמוטיוויציה העיקרית שלהם ללכת לקורס קצינים הייתה לא לעשות יותר תורנויות מטבח ובכל זאת קיבלו אותם לקורס קצינים - וראו איפה הם היום. נכון שצה"ל הוא צבא העם (אם כי במידה הולכת וקטנה) והוא בבואה של המדינה כולה, אבל אסור לשכוח שקיימת גם ההשפעה ההפוכה של כל אותם

מבוא: הפקודה ונזקיה

תופעת "הראש הקטן" לא הובאה לצבא מבחוץ, אלא היא נכפתה על החיילים בפקודה. בסתיו 1972 קבע הרמטכ"ל דוד אלעזר שיש להציב קצין או איש קבע בכל מקום "חשוב". אני לא יודע (וגם לא ידעתי אז) מה היה הנוסח המדויק של הפקודה וגם לא את התאריך המדויק שבו פורסמה, אך את השפעתה הרגשתי היטב. הייתי באותה התקופה מדריך מדידות בענף אימון יחידות המילואים של חיל התותחנים בעבדת, ואת השפעת הפקודה אני יכול להמחיש באמצעות שלושה סיפורים קצרים מסביבתי הקרובה.

- במסגרת התפקיד שמילאתי - מדריך מדידות - הייתי אחראי להכנת מערכי שיעור, להדרכה ולתרגול בשטח של חוליות מודדים. לאחר שהרמטכ"ל נתן את הפקודה הוצמד אליי סגן משנה צעיר שאך סיים את ההשלמה החילית, והוא העביר את מערכי השיעור שלי במקומי, אף שהיה חסר ידע בתחום הרלוונטי. המשמיה היחידה שנותרה לי הייתה לשבת בכיתה, לנדנד את רגליי מתחת לשולחן ולתקן מדי פעם את הטעויות שעשה הקצין בהעברת החומר.

- באפסנאות הענף היו מחסנים ששימשו לאחסון כל החומר הייעודי ליחידות המילואים שהתאמנו במתקן. על כל אחד מהמחסנים היה אחראי רב"ט (ולעיתים אף טר"ש) שהכיר כל פריט במחסן שלו והתייחס אליהם כאל ילדיו. הפקודה הוסיפה לתקני המחסנים איש קבע, וההתייחסות שלו הייתה שונה לחלוטין. המחויבות שלו הייתה לחוות הדעת של מפקדיו ולקידומו, והגישה שלפיה "לא חשוב אם הצויד עובד, העיקר שייראה טוב על המדף" השתרשה בצה"ל עד מהרה. לדוגמה, אותו איש קבע דאג למרוח על הג'ירקנים נוזל בלמים - אף-על-פי שנראה היה כי מדובר בחומר שמזיק להם - כדי שייראו מבריקים. התופעה של ציוד פגום אבל "מנוילן" בימ"חים עדיין מככבת בכל דו"ח של מבקר המדינה.

- הסיפור השלישי והאחרון עוסק במרפאה של סמל (היום ד"ר) זומפפר. גם שם הוסיפו איש קבע. ההברקה שלו הייתה לשפוך שמן קמפור מסריח על הרצפה כדי להבריח את הביקורת של חר"פ מאוהל המרפאה מוקדם ככל האפשר.

הפגיעה באיכות הקצונה

הבעיה אינה "הראש הקטן" של החיילים. כמו שהראש הקטן נוצר בעקבות פקודה, אפשר לבטל אותו באמצעות פקודה ולקבל מייד תוצאות

חיילים יוצאים משטח לבנון | כל חייל יהיה אחראי על חלקו בתחום פעילותו ויקבל את הקרדיט המתאים. האחריות מולידה מוטיווציה. אין תחליף לגאוות ההישגיות ולמילה הטובה ולהערכה של המפקד, ויש דרכים פשוטות (לאו דווקא בכסף) לתגמול אלה שמגיע להם

לתפקיד, ויש חשש שחסרה לו היכולת לשקול נכון את הנסיבות. ההדחה צריכה להיות עניינית למען העתיד ולא ענישה על פעולות שנעשו בעבר.

להדחה של בעלי אחריות מיניסטרילית יש משמעות רק אם אירע כשל בהעברת המסר כלפי מטה או שהמסר שהועבר היה פסול מיסודו. אין לשפוט מפקד על טעות של פקודו, אם הטעות הייתה במסגרת האחריות שניתנה לפקוד, ואם היה מוצדק לתת לו את האחריות לפעולתו. המפקד חייב לוודא ביצוע פקודות, ולא כל טעות היא בהכרח באשמת המפקד. (בהקשר הזה ראוי לציין שהמערכת הצבאית מעדיפה היום לקדם את הקצין הריכוזי, וכי הגיע הזמן לשנות את סדרי העדיפויות ולקדם דווקא קצינים שיועדים ומעדיפים לבזר ידע וסמכויות).

עם זאת המפקד יימדד על-פי ביצועי פקודיו וכן על-פי בהירות ההגדרות של הכללים שהוא קבע ועל-פי תיחום האחריות בינו לבין כל אחד מפקודיו.

כל חייל, עד האחרון שבהם, יהיה אחראי על חלקו בתחום פעילותו ויקבל את הקרדיט המתאים. האחריות מולידה מוטיווציה. אין תחליף לגאוות ההישגיות ולמילה הטובה ולהערכה של המפקד, ויש דרכים פשוטות (לאו דווקא בכסף) לתגמול אלה שמגיע להם.

יש לזכור: מפקד טוב - וגם מנהל טוב - נמדדים בהיעדרם! החייל והמפקד הזוטר יעמידו תמיד לנגד עיניהם את השאלה: "מה היה המפקד עושה במצב הזה?" אם הם יודעים את התשובה, הרי שהמפקד הבכיר יותר מילא היטב את תפקידו.

החובה להצטייד בעורך דין לפני יציאה לפעולה - בשטחים או בכל מקום אחר - מעודדת את הקצינים שלא להפגין חשיבה יצירתית ולא ליזום חידושים, שכן "מי שלא עושה לא טועה", ולכן סביר להניח שיקודם

תחום אחריותם ואת "כללי המשחק". אם יעשה זאת בכתב ובהתאם לנהלים מוסכמים, אפשר יהיה גם לצבור את הידע ולהעביר אותו מדור לדור (של חיילים ושל מפקדים).

ההחלטות יתקבלו ברמה הנמוכה ביותר האפשרית "ברוח המפקד". המפקד יקבל את ההחלטות שהן מעבר לסמכויות פקודיו, דהיינו את ההחלטות החשובות באמת. היום אין למפקד זמן לטפל באופן איכותי בבעיות הקריטיות בגלל צפיפות ה"קופים" שעל כתפיו. מכאן סלולה הדרך לחוסר היצירתיות שמייחסים כבר שנים רבות למפקדים בצה"ל.

החלק השני ההכרחי בפתרון הוא שהמפקד חייב לגבות את פקודו אם יקיים את כל הכללים. כל חייל חייב לדעת שהוא יקבל את כל הגיבוי הנדרש ממפקדיו, אם הוא ביצע את ההוראות. טעות בשיקול דעת אינה סיבה לענישה. מטעויות לומדים, ויש לדאוג שגם האחרים ילמדו מהטעויות של הזולת ויסיקו מסקנות. אדם יוכל להיות מודח מתפקידו אם הוכיח בטעותו שאינו מתאים

להעמדה לדין, בגיבוי מלא של המפקדים, אם הקצין (וגם החייל) נהגו על-פי ההוראות. החובה להצטייד בעורך דין לפני יציאה לפעולה - בשטחים או בכל מקום אחר - מעודדת את הקצינים שלא להפגין חשיבה יצירתית ולא ליזום חידושים, שכן "מי שלא עושה לא טועה", ולכן סביר להניח שיקודם.

שלט שניתן למצוא בחדריהם של קצינים במשרדים צבאיים רבים אומר "האחריות נעצרת פה". אולם עצם הימצאותו של השלט אינה מפריעה לקצינים רבים שבמשרדיהם הוא נמצא להקדיש זמן רב למסמכי כסות"ח.

אני מתנצל כמובן בפני אותם קצינים - שלמזלנו אינם מעטים, אבל לצערנו לא מייצגים - אשר יוזמים פעולות, לוקחים סיכונים ונושאים באחריות למעשיהם. הסיכויים שלהם לשרוד במערכת קטנים יותר, אף-על-פי שהם בדיוק הקצינים שצה"ל צריך. ישנם קצינים זוטרים רבים שאינם ממשיכים לשרת - אף שזקוקים להם כאוויר לנשימה - לא בגלל הפיתויים שבחוץ, אלא כי אין להם כוח להתמודד עם המנגנונים המסורבלים המייצרים בקרה על בקרה על בקרה. מטרתם של המנגנונים האלה אינה לייעל ולשפר אלא לאפשר את הבריחה מהאחריות בצורה ממוסדת.

הפתרון: מתן אחריות לרמות הנמוכות

הפתרון הוא פשוט יחסית, אך דורש עבודה רבה: להוריד את האחריות עד לרמה הנמוכה ביותר שניתן.

כל מפקד - מרמת הרמטכ"ל ועד אחרון בעלי התפקידים - יאציל סמכויות לפקודיו, יגדיר את

בעיית השורש של צה"ל והדרכים לפתרונה

חניכים במכללה לפיקוד טקטי

מפקדיו הבכירים של צה"ל
אמורים להיות הבסיס ליתרונו
האיכותי. רק טיפול מערכתי
בהפיכתם למקצוענים יאפשר
לצה"ל להתמודד עם האתגרים
העומדים בפניו

אל"ם (מיל') ד"ר אלדד
קולנשר

מרצה למנהל עסקים. מתמחה במנהיגות
ארגונית ובתהליכים ארגוניים

מבוא

ניתן להשוות את ההתמודדות של מפקד בכיר במלחמת לבנון השנייה לזו של אמן שחמט. פיקוד צבאי, כמו שחמט, מחייב הבנה עמוקה של עקרונות ושל כללים, אולם בניגוד לאמן שחמט המכיר את רזי המקצוע ובקיא בקרבות מופת, למפקד הבכיר שנדרש להתמודד במלחמה עם מצבים מורכבים חסרים כלים מקצועיים. מטרת המאמר היא להתוות קווים מנחים לפתרון בעיית השורש של צה"ל: חוסר המקצועיות של הקצונה הבכירה מרמת המח"ט ומעלה ואי-התאמתה להנהגה אופרטיבית ואסטרטגית של המסגרות השונות בצה"ל. חשיפה ביקורתית של הבעיה היא תנאי הכרחי לתיקונה, ולכן אנתח את מקורות הבעיה ואת השלכותיה לפני שאדון בפתרונות.

נוסף על אי-ההכנה של צה"ל למלחמה ולכניסה הלא מאורגנת לחימה ניהול הפיקוד הבכיר של צה"ל את הלחימה בניגוד גמור לעקרונות הלחימה:

- היעדים לא הוגדרו בצורה ברורה.
- בוצעו שינויים תכופים בפקודות לכוחות, וכתוצאה מכך נפגעה מוכנותם לביצוע המשימות.
- לא הייתה דבקות במשימה. (למשל, ההתקפה על טייבה והנסיגה למחרת).
- יכולתו של הכוח לא מוצתה. (סיוע האש לכוחות המסתערים היה חלקי).
- היו המתנה והססנות במקום יוזמה וחתירה למגע. (בפיקוד הצפון הוזנחו תוכניות אופרטיביות שהוכנו מראש, והיו דחיות בגיוס המילואים ובהפעלת הכוחות).
- לא נעשה שימוש בתחבולה ובהפתעה (התבצעה התקפה חזיתית במעלה מרון אלראס לאור היום במקום לנקוט גישה עקיפה).
- לא רוכז מאמץ. (הופעלו כוחות קטנים שהיו בנחיתות למרות היתרון הכמותי של צה"ל).
- לא הייתה המשכיות, והצלחות לא נוצלו כראוי. (כוחות נכנסו ויצאו מלבנון - לעיתים לאותו תא שטח - בלי תכלית ולא פעלו ברציפות).
- הוזנחה המנהלה. (היו כשלים בתמיכה הלוגיסטית בכוחות ובפינוי הפצועים).
- כשזה המצב ברמה הטקטית, ברור עומק השבר ברמה המערכתית והאסטרטגית.
- תוצאותיה של מלחמת לבנון ישפיעו על ישראל בכמה מישורים:
- חזבאללה נותר בדרום לבנון, הוא משלים את הצידוד החסר ומסוגל לשבש את החיים בצפון הארץ.
- כישלונה של ישראל להכריע את חזבאללה, שליחה של איראן, גם הקטין את הסיכוי

לשבש את תוכנית הגרעין של איראן וגם הפך את ישראל מנכס לנטל בעיני גורמים שונים בממשל האמריקני.

- לאחר שצה"ל איבד את כושר ההרתעה צפוי היה שהשיטות שהפעיל חזבאללה בהצלחה בלבנון יחלחלו גם לעזה. בהמשך הן צפויות לחלחל גם ליהודה ולשומרון.

כדי להפיק לקחים נדרשות שלוש רמות ניתוח: הרמה הראשונה היא רמת האירועים, ובה מתמקדות ועדות החקירה. הרמה השנייה היא התופעות החוזרות. ברמה הזאת יש לגזור מהאירועים את דפוסי ההתנהגות הקבועים. (כדי להמחיש זאת אצביע על לקחים חוזרים ממלחמות ישראל). הרמה השלישית היא המבנה המערכתי, התהליכים והתרבות הארגונית, שמהם נובעים המאפיינים שנחשפו בשתי הרמות הראשונות. המאמר הזה מתמקד ברמה השלישית. בעיית

צה"ל נכשל באינתיפאדה הראשונה. כשהחלה האינתיפאדה השנייה הוא המשיך בגישה ההגנתית והלא מקצועית של התשה

השורש אינה טמונה באירועים, בהתנהגויות או באנשים מסוימים אלא במערכת. היא נותרת בעינה גם כשבעלי התפקידים מתחלפים, ולכן יישום לקחים המתמקדים בבעלי התפקידים לא יפתור את הבעיה. כדי למקד את הדיון אעסוק רק בכוחות השדה של צה"ל ולא בזרועות אחרות של מערכת הביטחון או בכשל המובנה של המערכת הפוליטית שמשפיע מאוד על ביצועי צה"ל.

המחשבה של בעיית השורש: חוסר המקצועיות בראי מלחמות ישראל

צה"ל מתבסס על תפיסות שהיו מקובלות בארגון ההגנה ובמיוחד בפלמ"ח: האלתור מתקיים על חשבון המקצועיות, והקידום נגזר מנאמנות כיתתית (מובן שבפלמ"ח, כמו בצה"ל, היו גם מקרים יוצאי דופן). מלחמת העצמאות הייתה רצופה כישלונות, אך אלה לא נחקרו בשל לחצה של הקצונה הבכירה שדאגה למעמדה. הדפוס של הימנעות מהפקת לקחים ושל קידום "אנשי שלומנו" התקבע בצה"ל.

גם את הנטייה להגנה ניחת ירש צה"ל מהפלמ"ח. למרות הספרות הענפה על מלחמת העולם השנייה גילה צה"ל את כוח המחץ הטמון בהפעלה ניידת של טנקים באקראי במבצע סיני. לאור ה"תגלית"

אומצה גישה הפוכה של "טוטליות" הטנק, והוזנחו החי"ר והארטילריה - בניגוד לתורת המערכה. הכשל של ניהול קרב התקפה חד-חילי איפיין את כל המלחמות. גם הכשל של הגנה ניחת כפי שהייתה בקו בר-לב חזר על עצמו במרבית הזמן ברצועת הביטחון בדרום לבנון.

צה"ל נכשל באינתיפאדה הראשונה. כשהחלה האינתיפאדה השנייה הוא המשיך בגישה ההגנתית והלא מקצועית של התשה, וזו עלתה בחייהם של כ-1,200 אזרחים. הטבח במלון "פארק" הוביל למבצע "חומות מגן", שבו הגיע צה"ל לסף הכרעה ביהודה ובשומרון בזכות החתירה למגע והכנעת מחנות הפליטים. מאז שליטתו בשטח ירד מספר ההרוגים באופן דרסטי. ב-2002 נהרגו בפיגועי טרור 452 ישראלים, ב-2004 ירד מספרם ל-117, וב-2006 ירד מספרם ל-32 (ללא מלחמת לבנון). כשנה לפני מלחמת לבנון השנייה קיבלה צמרת צה"ל החלטה מופרכת בנוגע לצמצום של מערך המילואים מתוך אשליה שניתן להסתפק בצבא הסדיר. במקביל תוכנן לקצר את שירות החובה.

צה"ל מעד ברוב המבחנים שעמדו בפניו ב-30 השנים האחרונות ולא יישם את הלקח שלפיו עליו לנהל תמרון מערכתי שבו ישולבו כל הכוחות בגישה התקפית שתוביל להכרעה. נוכח נחיתותה המספרית והגיאוגרפית אין לישראל חלופה למדיניות של הכרעה. זו אינה שאלה של תפיסה פוליטית, אלא אבחנה מקצועית-צבאית: "הרועה בשלום ייכון למלחמה", ומשפצה מלחמה - לא ייתכן פתרון מדיני סביר ובר קיימא ללא הכרעה צבאית. בן-גוריון זכה בתום קרבות עשרת הימים במלחמת העצמאות לתרועות והוגדר "גיבור" ו"מנצח", אך הוא הצהיר כי "עוד לא ניצחנו... המלחמה טרם הוכרעה" וחזרה לצה"ל לתקוף ולהכריע. ב-19 ביוני 1948 הוא אמר: "צוררנו רוצים להשמיד אותנו, ורק בכוח צבא נשבור רצון האויב ויכולתו להזיק לנו". בשנות ה-50 הוא נקט קו תקיף נגד הטרור ויזם מלחמת מגן נגד מצרים.

כיצד בכל זאת הצליחה ישראל לנצח במלחמת העצמאות, במבצע סיני, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים ולגרש את הסורים ואת אש"ף מלבנון במלחמת שלום הגליל? הדרך הלוחם ברמת הפלוגה והגדוד הציל את מדינת ישראל שוב ושוב בזכות המוטיווציה שלו, למרות חולשת הפיקוד הבכיר, אך שילם מחיר כבד בהרוגים ובפצועים. על כך נאמר בעבר: "היינו טיפשים, ולכן נזקקנו להרבה גבורה". ראו למשל את כיבוש תל עזזיאט במלחמת ששת הימים, שנעשה בגישה עקיפה, לעומת כיבוש תל פאחר שנעשה "עם הראש בקיר", נגד כל הסיכויים. הניצחונות הברורים

צה"ל באימונים | הכנת צה"ל למלחמה מחייבת אימונים; יש להקצות להם משאבים, ואין לבטלם בשל פעילות שוטפת

ופורומים לניתוח סוגיות מקצועיות, ומורשת קרב מקצועית אינה מוטמעת. אין פלא אפוא שהקצין הממוצע אינו קורא ספרות מקצועית ושחשיבתו הצבאית ירודה. כך התפתחה תרבות אנטי אינטלקטואלית הסגורה בפני ביקורת, בזה להעמקה מקצועית, מעודדת קונפורמיזם, מדכאת חשיבה עצמאית ונוטה לאמץ פתרונות מדף ובאין ברירה גם אלתורים חפוזים מתוך תקוות שווה ש"יהיה בסדר".

- **מסלול שירות שאינו בונה את הקצין ואת המערכת.** ייעודו של המפקד הוא לבנות את יחידתו, לאמנה לפי תורת הלחימה ובמידת הצורך להובילה לניצחון באמצעות מיצוי כוחה ויצירת שיתוף פעולה בין-חילי. אולם נוכח הכהונות הקצרות, מסלול ההתפתחות החילי המצומצם והחסך בתרגילי שטח - הייעוד אינו בר השגה. מסלול השירות הפך למרוץ אחר קידום מהיר, בלי צה"ל נבנה למלחמה ובלי שברור מי הצליח בתפקידו ומי נכשל.
- **תהליכי קידום ושיבוץ לקויים.** בהיעדר מסד נתונים שיספק זוויות הסתכלות שונות לאורך מסלול השירות נשען התהליך של הערכת הביצועים לקראת קידום על חוות דעת שתקפותן מפוקפקת. בה בעת נתון תהליך השיבוץ להשפעות פוליטיות וללחצים של

בהיעדר מסד נתונים שיספק זוויות הסתכלות שונות לאורך מסלול השירות של קצין, תהליך הערכת הביצועים לקראת קידומו נשען על חוות דעת שתקפותן מפוקפקת

- ובפיתוח שיטתי של קורסים ובהתעלמות מהשיגי הקצין בקורסים בעת שבוחנים את התאמתו לקידום.
- **הימנעות מהפקת לקחים ואי-שמירת הידע.** הפקת לקחים היא תנאי ללמידה ארגונית. בהיעדרה אי-אפשר לפתח קצונה מקצועית, והצבא נידון לחזור שוב ושוב על אותן השגיאות. למשל, במקום להילחם בטרור בעזרת ניסיון מצטבר של 86 שנים, נלחמה ישראל בטרור 86 פעמים - כל שנה מחדש. בעוד האויב משתפר בהתמדה, את צה"ל ניתן להמשיל לסרט הקלטה שבכל פעם מוחקים אותו ומקליטים עליו מחדש.
- **היעדר פורומים מקצועיים וזלזול בספרות המקצועית.** צמרת צה"ל משדרת זלזול במקצוע הצבאי: חסרים ביטאונים מקצועיים

בשלוש המלחמות הראשונות הושגו באמצעות מהלך התקפי מכריע בשטח האויב. תרמה להם היכולת הדלה של צבאות ערב באותה העת.

הסיבות לחוסר המקצועיות

- **הכרה שטחית של תורת הלחימה והיעדר ידע בהפעלת כוחות גדולים.** מפקד בכיר חייב לשלוט בתחומים מקצועיים כמו עקרונות המלחמה, טקטיקה, אסטרטגיה, תורת המערכה, הגות צבאית והיסטוריה צבאית. עליו להכיר מקרוב ולהיות מסוגל להפעיל באופן מקצועי כוחות ממגוון החילות הלוחמים (שריון, חי"ר, ארטילריה, חיל אוויר, הנדסה) והחילות תומכי הלחימה (מודיעין, תחזוקה, רפואה). בניגוד למקצועות אחרים, שבהם עומד בעל המקצוע למבחן יום-יומי, פיקוד במלחמה מתרחש לעיתים רחוקות. לכן בהיעדר הכשרה נאותה כל מה שעומד לרשות הפיקוד הבכיר הוא ניסיונו הדל. אך הניסיון הזה מתגמד לעומת אלפי שנות מלחמה. סגל הפיקוד הבכיר לוקה - ברובו - בהשכלתו הצבאית הבסיסית, ובהיעדר הכשרה לדרגים הבכירים נוצרים פערים מקצועיים גדולים מאוד. הנטייה להקל ראש בערך ההכשרה הצבאית מתבטאת בהשקעה מועטה בבסיסי ההדרכה, במדריכים

קצינים לא מקצועיים הנוטים לקדם קצינים בדמותם שאינם מסכנים אותם. התוצאה היא עיוותים בהרכב של סגל הפיקוד הבכיר: למשל, ברמת המטכ"ל ישנו מינון מופרז של קצינים מחיל האוויר (המטכ"ל של מלחמת לבנון כלל חמישה אנשי חיל אוויר: הרמטכ"ל וארבעה אלופים), מינון מסורתי מופרז של אנשי קומנדו (אף שהמיומנות שהם רכשו אינה מעידה בהכרח על מצביאות) ומינון מופרז של ר"שים לשעבר של ראש הממשלה (מה שמצביע על תופעה של מיוניים פוליטיים).

השפעת חוסר המקצועיות על נורמות ההתנהגות

- **השאפה לקריירה במקום תחושת שליחות.** השאפה להתקדם היא חיובית, אולם יש לוודא שטובת המערכת נותרת מעל טובת הפרט. האווירה הפוליטית, במובן של חתירה לצבירת כוח אישי וכיתתי, משחיתה גם קצינים איכותיים. בהדרגה הם מתמקדים ברקימת קשרים, בהתקרבות למפקדים שיקדמו אותם, בטיפוח תדמיות ובפוליטיקה ארגונית.
- **היעדר עמוד שדרה.** חינוי שהקצינים יעמדו על דעתם המקצועית בנושאים עקרוניים, אף שמדובר בציפייה שקשה לממשה. חלקים נרחבים בצה"ל מתאפיינים בסוציאליזציה של אומרי הן ובהתקרנות, ובולטת בו הנטייה להתיישר עם "רוח המפקד" ולהפגין נאמנות אישית בכל מחיר.
- **יהירות והתנשאות.** הגעה לצמרת הפיקוד בזכות אינטליגנציה ויכולות בין-אישיות וללא אמות מידה מקצועיות מעודדת תרבות של פעלתנות פזיזה החסינה בכיכול מכישלונות (שהרי תמיד ניתן לאלתר) ומשקפת זלזול במערכת. בהדרגה מתפתחת התנשאות גם כלפי האויב (שיוכרע בלי שצה"ל יפעיל את צבא היבשה) וכלפי הכפופים (שחשיבותם שולית ביחס לממונים). הריחוק הרגשי מהכפופים התבטא במלחמת לבנון השנייה במיקום המפקדים הרחק משדה הקרב, בקצרים בתקשורת עם פקודיהם (גם בשל מושגים מעורפלים ולא מקצועיים) ובהזנחת האספקה ופינוי הנפגעים. היהירות ושחיקתה של תחושת השליחות יצרו נטייה לזלזול באחריות הגלומה בתפקיד (שהרי הצלחה בו אינה תנאי לקידום). כך מדרדרת המערכת הצה"לית את הקצונה הצעירה, המסורה והאיכותית לקצונה בכירה העסוקה בקידומה וזונחת את ייעודה.

השפעת חוסר המקצועיות על בניין הכוח ועל הפעלתו

- **אי-חתירה להכרעה.** הכרעה נדרשת גם בתחום הטרור, שהוא איום אסטרטגי. מטרותיו ארוכות הטווח אינן מוגבלות ואינן שונות מהמטרות של הצבאות שנלחמו נגד צה"ל. אם ישראל לא תכריע את הטרור, בסופו של דבר הוא יכריע אותה. הכרעתו אפשרית בהחלט, כפי שניתן ללמוד מגורלם של ארגוני טרור רבים במהלך ההיסטוריה: הקומוניסטים ביוון לאחר מלחמת העולם השנייה, המורדים

האווירה הפוליטית, במובן של חתירה לצבירת כוח אישי וכיתתי, משחיתה גם קצינים איכותיים. בהדרגה הם מתמקדים ברקימת קשרים, בהתקרבות למפקדים שיקדמו אותם, בטיפוח תדמיות ובפוליטיקה ארגונית

- הקומוניסטים בחבל זופאר בעומן, צבא החופש במלאיה, האס-ירקי בפיליפינים, אש"ף בירדן והטרור האסלאמי במצרים. וישנן דוגמאות רבות נוספות, שבהן הטרור לא הוכרע לחלוטין, אך היקפו צומצם מאוד. למשל הטרור הבסקי בספרד, הטרור הצ'צ'ני ברוסיה והטרור הכורדי בטורקיה.
- **אימוץ תורות לחימה נחותות והשתעבדות לטכנולוגיה.** הרדידות המקצועית של הקצונה הבכירה יוצרת נטייה לאמץ תורות לחימה שהן נטולות בסיס מקצועי. כבר הוזכרו לעיל ההגנה הנייחת והטוטליות של הטנק, אבל ישנן דוגמאות נוספות. להלן ארבע מהן:
 1. גישת כתף אל כתף, שנלמדה בבסיס האימונים בצאלים לאחר מלחמת יום הכיפורים. עיקרה הפעלה חזיתית של ריכוזים גדולים של טנקים במקום נקיטת הגישה העקיפה.
 2. גישת העימות המוגבל שלפיה מסתפק צה"ל בתגובות מקומיות. התגובות האלה מבוססות על כללי המשחק שהכתיב הטרור ואינן מכוונות להכרעתו.
 3. תורת המלחמה מנגד המשקפת השתעבדות לטכנולוגיה של חימוש מונחה מדויק, שבה עיקר הכוח הלוחם נותר בשטח ישראל. התורה מתעלמת מההיסטוריה הצבאית שמוכיחה כי

- אי-אפשר להכריע בלי שלולט ישירות בשטח, וכי אש מנגד היא מרכיב חיוני, אך לא בלעדי. ההסתמכות על חיל האוויר במקום על תמרון מערכתי משולב פגעה קשות בבניין כוחות היבשה.
- 4. **לוחמה מבוזרת שעיקרה מבצעי עוקץ:** חדירה של כוחות קטנים למטרה מסוימת תוך הכוונה אש מדויקת משטח ישראל וחזרה מהירה לשטח. הגישה מבטאת ניסיון חובבני להרחיב תפיסת קומנדו לתורה כוללת של הפעלת כוח ומניחה שאי-הוודאות במלחמה תתבטל ושהאויב יספוג אש בלי לזיזם ולהגיב. החדירות החוזרות מאפשרות לאויב להפיק לקחים ולהפוך אותן למסוכנות יותר ויותר בלי שתושג הכרעה.
 - **אימוץ עמדות תלושות הפוגעות בביטחון.** בהשפעת תפיסות העימות המוגבל והמלחמה מנגד מאבדת הקצונה הבכירה את תכלית שירותה. הסיסמה השקרת "אין פתרון צבאי" מחפה במלל פוסט-ציוני על אובדן רוח הלחימה ועל חוסר הרצון לנצח. הלכי הרוח האלה גורמים לפגיעה חמורה בכושר ההרתעה של צה"ל. קצין בכיר שאינו מעוניין לנצח או אינו יודע כיצד לנצח - אין מקומו בצה"ל. "ניצחון בנקודות", ללא הכרעה, משרד חולשה ומגדיל את האיומים על ישראל.
 - צה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם בהתייחסותו לאויב (וטוב שכך), אך המרחם על אכזרים סופו שיתאכזר לרחמנים. כשערך חיובי מובא לקיצוניות תוך התעלמות מערכים אחרים ומכללי המשחק הבלתי אנושיים של האויב, נוצרת בעיה מוסרית, ונגרמים מחדלים: הפקרת חיילי צד"ל ומשפחותיהם, הפקרת מתיישבי ישי"ע שנעו במשך כשנתיים על כבישים חשופים למרצחים (צה"ל, לעומת זאת, נע בכלי רכב ממוגנים), הפקרת השכונה הירושלמית גילה במשך חודשים ארוכים, הפקרת תושבי שדרות והנגב המערבי בשבע השנים האחרונות לכ-3,000 קסאמים, הפקרת תושבי הצפון במהלך מלחמת לבנון השנייה לכ-4,000 קטיושות (קצב נפילתן לא פחת במהלך המלחמה, גם לא בחיפה) ולבסוף הפקרת חיילי צה"ל שהסתערו ללא מסך אש מתגלגל (גם לאחר שתושבי הכפרים בלבנון הוזהרו והצטוו להתפנות). המחדלים האלה הם ביטוי לכך שישראל בורחת מאחריותה לאינטרס שלה בסכסוך, והם משקפים סולם ערכים מעוות: החיים של אוכלוסייה התומכת בטרור חשובים יותר מהחיים של חיילי צה"ל, וחי החיילים שווים יותר מחייהם של אזרחי ישראל, שצה"ל נועד להגן עליהם.

צוערים מוסמכים לקצונה בבית הספר לקצינים | כשהמערכת תתחיל לפתח ולקדם את הקצונה לפי אמות מידה מקצועיות - הקצונה תנהג בהתאם לאופן שבו היא מוערכת ומתוגמלת

התווד, וקורסים בתחומי החברה, הרוח והמדעים המדויקים ישלימו אותה. האקדמיה לביטחון לאומי תשמש קהילת ידע בנושאים כגון תורות לחימה, תורות מערכה, אסטרטגיה צבאית ומנהיגות לכלל הקצונה ותפתח קורסים לקצינים בסדיר ובמילואים, במיוחד לדרג האל"ם ומעלה. היא תתרום לפיתוח תפיסה של הפעלת כוח באמצעות ידע קיים ובאמצעות מחקרים (שבחלקם לא יפורסמו לקהל הרחב), תיישם נורמות מחקר אקדמיות ותבלום גישות חובבניות. קצינים יפתחו את היכולת האנליטית שלהם באמצעות ניתוח קרבות. חוקרים ינתחו קרבות וישלבו את הלקחים בתפיסת ההפעלה, וזו תהיה דרך המלך להטמעתם, שכן כשהלקחים תלושים מתפיסת ההפעלה הם מתפוגגים. למרות חשיבותה, הכשרה מקצועית אקדמית היא תנאי הכרחי אך לא מספיק, שכן הכשרה כשלעצמה אינה יכולה לחולל שינוי יסודי. מקצועיות צבאית חייבת להיות מוטמעת בעיסוק עצמו בעזרת המבנים וההתליכים שיצוינו להלן ויאפשרו ליישם את התורה בשטח.

כדי להכשיר קצינים מקצועיים ברמה הטקטית, האופרטיבית והאסטרטגית יש להקים אקדמיה לביטחון לאומי שתתמוך בתורה ובתהליכי הפיתוח של הקצונה ותסייע בהטמעת התורה כמקובל בעולם

איי הידע המפוזרים במדינה, תפתח מערכת לימוד מובנית ושיטתית, תשלב בין מוקדי ידע ותמנע בניית קורסים שיהיו לא יותר מאשר אוסף מאולתר של הרצאות ושל ביקורים. האקדמיה תפסיק את הנוהג הלא מקצועי לשלב מדריכים שמגיעים מהיחידות לתקופה קצרה ופוסקים "תורה" המבוססת על ניסיונם. היא תשים קץ למצב שבו הקצינים משתתפים בקורסים, אך אינם נדרשים להיבחן על החומר הנלמד וליישמו. האקדמיה תבטל את הצורך להתפשר על תוכנית לימודים המבוססת על מקצועות שאינם תורמים לפיתוח הכישורים הצבאיים. ההכשרה הצבאית תהיה עמוד

לסיכום בעיית השורש של צה"ל אשלים את דימויו של סגל הפיקוד הבכיר לשחקן שחמט. בבואו לבצע מהלך חסר לסגל הפיקוד הבכיר ידע מקצועי כדי לנתח את המצב ולמצוא פתרון. גם הניסיון המועט שרכש עלול להטעותו בהיעדר הכשרה מקצועית. לעומתו, אמן השחמט מסתייע במהלכים שביצעו אמנים אחרים בנסיבות דומות ולומד את המהלכים של יריבו כדי לנסות לצפות את תגובותיו. הפיקוד הבכיר נוטה לזלזל בכך ואף להתעלם ממידע קיים, ושלא כמו אמן השחמט אין הוא חותר להכרעה ואינו מאמץ את עצמו להשגתה. הפיקוד הבכיר גם לא בנה את צה"ל כראוי, ולכן מצבו חמור יותר ממצבו של שחקן שחמט טירון, שכן לטירון ולרב-אמן יש בתחילת המשחק כלים זהים באיכותם.

קווים מנחים לבניית צבא מקצועי

- **הקמת אקדמיה לביטחון לאומי.** כדי להכשיר קצינים מקצועיים ברמה הטקטית, האופרטיבית והאסטרטגית יש להקים אקדמיה לביטחון לאומי שתתמוך בתורה ובתהליכי הפיתוח של הקצונה ותסייע בהטמעת התורה כמקובל בעולם. האקדמיה תאגד את המכללות הקיימות ותרכז את

ולא להתבצר מאחורי מסכי פלזמה במטות מרוחקים. שינוי סמנטי של שם הגוף משלשות או כוח אדם למשאבי אנוש אינו תחליף לשינוי התפיסה.

סיכום

הבעיות בארגונים גדולים טמונות ברובן במערכת - במבנה, בתהליכים ובתרבות - ולא באנשים. בהיעדר מקצועיות לוקה צה"ל בתחומי המנהיגות (הקצונה הבכירה), האסטרטגיה (תכנון המטרות והגשמתן) ותהליכי הליבה (פיתוח הקצונה ויישום התמרון המערכתי המשולב), ולכן אין הוא ממש את ייעודו. אסור להיתלות בסיסמאות כמו "צה"ל הוא בבואה של החברה". מדובר בתירוץ בלבד להזנחתה של בעיית השורש. הבעיה אינה טמונה בחברה כולה או בצה"ל כולו אלא רק במפקדי הבכירים. הם "אמצעי הלחימה" העיקרי, הם אמורים לשמש בסיס ליתרונם האיכותי של צה"ל, ופיתוחם הוא יעד אסטרטגי. זהו יעד שבהחלט ניתן להשיגו, שכן צה"ל מקבל לשורותיו אנשים איכותיים.

הקצינים הבכירים היו בעברם מ"פים ומג"דים טובים שגילו יכולות פיקוד ונכונות להקרבה, אך הוסטו מהדרך בשל מסלולי הכשרה וקידום לקויים ובשל תרבות ארגונית קלוקלת. כשהמערכת תתחיל לפתח ולקדם את הקצונה לפי אמות מידה מקצועיות - הקצונה תנהג בהתאם לאופן שבו היא מוערכת ומתוגמלת. הטמעת המבנים והתהליכים המקצועיים שצוינו בהמלצות תביא בהדרגה לשינוי בתרבות. צה"ל ייוותר צבא העם, אך יהפוך לצבא מקצועי שאותו מנהיגה קצונה שרואה בשליחותה מקצוע מחייב.

גם אם הקורא מסתייג מאבחנה זו או אחרת, קשה להתחמק מזיהוי בעיית השורש ומהשלכותיה הקשות. ללא טיפול מערכתי כולל בבעיית חוסר המקצועיות של הקצונה הבכירה לא ניתן יהיה להגיע לשידוד המערכות הנדרש ולצבא המוכן לעמוד באתגרים הניצבים בפניו. הציפייה מהרמטכ"ל החדש היא שיעצור את ההידרדרות המסכנת את עתיד המדינה ושיבנה קצונה מקצועית שתמצה את הפוטנציאל האדיר הטמון בצה"ל ותוביל אותו להבטחת ביטחונה של ישראל.

בכתיבת המאמר הסתייעתי בפרסומים קודמים של האישים הבאים: אלוף (מיל') יעקב עמידרור, תא"ל (מיל') אמציה חן (פצו), אלי"ם (מיל') ד"ר חנן שי (שוורץ), אלי"ם (מיל') יהודה וגמן ואביתר בן-צדף. עם זאת המאמר משקף, כמובן, את דעתי בלבד.

ההערכה תרגילים שיבחנו את כישוריהם בליבת העשייה, ובכלל זה חשיבה מערכתית, הבניה מערכתית והיכולת להוביל מערכות גדולות לשיפור יכולות באימונים ולמיצוי הכוח בקרב.

אימונים הם תנאי הכרחי לבניין הכוח. הכנת צה"ל למלחמה מחייבת אימונים. יש להקצות להם משאבים, ואין לבטלם בשל פעילות שוטפת. תפיסת האימונים צריכה להיגזר מתורת הלחימה. האוגדה היא עוצבת היסוד. לכן אין די באימונים גדודיים, ויש להתאמן גם במסגרות גדולות בסדיר ובמילואים. האימון הוא הזדמנות לפיתוח המפקד ולבחנית כישוריו. למעשה רק בתרגילים עוצבתיים עם גייסות ניתן לאתר למי יש כישורים מתאימים. הדגש צריך להיות על הקצין המתאמן עם הכוח ולא על המאמן. בסיכום האימון חשוב לקיים תהליך של הפקת לקחים ולהזין את חוות הדעת על הקצין לתיקו האישי.

הטמעת התפיסה של משאבי אנוש. פיתוח הקצונה מחייב למסד תפיסה של פיתוח משאבי אנוש ולהטמיעה בגופים המטפלים באנשים. עיקרה תכנון ארוך טווח וביצוע תהליכים מובנים במקום התפיסה השלישית שתמציתה מציאת פתרונות אד-הוק. גופים המטפלים במשאבי אנוש חייבים להימצא ביחידות ולהכיר מקרוב את צורכי האנשים

מסלול שירות התומך בפיתוח היכולות של

המפקד ושל יחידתו. כדי לממש את ייעודו ואת ייעוד יחידתו זקוק המפקד לכהונה ארוכה יחסית של כשלוש שנים. מפקד הנכנס לתפקיד יגדיר יעדים לשיפור מערכתית-שיתית של יכולות יחידתו, והרמה הממונה תבדוק את היעדים האלה ותאשר אותם. עם סיום הכהונה ייבחן השיפור שהושג (אם הושג), וחוות דעת בעניין הזה תצורף לתיקו האישי של המפקד. הקצינים המצטיינים הם נכס כלל צה"לי, לא חילי. יש לשבצם בתפקידי ליבה ולדאוג למעבר שלהם בין חילות השדה לאחר הכשרה מתאימה. אין לבזבזם ולעוות את סולם ערכיהם בתפקידי רל"ש.

פיתוח תהליכים לקידום ולשיבוץ המבוססים

על יכולות חשיבה וביצוע ברמה המערכתית. הקידום בדרגות הוא כוח שמניע את הקצונה. חשוב להפוך אותו למנוף להטמעת מקצועיות באמצעות התניית הקידום בביצוע מבחנים מקצועיים ומעשיים. המבחנים המקצועיים יתבססו על מסלול ההכשרה האקדמי, והציונים יירשמו בתיקו האישי של הקצין. המבחנים המעשיים יהיו התפקידים שיבצעו הקצינים. במיוחד ייבחנו הקצינים בכל הנוגע לשיפורים שהנהיגו בקדנציה שלהם ולתוצאות האימונים. כדי להעריך את הפוטנציאל של הקצינים המיועדים לקידום יבנו מרכזי

חוזרים למסלול הנכון

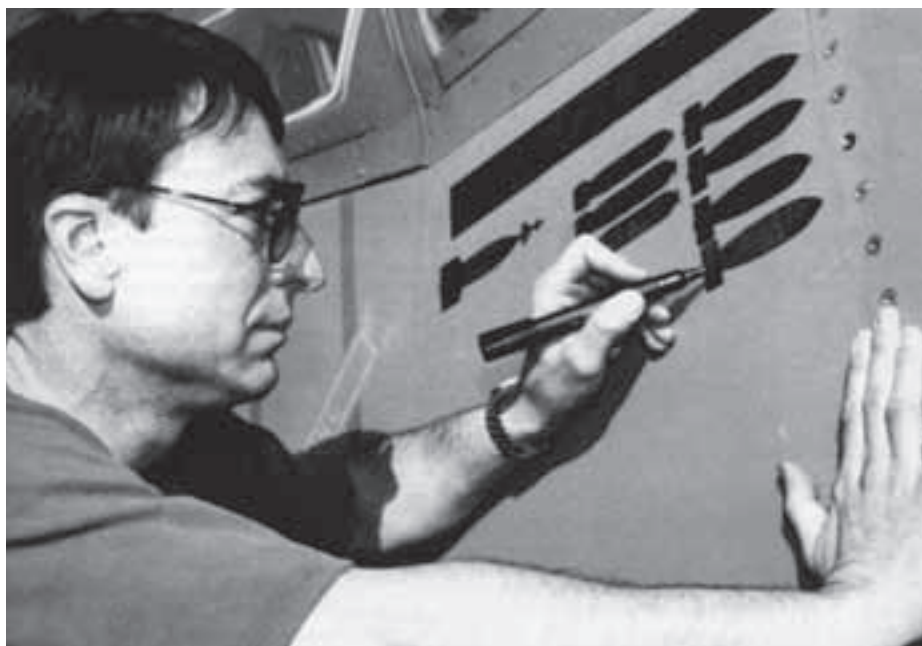

בשנים שלפני מלחמת לבנון
השנייה סגד צה"ל לכוח האווירי
וביטל את חשיבותו של צבא
היבשה. זו הייתה סטייה חמורה
מתורת הלחימה הקלאסית,
וכעת יש לחזור אליה¹

צה"ל מפציץ בלבנון

◀ סא"ל (מיל')
ד"ר עפר דרורי
מנהל אגף ביחידת
מחשב. יוזם ועורך של
אתר הגבורה²

איש צוות אוויר בריטי מסמן על מטוס הארייר את מספר משימות ההפצה שביצע בקוסובו | למעט מלחמת קוסובו, מעולם לא הוכרעה מלחמה רק באמצעות כוח אווירי

קיימת לחימה בשטחים פתוחים, קיימת לחימה בשטחים בנויים מול אויב מצויד היטב, קיימת לחימה נגד יעדים מבוצרים. במילים אחרות: קיימת לחימה יבשתית בעצימות גבוהה שהיא שונה במהותה מהלחימה בשטחים. השכחה הזאת, שאולי יותר נכון לכנותה התעלמות, גרמה לכך שהצמצום הדרסטי באימונים של צבא היבשה לא עורר שום מחאה בצבא או מחוצה לו. כך אירע שבשנים האחרונות ניתן היה לפגוש חיילי שריון סדירים - שכידוע מפעילים מכונות מלחמה משוכללות ביותר - שהתאמנו פחות מחודש בשנה, בדומה להיקף האימונים שהיה נהוג בכוחות המילואים במשך שנים. בשאר הזמן הם עסקו בפעילות מבצעית בשטחים - פעילות שאין ולא כלום בינה לבין ההכשרה המקצועית שלהם. יחידות החי"ר בשטחים עסקו לכאורה במשימות שתואמות את הכשרתן, אך הן זנחו כמעט לגמרי את האימונים. וכאשר כבר נערך אימון, ברוב המקרים הוא היה בתחום הלחימה בשטחים ולא במתארי לחימה אחרים.

כוח אווירי אינו מכריע מלחמה

כל תורות הלחימה הקלאסיות מדגישות שלא ניתן להשיג הכרעה מהאוויר. ניתן בהחלט לשחוק את האויב מהאוויר ואפילו לשבור את רוח הלחימה

הקבע בגלל תנאי השירות שלהם. הצבא לא השכיל לבדוד את משרתי הקבע הקרביים מרוב המשרתים שאינם קרביים ואכן אינם ראויים לסל ההטבות המורחב. בכך לא רק שתרם לבזבז עזום בשורותיו אלא אף איפשר לטענות נגד כל המשרתים להתקבע בתודעת הציבור הישראלי.

לצד הקיצוץ הדרסטי בצבא היבשה גם גובשה קונספציה הטוענת שניתן להכריע את המערכות באמצעות כוח אווירי בלבד. בחיל האוויר הושקע תקציב גדול, וזה נוצל, בין היתר, כדי לרכוש מטוסים ומסוקים חדשים וכן כלי טיס בלתי מאוישים. אולם הקונספציה הזאת התעלמה ממה שמלמדת אותנו ההיסטוריה: למעט מלחמת קוסובו, מעולם לא הוכרעה מלחמה רק באמצעות כוח אווירי.

האינתיפאדה אינה חזות הכול

צה"ל השיג הישגים מרשימים בלחימה נגד הטרור, ובעקבותיהם הצטמצמו מאוד מספר הפיגועים ומספרם של קורבנות הטרור. מדובר בהישג שהוא כמעט ללא תקדים במלחמתן של מדינות נגד ארגוני טרור, ושותפים לו - לצד כוחות צה"ל - גם השב"כ והמשטרה. אולם במהלך הלחימה הקשה והאינטנסיבית נגד הטרור שכח הפיקוד הבכיר של הצבא את העובדה שקיימות צורות לחימה נוספות:

מבוא

בשנים שלפני מלחמת לבנון השנייה התחולל בצה"ל שינוי מרחיק לכת שעיקרו היה התאמה לכאורה של הסד"כ, של תורת הלחימה ושל ההצטיידות לתהליכים שהתרחשו באזור ובמדינה. מדובר היה בהתאמה לכאורה בלבד, שכן התהליכים שהתרחשו באזור לא הובנו נכון, והמסקנות שהוסקו מהם היו שגויות, ובכלל זה המסקנות שהוסקו בנוגע לסד"כ, לתורת הלחימה ולהצטיידות.

הקונספציה בנוגע לאי-הצורך בכוח יבשתי

את מלחמות המפרץ הראשונה והשנייה וכן את הסכם השלום עם ירדן תירגמו קובעי המדיניות בישראל לתפיסה הגורסת כי בהיעדר חזית מזרחית נשקף למדינה סיכון קטן בלבד ביבשה מכיוון מזרח. אם נצרך לכך את הסכם השלום עם מצרים ואת הערכת הצבא בנוגע לחולשת הצבא הסורי, נבין עד כמה "הגיונית" הייתה המסקנה שלמדינת ישראל לא נשקף למעשה איום קרקעי של ממש. נוסף על כך התרחשו בישראל בשנים האחרונות תהליכים כלכליים, ובהם הצמצום הדרסטי בהוצאות הממשלה, המעבר למשק צומח המבוסס על חברות פרטיות ומיקוד הכלכלה הישראלית בגופים התורמים לכלכלה.³

התחושה של היעדר איום יבשה יחד עם מגמת הצמצומים בהוצאה הציבורית הובילו את הצבא לצמצם את כוחות היבשה שלו

התחושה של היעדר איום יבשה יחד עם מגמת הצמצומים בהוצאה הציבורית הובילו את הצבא לצמצם את כוחות היבשה שלו.

לצמצום הדרסטי באימונים הייתה סיבה נוספת: הצורך להחזיק כוח צבאי גדול בשטחי יהודה ושומרון כדי שאפשר יהיה לשמור על שגרת חיים סבירה בתוך גבולות הקו הירוק, דהיינו למנוע טרור נגד תושבי המדינה. יתר על כן, בהיעדר איום יבשתי של ממש התמקדו כוחות היבשה של צה"ל בעיקר בלחימה בטרור ובאינתיפאדה. המלחמה הזאת הפכה מבחינת צבא היבשה לחזות הכול.

ראוי לציין שהתקשורת שיתפה פעולה עם המגמה לקצץ בצבא: פרשנים ומומחים תמכו בקיצוצים האלה ויצרו לכך דעת קהל אוהדת. התקשורת גם תרמה לאווירת ה"עליהם" שכוונה נגד משרתי

ניתן להשיג בעיקר באמצעות שינוי המדיניות הנוכחית, המאפשרת לאלפי מלש"בים בכל שנה שלא להתגייס בתאונות שונות ומשונות. כיום מתגייסים לצבא רק כ-50% מכלל המלש"בים. בשנים האחרונות שמענו לא פעם טענות שלצבא אין צורך ביותר מכך, אך במקביל אנחנו שומעים על העומס הבלתי נסבל המוטל על מי שמשרתים - במיוחד ביחידות הקרבות - עומס שגורם לשחיקת הלוחמים ולמחסור בימי אימונים.

חובת המדינה לאזרחיה

המלחמה האחרונה בלבנון חשפה את פגיעות של העורף בישראל לטילי קרקע-קרקע. בשנים האחרונות הושקעו משאבים רבים בהשגת יכולות ליירוט טילי קרקע-קרקע ארוכי טווח, ובעקבות המלחמה גם הואץ הפיתוח של מערכת ליירוט טילי קרקע-קרקע קצרי טווח. במקביל יש לדעתי להגביר את מיגונו של העורף כדי שיוכל להמשיך בשגרת חייו גם בעיתות מלחמה. יש לקבוע תקני בנייה מחמירים לבניינים שייבנו בעתיד, אך יש גם לחפש מענה לבתים הישנים. את המענה הזה ניתן למצוא בתוכנית הלאומית שגובשה באחרונה לחיזוק מבנים מפני רעידות אדמה. כזכור טוענים מומחים שרעידת אדמה חזקה תפקוד את ארץ ישראל בתוך 50 שנים. מדובר אומנם בהשקעות כבדות, אך למדינה אסור להתנער מאחריותה כלפי שלומם הפיזי של אזרחיה.

סיכום

צה"ל התברך באנשים מצוינים. רבים מהם רואים בשירותם הצבאי שליחות, והם מבצעים אותה במסירות נפש ובאמונה. החיילים והמפקדים האלה נותנים את הכול למען ביטחונה של המדינה. גם בלחימה האחרונה נחשפו מעשי גבורה יוצאי דופן של מפקדים ושל חיילים. יש לתעל את את כישורונותיהם ואת יכולותיהם של מפקדי צה"ל ושל חייליו לעשייה ולהתכוננות במסגרת תורת ביטחון עדכנית העונה על הצרכים של מדינת ישראל. תורת ביטחון כזאת חייבת להיות מבוססת גם על לקחי המלחמה האחרונה בלבנון וגם על לקחי מלחמות קודמות דוגמת מלחמת יום הכיפורים.

הערות

1. המאמר נכתב בעיצומה של מלחמת לבנון השנייה.
2. www.gvura.org
3. עפר דרורי, "מקונספציה לקונספציה", מערכות 407, יוני 2006

הפגיעה בעורף הישראלי במלחמת לבנון השנייה | יש להגביר את מיגונו של העורף כדי שיוכל להמשיך בשגרת חייו גם בעיתות מלחמה

תורת ביטחון עדכנית העונה על הצרכים של מדינת ישראל חייבת להיות מבוססת גם על לקחי המלחמה האחרונה בלבנון וגם על לקחי מלחמות קודמות דוגמת מלחמת יום הכיפורים

1. בצה"ל כפי שהייתה נהוגה עד למלחמת לבנון הראשונה. זו כללה הכשרה בסיסית של כל חייל בהתאם למקצועו ולאחריה פעילות מבצעית (קו) של שלושה חודשים ותקופת אימון של שלושה חודשים - במחזוריות.
2. את תוספת התקציבים לצבא היבשה יש לייעד לא רק לאימונים אלא גם לבניין הכוח ולהצטיידות באמצעי לחימה מתקדמים.
3. יש להגדיל את הכוח הסדיר - בראש ובראשונה כדי לפצות על צמצומו של צבא המילואים בשנים האחרונות. את ההגדלה החיונית הזאת

שלו, אבל את ההכרעה משיגים כמעט תמיד רק באמצעות כיבוש שטח, ושטח כובשים באמצעות כוחות יבשה. טבעי הדבר שאנשי חיל האוויר יחשבו אחרת, אך המלחמה האחרונה הוכיחה פעם נוספת את מה שהיינו כבר צריכים ללמוד מההיסטוריה הצבאית.

מה על הצבא לעשות

נוכח המציאות הזאת על הצבא לנקוט את הצעדים הבאים:

1. יש להחזיר את צבא היבשה לראש סולם העדיפויות מבחינת התקציבים, ויש ליצור מתכונת חדשה לבניית הכוח הסדיר ביבשה שתהיה מבוססת על אימון של חצי שנה לפחות בכל שנה של כלל יחידות היבשה - חי"ר, שריון, חת"ם והנדסה. האימון צריך לכלול את המתווים השונים הקיימים בלחימה היבשתית ולא רק ביצוע מעצרים או פעילות מודיעינית נקודתית דוגמת זו הנעשית בשטחים. במידה מסוימת מדובר בחזרה למתכונת האימונים

עתיד הרק"ם ביבשה

כיווני התפתחות טכנולוגיים

פריצות הדרך הטכנולוגיות כבר נעשו, וכניסה מסיבית של כלי רק"ם לא מאוישים לשדה הקרב היא בלתי נמנעת. המאמר מתווה דרך כיצד לעשות זאת באופן הדרגתי בלי לזעזע יתר על המידה את עולמם של בוני הכוח

רכב אוטונומי משתתף בתחרות ה-Grand Challenge של הטכנולוגיה של כלי הרכב האוטונומיים כבר כאן

אל"ם יואב זקס
לשעבר ראש מחלקה במפא"ת ונציג מפא"ת בארה"ב

בשבחי השמרנות

הראשון בלקחי מלחמת לבנון השנייה הוא הצורך לחזור ולהתאמן. הגישה הזאת זוכה להסכמה רחבה, והמערכת כולה נחלצה לרענון תרגולות הקרב ולתרגול מערכי הלחימה והפיקוד. בכך עושה צה"ל את הדבר הנכון מבחינתו, שכן לב המקצוע הצבאי הוא תרגול מצבי קרב שעימם עלול הוא להתמודד בעתיד ושינון של דרכי הפעולה בתנאים האלה.

אחד ההיבטים המרכזיים של תרגול צבאי הוא התנסות הגייסות בהפעלת הציוד שבו ישתמשו בשעת אמת. לא אחת מדובר בציוד מורכב ויקר, והכשרת הלוחמים לרמת הפעלה טובה דורשת אימון רב. כאשר מדובר בהפעלתו של מערך מילואים גדול, ברור שנדרש פרק זמן ארוך עד אשר כלל הכוחות מגיעים לרמה המקצועית הנדרשת. על הרקע הזה מובן ששינויים תכופים וחדים הם גורם שלילי בתהליך האימון וההכשרה של כוח צבאי. אחת היא אם מדובר בשינויי תפיסה או בהטמעת ציוד חדש המחייב מיומנות מיוחדת בתפעול או בלוגיסטיקה. השמרנות חיונית כדי לבסס את המקצוע הצבאי, והיא הייתה למאפיין של אופן החשיבה הצבאי ולאילוץ המוטל מרצון לא רק על המצביא אלא גם על קהילת הפיתוח. שינויים בתפיסת ההפעלה, באימון, בציוד וכו' מתקבלים לאט. משך הזמן הנדרש כדי להטמיע מערכת נשק חדשה נאמד בשנים.

השמרנות החיונית לצבא היא האתגר הגדול של קהילת הפיתוח, וזאת משני טעמים עיקריים: ראשית, פרק הזמן החולף מהשלב של הרעיון הגולמי ועד לגיבושה של יכולת מבצעית הוא ארוך בהרבה מפרק הזמן הנדרש לאיום להשתנות או לצורך המבצעי להתעדכן. בה בשעה הטכנולוגיה אצה קדימה בקצב המבטיח שכל מערכת המפותחת בשיטה הנהוגה היום תהיה מיושנת (בהיבט המבצעי ובהיבט הטכנולוגי) במועד שבו תיכנס לשירות מבצעי. (זו גם הסיבה שהשיטה הזאת אינה מתאימה לפיתוח יעיל של אמצעים למלחמה בטרור, אולם על כך יכתב במאמר אחר). המשמעות המיידית של כל אלה היא שבסופו של תהליך ניוותר עם מערכת יקרה מדי (לרכש ולאחזקה) הנותנת פחות מדי (ביחס לצורך המבצעי וביחס לאפשרויות הטכנולוגיות).

נוסף על כך קיימת שאלת "הביצה והתרנגולת" או מה קודם למה: ההזדמנות הטכנולוגית או הצורך המבצעי. במילים אחרות: האם חידושי הטכנולוגיה צריכים (ואם צריכים האם הם יכולים) להוביל את תהליכי הפיתוח של יכולות חדשות, ובעקבותיהן יותאמו תהליכי בניין הכוח - ייבנו תפיסות הפעלה

רכב אוטונומי שמונע באמצעות אנרגיה סולרית | רק"ם שיתוכנן מראש לפעולה בלתי מאוישת יותאם מראש לביצוע משימתו, ולכן יהיה קל יותר, קטן יותר וזול יותר בהשוואה לרק"ם מאויש

שינוי נרחב בתפיסות העולם ובכל יתר המרכיבים של ההון הפיזי והאנושי. מכאן שקפיצת מדרגה טכנולוגית תחולל שינויים גדולים בכל מרכיבי הכוח, דהיינו בתפיסת ההפעלה, בהכשרה, בציוד, בלוגיסטיקה וכן הלאה. מדובר בשינויים שהם קשים מאוד למערכת גדולה - במיוחד למערכת שבמהותה שונאת שינויים, כמו צבא. כדי לספק עוד את המצב יש לזכור שקהילת הפיתוח הטכנולוגית נוחה להתבדר, דהיינו לזרום לכיוונים רבים ושונים. ככלל היא אינה מבינה את העולם המבצעי, וקשה לה מאוד להתאים את היכולות הטכנולוגיות לצרכים המבצעיים.¹ על אף כל אלה אנו עומדים היום בפתחו של עידן חדש בתחום הרק"ם.² הטכנולוגיה כבר כאן, ויותר רק לבחון מי יהיה הראשון שיתרגם אותה ליכולת מבצעית.

מקומו של הרק"ם בצבאות העולם

המאמר הזה עוסק בעתיד הרק"ם ביבשה - ובמיוחד בסוגיות הנגזרות מהצורך לספק מיגון לרק"ם נוכח מגוון איומים - וכן בכיווני התפתחות אפשריים על רקע האילוצים השונים האופייניים לימינו. הרק"ם (רכב קרבי משוריין), שנחשב עדיין לגורם מרכזי בלחימה ביבשה, נולד במלחמת העולם הראשונה. הופעתו חוללה שינוי דרמטי במבנה הכוח היבשתי ובאופן הפעלתו. עם זאת קרבות השריון

נכונות הצבא להשקיע משאבי זמן, קשב וכסף במהפכות טכנולוגיות ותפיסתיות אינה גבוהה, וזו לשון המעטה

ותורות הלחימה - או שמה תהליך הפיתוח הסדור, הדורש מהגוף המבצעי לנסח דרישה מבצעית (דמ"צ) שממנו יגזור אפיון טכני ולאורו ייערך מכרז בין מפתחים שונים, יותאמו תפיסות ההפעלה, התורה הלוגיסטית וכן הלאה - הוא הכיוון הנכון אשר יספק לצבא את היכולות העתידיות הנחוצות לו. בשנים האחרונות נוטה הכף לצד התהליך הסדור. יש בכך משום מכשול בפני הנהגת מהפכות טכנולוגיות גדולות והעדפה מובנית של התקדמות איטית במשעולים קיימים. זו התנהגות ראויה וזהירה המגלמת את מהותו השמרנית של כל גוף צבאי. אבל זו גם הדרך להחמיץ הזדמנויות טכנולוגיות לקפיצת מדרגה ביכולת המבצעית. נוסף על נאמנותו של הצבא לתפיסות ההפעלה ולתורת הלחימה הקיימות יש לציין את הצורך להתמודד על מסגרת תקציב נתונה. נכונות הצבא להשקיע משאבי זמן, קשב וכסף במהפכות טכנולוגיות ותפיסתיות אינה גבוהה, וזו לשון המעטה.

יישומה של קפיצת מדרגה טכנולוגית דורש תמיד

הגדולים האחרונים התרחשו לפני 35 שנים - בסיני וברמת הגולן במהלך מלחמת יום הכיפורים. מאז הופעל רק"ם במקומות רבים נוספים בעולם, אך לא באותם היקפים ענקיים. בד בבד התפתחו שני כיווני פיתוח טכנולוגיים ותחרות ביניהם: "הציידים" המפתחים מערכות תקיפה שמטרתן היא להשמיד את הרק"ם או לכל הפחות להופכו לבלתי שמיש לפרק זמן ארוך, ולעומתם "המגינים" המפתחים מערכות מיגון שמטרתן היא למנוע פגיעה ברק"ם (ואם נפגע - למנוע פגיעה בצוות ולאפשר את חזרת הרק"ם לכשירות מהר ככל שניתן).

במאבק הזה בין "הציידים" למגינים ידם של "הציידים" היא על העליונה: רק"ם נחשב היום למטרה שקל לאתרה וקל להשמידה. מיגון רק"ם משיג במקרים רבים את התוצאה ההפוכה מזו שקיוו מתכנניו להשיג: הוא נאלץ לשאת טונות של ברזל ושל מערכות מיגון, ולכן נעשה מסורבל, איטי, בעל צלילית גדולה, יקר לרכש, לתפעול ולאחזקה.³ רק בהתמודדות של מעצמה טכנולוגית מול מדינה הנחותה ממנה משמעותית ניתן עדיין להצדיק שימוש נרחב ברק"ם יבשתי מאויש.⁴

רק"ם קרבי משמש לתובלת לוחמים בשטחים מוכי אש וללחימה. שלושה נכסים יש לרק"ם בשדה הקרב: הניידות, כוח האש והמיגון. החידוש העיקרי שהושג בשנים האחרונות בתחום הניידות הוא פתרון של בעיית התנועה האוטונומית, דהיינו פיתוח היכולת להניע כלי יבשתי מכל סוג בין נקודה לנקודה ללא נהג אנושי. מדובר היה בבעיה קשה בהרבה מזו שעמדה בפני מי שפיתחו את יכולת התנועה העצמאית של כלי טיס או שיט. בתחרות

ה־Grand Challenge שניהלה סוכנות הפיתוח האמריקנית (DARPA) ב־2005 הצליחו חמישה צוותים לתכנן כלי רכב בגדלים שונים אשר צלחו מרחק של כמעט 200 ק"מ במסלולים יבשתיים מגוונים ללא התערבות אנושית כלל.⁵ בעת כתיבת המאמר הזה הושלם בהצלחה החלק השני של ה־

מיגון רק"ם משיג במקרים רבים את התוצאה ההפוכה מזו שקיוו מתכנניו להשיג: הוא נאלץ לשאת טונות של ברזל ושל מערכות מיגון, ולכן נעשה מסורבל, איטי, בעל צלילית גדולה, יקר לרכש, לתפעול ולאחזקה

Grand Challenge⁶, ובו הצליחו כמה צוותים לפתח כלי רכב עצמאיים לחלוטין שניעו בסביבה עירונית, השתלבו בתנועה, צייתו לחוקי התנועה והגיבו על מכשולים לא צפויים. בעבור הטכנולוגים יש בכך הוכחת היתכנות. רק שני דברים מפרידים עתה בין הטכנולוגיה הזאת לבין יישומה במערכת מבצעית: החלטה ומימון. עם זאת משמעות ההישג הזה עדיין לא עוכלה במלואה,⁷ אף שאנו עדים במידה הולכת וגוברת לניצנים של שימוש צבאי בתחום הזה. צפוי שהראשונים שירתמו את החידוש הזה, יפנימו ויטמיעו אותו ייצרו פער טכנולוגי ענקי על יתר העולם בתחום של הפעלת הכוח ביבשה. בתחום האש הנורית מרק"ם כמעט שלא היו

חידושים בשנים האחרונות. עיקר תשומת הלב הושקעה בפיתוח חימוש מונחה מסוגים שונים.⁸ הפיתוח הזה אינו מותאם לרק"ם ספציפי או לרק"ם בכלל, ובמהותו הוא חותר תחת העליונות שממנה נהנה בעבר רק"ם המצויד בתותח מדויק. בעבר רק תותח מדויק (ולכן גם כבד ומסורבל) היה מסוגל לפגוע במטרות המרוחקות בין קילומטר אחד לחמישה קילומטרים. הופעתו ההדרגתית של החימוש המונחה החל משנות ה־70 של המאה הקודמת ואילך הביאה ליכולת משופרת לפגוע במטרות בכל קשת הטווחים הזאת ומעבר לה באמצעים מסורבלים פחות ובמיוחד ללא צורך ברק"ם לצורך ניווט החימוש הזה המותאם הן לנשיאה רגלית⁹ והן למגוון של פלטפורמות נוספות.

בתחום המיגון התמונה מורכבת מעט יותר. מגוון האיומים על כלי רכב משוריינים הוא גדול, ואפשר לחלק אותו לארבע משפחות: רקטות ונשק מונחה - על-פי רוב בעלי רש"ק חלול (כימי),¹⁰ פגזים חודרי שריון, מוקשים ומטענים, אנרגיה מוכוונת¹¹ ולוחמה אלקטרונית. תפיסת האיום ברוב המדינות נתנה את המשקל העיקרי למשפחה הראשונה, משפחת הנשק המונחה. מיגון אקטיבי נגד האיום הזה פיתח משרד הביטחון באמצעות מפא"ת.¹² בכך הייתה ישראל למובילה עולמית בתחום הפיתוח של האמצעי המורכב הזה. המיגון האקטיבי מאפשר להתמגן ביעילות מפני האיום החמור ביותר (נשק מונחה), אולם מפאת מחירו הגבוה אפילו המדינות העשירות ביותר לא מיגנו עד כה את צי הרק"ם שלהם באמצעותו. טבלה 1 מציגה את מידת הסכנה

טבלה 1: הסכנה הנשקפת לאנשי צוות ברק"ם מאמצעי לחימה שונים

חומרת האיום ¹⁴	ונשק מונחה	פגזי ח"ש	מוקשים ומטענים	ל"א ונשק אנרגיה ¹³
חומרת האיום ¹⁴	גבוהה	בינונית	בינונית	קלה
שימוש נפוץ	מלחמה/טרור	מלחמה	טרור	מלחמה
שכיחות האיום	גבוהה	נמוכה	בינונית	נמוכה
המורכבות	גבוהה	בינונית	נמוכה	גבוהה
מטרה אופיינית	רק"ם, מבנים	רק"ם	רק"ם, חי"ר	רק"ם
נזק בפגיעה ¹⁵	קשה	קשה	בינוני-קשה	קל-בינוני
עלות התקיפה ¹⁶	גבוהה	בינונית	נמוכה	נמוכה

טבלה 2: היעילות של אמצעי ההגנה השונים במקרה של פגיעה ברק"ם

טכנולוגיית המיגון	רקטות ונשק מונחה	פגזי ה"ש	מוקשים ומטענים	ל"א ונשק אנרגיה	עלות המיגון ¹⁷
חומרת האיום ¹⁸	גבוהה	בינונית	בינונית	קלה	
מיגון פסיבי	בינונית / נמוכה	נמוכה	נמוכה	נמוכה	בינונית
מיגון אקטיבי	גבוה	בינונית ¹⁹	נמוכה	נמוכה	גבוהה מאוד
תכן הנדסי	בינונית / נמוכה	נמוכה	בינונית	בינונית	נמוכה
שיבוש וחסירה	בינונית	נמוכה	בינונית	נמוכה	בינונית

די אפילו במנגנון בסיסי ביותר, כגון רקטת אר-פיג"י,²¹ שעלותה נמוכה והיא קיימת כבר עשרות שנים, כדי להעמיד את מפתחי המיגון בפני אתגרים קשים. בניסוח פשטני של הטיעון הכלכלי אפשר לומר שהשקעה של דולר באמצעי תקיפה מחייבת השקעה של מאה עד אלף דולר במיגון. בתנאים האלה ברור מדוע הכלכלה של מדינות רבות אינה יכולה לעמוד בהיקף ההשקעה הנדרשת למיגון טוב של צי הרק"ם שהיא מפעילה.

לסיבה השנייה שבגללה הציידים יעילים יותר מהמגינים ניתן לתת את הכותרת "פער הדורות". חולפות עשרות שנים מהרגע שמופיע איום ועד שיפתחו נגדו אמצעי מיגון יעילים. לרוב קיים פער של שני דורות בין פיתוח אמצעי התקיפה לפיתוח אמצעי המיגון המתאימים להם.²² מכאן שרק מדינות בעלות אורך נשימה, חזון טכנולוגי ותקציב פנוי וגמיש יכולות לספק מענה טכנולוגי לאיומים המתפתחים באופן שהמיגון תמיד יקדים בצעד אחד את אמצעי התקיפה.

ציידים ומגינים - כיווני ההתפתחות

- ניתן להבחין בכמה כיווני התפתחות אפשריים:
- כלי לחימה יבשתיים לא מאוישים.** רק"ם שיתוכן מראש לפעולה בלתי מאוישת יותאם מראש לביצוע משימתו, ולכן יהיה קל יותר, קטן יותר וזול יותר בהשוואה לרק"ם מאויש. ניתן יהיה להפעילו בניהוג מרחוק או להקנות לו יכולת פעולה עצמאית. שתי התכונות האלה יכולות כמובן לדור בכפיפה אחת. לרק"ם הזה תהיה יכולת לפעול בקבוצה של כלים דומים, במשולב עם כלים מאוישים או לבד. המשמעות המלאה של מעבר לדור של רק"ם לא מאויש היא שינוי דרמטי באופן שבו מופעל כוח צבאי²³ ולא רק ביבשה.²⁴ על אף התועלת המבצעית

הרק"ם. שילוב מאוחר יהיה יקר מאוד ופחות יעיל.

מדוע הציידים יותר יעילים מהמגינים?

ישנן שתי סיבות שבגללן ידם של הציידים היא על העליונה בקרב שהם מנהלים נגד המגינים. באופן לא מפתיע שתי הסיבות האלה הן זמן וכסף. לסיבה הראשונה ניתן לתת את הכותרת "כלכלת הביטחון". עיקר המאמץ בתחום הפיתוח הביטחוני בשנות ה-80 וה-90 הושקע בהשגת יכולות לתקיפת

בניסוח פשטני של הטיעון הכלכלי אפשר לומר שהשקעה של דולר באמצעי תקיפה מחייבת השקעה של מאה עד אלף דולר במיגון

רק"ם, כלומר בפיתוח יכולת לתקיפה מסווח ארוך יותר, בדיוק רב יותר ובאמצעות חימוש בעל ממדים קטנים יותר. בהדרגה קטנה ההשקעה בפיתוח פגזי טנקים (הטווח של פגז מתקדם הוא עד חמישה ק"מ, ומחירו עומד על פחות מ-5,000 דולר), והוגדלה ההשקעה בפיתוח טילים (הטווח של טיל מתקדם הוא יותר מ-5 ק"מ. מחירו עומד על יותר מ-50 אלף דולר). ההגנה מפני איום כזה דורשת השקעות עתק בתשתית, במחקר ובפיתוח. נוסף על כך נדרשת השקעה משמעותית בהצטיידות בשל המספרים הגדולים של כלי הרק"ם (אלפי כלים). ההשקעה הכוללת הנדרשת נאמדת אפוא במאות מיליוני דולרים.

לכאורה אפוא די בהשקעה של כמה מיליוני דולרים כדי להצטייד במאות טילים כדי ליצור איום שעלות ההתמגנות מפניו היא בשני סדרי גודל גבוהה יותר.

הנשקפת לאנשי צוות ברק"ם מאמצעי לחימה שונים. טבלה 2 מציגה את היעילות של אמצעי ההגנה השונים במקרה של פגיעה ברק"ם.

סוגי המיגון ומגבלותיהם

- המיגון הפסיבי והמיגון הריאקטיבי מבוססים על שריון (על פי רוב על בסיס פלדה) ועל תוספות שונות - על-פי רוב חומרי נפץ מיוחדים המופעלים בעקבות מגע של קליע או של ראש נפץ. פיצוץ יוצר גל הלם המקטין את עוצמת הפגיעה ברק"ם. המגבלות:** כדי להתמודד בהצלחה עם איומים מתקדמים נדרשת תוספת משקל כה רבה, עד כי הפתרון הזה לבדו אינו מעשי.
- המיגון האקטיבי** הוא מערכת המיירטת את האיום (טיל מונחה או רקטה) לפני פגיעתו ברק"ם. המגבלות: הוא יקר יחסית, אינו יעיל נגד מטענים, ורק בדור הבא יהיה יעיל (חלקית בלבד) נגד פגזי ח"ש.²⁰
- תכן הנדסי** הוא תכנון מראש של מבנה הרק"ם כדי לקבל עמידות גבוהה מפני האיומים השונים. ככלל ניתן להגדיל מאוד את עמידות הרק"ם בפני חלק מהאיומים אם הוא תוכנן מראש כך שיוכל לעמוד בפניהם. במיוחד ניתן לשפר מאוד את העמידות בפני מטענים ומוקשים, אבל ההגנה שמספק המיגון הזה מפני טילים היא קטנה. (עלות היישום של הגישה הזאת קטנה ככל ששילובה קרוב יותר לשלב של תכנון הרק"ם. רק"ם שלא תוכנן כהלכה - כמעט שלא ניתן יהיה ליישם בו את הטכנולוגיה הזאת).
- שימוש בלוחמה אלקטרונית ובאנרגיה מוכוונת** יכול לסייע בהתמודדות עם חלק מהאיומים. כדי להגיע למת הגנה סבירה יש לשלב את האמצעים האלה כבר בשלב התכנון של

רכב אוטונומי משתתף בתחרות ה-Grand Challenge | ניתן להקנות לכל כלי רק"ם מודרני יכולת הפעלה מרחוק באופן שיאפשר לפרוק את הצוות ולבצע משימות בעלות אפיונים מיוחדים כגון סיכון רב, מונוטוניות ומשימות לוגיסטיות

אכן גישתם של בוני הכוח מאז ומעולם ובמידה רבה זו הסיבה לכתיבתו של המאמר הזה. שני גורמים יאלצו בסופו של דבר את כולם להכיר בחיוניות של התהליך שתיארת: ראשית, האלטרנטיבה תהיה יקרה (הרבה) יותר, ושנית, כוח שייבנה על-פי התפיסה הזאת יהיה יעיל יותר. לרוע המזל יחלוף זמן רב עד אשר ניתן יהיה לראות את שתי המגמות האלה, ועד אז ייבנה מהן רק מי שישכיל להשקיע בכיוון הזה, או במילים אחרות: יתחיל ליישם את מפת הדרכים שלהן.

מתווה למפת דרכים: שלבי המעבר מרק"ם מאויש לרק"ם לא מאויש

1. **כניסת רק"ם רובוטי (קרי: מופעל מרחוק באמצעות מפעיל) בתפוצה רחבה (בתחילה כלי אחד בכל פלוגה ועד כלי אחד בכל מחלקה).** המעבר מהמצב היום לשלב הזה מצריך החלטה ותקציב מתאימים. ניתן להשלים את המעבר בתוך תקופה קצרה יחסית (כמה שנים). גולת הכותרת של השלב הזה היא שיפור הדרגתי של המצב הקיים תוך הכנסת תיקונים קלים

נדרשים הרבה פחות חימושים מונחים מאשר חימוש סטטיסטי כדי להגיע לאותו הישג מבחינת מבצעית, ולכן החתימה הלוגיסטית שלהם קטנה בהרבה

לחזון החדש, שכן עליו לספק ביטחון ולעשות זאת מייד. לכן הוא יאמר לנותני התקציב ולבעלי החזון שיספקו עכשיו עוד מרכיבי כוח ידועים, בדוקים ומנוסים (כגון תחמושת, רכב, שעות מנוע, והרשימה תמיד ארוכה). במילים אחרות: השינוי המוצע אינו עומד במבחן ההשקעה הסבירה של השקל הבא. אין תשובה מוצלחת ופשוטה לשתי הסוגיות האלה. אציין רק שבשלב הראשון והשני של מפת הדרכים שאתווה בפסקה הבאה אין כלל דרישה לכך, קרי: די ביכולות בסיסיות שאינן דורשות אוטונומיה או בינה מלאכותית כדי להביא להישג של ממש בשטח. הישג כזה יאפשר להפעיל את המשאבים הקיימים ביעילות גדולה יותר. אשר להעדפת ה"ציפור ביד" - זו

הרבה שניתן להפיק ממעבר לשימוש נרחב ברק"ם לא מאויש יש להניח שהמניע העיקרי להתפתחות בכיוון הזה יהיה הרצון להפחית את עלות האחזקה של המערך המאויש.

- **צעד ביניים.** את כלי הרק"ם החדשים יותר של הדור הנוכחי ניתן להפעיל באופן מלא באמצעות שליטה מרחוק גם בלי לבנות מערך חדש ובלי להנהיג שינויים באופן הפעלת הכוח - כפי שמתחייב מהיכולת החדשה. ניתן להקנות לכל כלי רק"ם מודרני יכולת הפעלה מרחוק באופן שיאפשר לפרוק את הצוות ולבצע משימות בעלות אפיונים מיוחדים כגון סיכון רב,²⁵ מונוטוניות, משימות לוגיסטיות²⁶ וכן הלאה.

- **צינדי הדור הבא.** פריצת הדרך המשמעותית הבאה בתחום החימוש תהיה בשני מישורים, ולהם רציונל משותף: הקטנת הזנב הלוגיסטי²⁷ של היכולת ההתקפית. המישור הראשון הוא הגדלה משמעותית של השימוש בחימוש מונחה על חשבון חימוש בלתי מונחה (הרעיון הוא פשוט: נדרשים הרבה פחות חימושים מונחים מאשר חימוש סטטיסטי כדי להגיע לאותו הישג מבחינת מבצעת,²⁸ ולכן החתימה הלוגיסטית שלהם קטנה בהרבה). במקביל יינקטו צעדים שונים כדי להקטין עוד יותר את החתימה הלוגיסטית של החימושים המונחים המתקדמים. המישור השני הוא פיתוח אמצעים מגוונים בתחום של נשק האנרגיה המכוונת. האמצעים האלה - בחלקם - מוגדרים נשק שאינו קטלני (מונע הפעלת מערכות או תפקוד קרבי שלהן באופן זמני או קבוע). היכולת האלה מתאפיינות בחתימה לוגיסטית מופחתת, ויש להן פוטנציאל רב למזעור ולהוזלה.

- **הרהורי כפירה: לחימה היא יותר מתנועה ואש.** לפני דיון טכנולוגי באפשרות להפעיל בשדה הקרב היבשתי מערכות לא מאוישות יש מקום לשני סוגים של הרהורי כפירה: ראשית, כל לוחם יודע מניסיונו האישי שכל מהלך בשדה קרב אמיתי, כל בחירה של מסלול ממחסה למחסה, התזמון של כל תנועה, התיאום עם גורמים בתוך הכוח ועם כוחות שכנים וכמובן ביצוע ירי - כל אלה דורשים הבנה של מטרות המהלך, יכולת להסיק מסקנות, נחישות, אומץ לב וכיוצא באלה תכונות אנושיות שבלעדיהן תהיה כל מכונה מוגבלת מאוד ואולי אפילו נטל ולא נכס. האחר הוא מבחן ה"ציפור ביד". מכיוון שמדובר בהשקעה משמעותית של משאבים, יבקש בונה הכוח לא להטריד אותו בחזון טכנולוגי ובבניית תפיסה חדשה שתאיים

לתפיסות ההפעלה. בשלב הזה ישתפרו היכולות המבצעיות, אבל הצבא עדיין לא ייהנה מהפחתה בעלויות הקיום.

2. **הופעת רק"ם אוטונומי למשימות נישא כגון מודיעין, לוגיסטיקה, סיורי גבול, הונאה ועוד.** המעבר משלב א' לשלב ב' יהיה טבעי ויתרחש כמעט מאליו עם הצטברות הניסיון ובסיוע התחרות המסחרית בין ספקי הרק"ם השונים. ניתן להאזין מאוד את השלב הזה בעיקר באמצעות הפניית תקציבים וקביעת סדר עדיפויות תומך. זה השלב שבו שיתוף פעולה בין-זרועי יתקדם בקפיצת מדרגה בשל האפשרות לנהל את המשימה כולה ממפקדה אחת שתשלב ציוד, אימון, הכנת הכוח, בניין הכוח והפעלתו.

3. **מהפכת היכולות האוטונומיות - שימוש מלא ברק"ם רבוטי אוטונומי ללחימה.**²⁹ המעבר לשלב ג' ידרוש נכונות לבצע שינוי תפיסה נרחב המשולל לדילוג על פני דור טכנולוגי ותפיסתי. תהליך כזה מתרחש אחת לכמה עשרות שנים, והוא דורש מחויבות רבה של בוני הכוח יחד עם יכולת מימוש המגובה בתקציב. ניתן יהיה להגיע ליכולת כזאת ביבשה מהר יותר ממה שנדמה במבט ראשוני. ה"מנוע" העיקרי שידחוף לכיוון הזה יהיה ההפחתה המשמעותית בעלות הקיום של הכוח. (כדאי לתעשיות הרלוונטיות להפנים זאת משום שבאמצעות הצבת מודל עלות שיבטיח למקבלי ההחלטות בניין כוח יעיל יותר בפחות משאבים הן יבטיחו לעצמן שוק ענקי ויאיצו מאוד את התהליך). סביר להניח שהטכנולוגיה תבשיל לפני שתגובש תפיסת הפעלה שתתאים לה במלואה.

מחשבות על היום שאחרי:

מהפכת היכולות האוטונומיות

מוטב ליחד לנושא הזה מאמר נפרד, אך להלן ראשי הפרקים למאמר כזה: המציאות שבה אנו דנים קרובה יותר ממה שרבים מעלים על דעתם.³⁰ כבר עכשיו מפעילים חילות האוויר בעולם המערבי כלי טיס רבים שאינם מאוישים, והמגמה הזאת גדלה משנה לשנה. היום ברור שאין משימה קרבית אווירית שלא ניתן לבצע באמצעות כלי לא מאויש, והסיבה היחידה שבגללה מופעלים מטוסים מאוישים במשימות לחימה היא שבוני הכוח עדיין לא השכילו להצטייד במגוון הכלים הנדרשים ולעדכן את תפיסות העולם שלהם במקביל.³¹ אין סיבה שתהליך כזה לא יתרחש גם ביבשה. התהליך המעניין שישלים את המהלך הטכנולוגי הוא כתיבתה המחודשת של תפיסת העולם של בניין

הכוח הצבאי בעולם שבו מערכות הלחימה - לפחות בחלקן - אינן מאוישות. כל אחד מהנושאים שהם כיום לב העיסוק הצבאי יצריך עיון מחודש - החל מערכי היסוד כגון דוגמה אישית, נחישות, אומץ לב ורעות, דרך האופן שבו מגדירים את מטרת המערכה וקובעים כיצד ומתי מושגת הכרעה וכלה בשאלות של מוסר. שדה הקרב העתידי הזה לא יהיה ריק מאדם, אבל הדרג הלוחם יתמקד במשימות שבהן יתרון האדם על המכונה הוא מובהק. ככלל, נצפה שהלוחמים יעסקו יותר בנייתו נתונים ובקבלת החלטות ופחות באיסוף הנתונים ובהובלת כלי המלחמה שלהם ליעדיהם.

שדה הקרב העתידי הזה לא יהיה ריק מאדם, אבל הדרג הלוחם יתמקד במשימות שבהן יתרון האדם על המכונה הוא מובהק

הערות

1. שלא כמו במדינות המערב - בישראל העולם המבצעי אינו כה מרוחק מהתעשיות הביטחוניות. אף-על-פי-כן, מטעמים שונים גם בישראל דרושה הכוונה הדוקה של התעשייה הביטחונית, וזו מקדמת בברכה הכוונה כזאת.
2. תחום הרק"ם מצוי היום באותו שלב שבו היה מצוי עולם התעופה ערב עידן המזל"טים. תהליך דומה ולבטים דומים ליוו אז את הכניסה של הכלים האלה לשירות מבצעי, שנראה היום לכולם מובן מאליו.
3. אימונים בטנקים עולים הרבה מאוד כסף משום שהם צורכים הרבה מאוד דלק, חלפים וכוח אדם, ובכלל זה צוותים טכניים לתחזוקה, נהגים, סדנאות ועוד.
4. וזאת משני טעמים: ראשית, למעצמה טכנולוגית יש יכולת תקיפה (צייד) שתנטרל את רק"ם האויב הרבה לפני שיהיה איום ממשי, ושנית, משום שלמדינה נחותה טכנולוגית אין אמצעי תקיפה או מיגון היכולים לאזן את התמונה. זו הסיבה לשימוש הנרחב שעושים מדינות נחותות טכנולוגית וארגוני טרור באמצעים פשוטים כגון מטעני צד ורקטות.
5. להרחבה ראו: <http://www.grandchallenge.org>
6. ראו: <http://www.darpa.mil/grandchallenge/gallery.asp>
7. הדוגמאות הן רבות ובתחומים שונים. למשל, שיירות לוגיסטיות של דלק ושל תחמושת יכולות לנוע ממקום למקום בליווי כוח אבטחה אבל

- ללא נהגים, שלא לדבר על משימות קרבות שאותן ניתן לבצע בלי לסכן חיי אדם, כגון צליחת שטחים מסוכנים, איסוף מודיעין וכו'.
8. להרחבה ראו: http://www.army-technology.com/projects/#Anti-Armour_Missiles
9. יש מקום לנתח את עלות החימושים השונים, ובמיוחד יש לערוך השוואה בין עלות הפגיעה במטרה באמצעות פגז הנורה מתותח לבין עלות הפגיעה במטרה באמצעות חימוש מונחה. קצרה היריעה מלפרט כאן את כל הגורמים בהשוואה כזאת, אולם חשוב לציין כי בעוד פער המחירים בין פגז לבין חימוש מונחה יכול להגיע למאות אחוזים, קרי מחירו של פגז טנק בודד יכול להיות אחוזים בודדים (בסביבות 5%) ממחירו של חימוש מונחה, הרי שהפער בין עלות השמדתה של מטרה באמצעות פגז לבין עלות השמדתה באמצעות נשק מונחה הוא קטן בהרבה ומצוי בשנים האחרונות במגמת ירידה.
10. ראש נפץ כימי או ראש נפץ חלול מנצל את האנרגיה האגורה בחומר נפץ כימי באמצעות מיקוד העוצמה המתקבלת בפיצוץ אל שטח קטן בדופן המטרה. המעטפת של ראש הנפץ, שעל-פי רוב עשויה ממתכת כבדה, נדחסת למרכז ראש הנפץ, יוצרת צורת מסמר הקודח חור במטרה ומתאכלת תוך כדי התהליך. אם אורך ה"מסמר" דיו כדי לחדור את דופן הרק"ם, ייגרם נזק רב ללוחמים ולציוד שבפנים. אם לא תושג חזירה, יהיה הנזק לרק"ם קל בלבד.
11. ראו הרחבה באתר: <http://www.defense-update.com/features/du-1-05/NLW-Non Lethal DEW.htm> תחת הכותרת Directed Energy Weapons.
12. להרחבה ראו באתר רפא"ל: <http://www.rafael.co.il> תחת הערך Trophy או באתר תעש: <http://www.imi-israel.com> תחת הערך Survivability & Protection.
13. הקטגוריה הזאת כוללת לוחמה אלקטרונית ושימוש באנרגיה מוכוונת כגון RF, לייזר, גלים אקוסטיים ואפקט EMP (פולס אלקטרומגנטי).
14. חומרת האיום מתקבלת משקלול של פוטנציאל הנזק ושל שכיחות האיום. רקטות מונחות נחשבות לאיום החמור ביותר.
15. הכוונה היא לנזק שנגרם לרק"ם כתוצאה מהפגיעה ולא לצוות. נזק קל - הרק"ם ניתן לשיקום, נזק כבד - לא ניתן לשיקום את הרק"ם.
16. העלות השולית של תקיפה בודדת (שאינה כוללת פיתוח, רכש וכו').
17. העלות השולית של מערכת מיגון ללא עלויות הפיתוח, האימון ועוד - המפתח כמו בהערה 14.
18. חומרת האיום - על-פי הטבלה הקודמת.
19. מערכות ההגנה האקטיבית של הדור הבא ייתנו מענה טוב יותר לאיום הזה.

רכב אוטונומי בפעולה | אין סיבה שכלי הרכב האוטונומיים לא ימלאו משימות ביבשה כפי שהמזל"טים מבצעים אותן באוויר

דורשים מערך לוגיסטי גדול ומסורבל. שימוש נרחב בחימוש מדויק יקטין מאוד את כמות החימוש הנדרשת ומכאן שהוא יקטין גם את החתימה הלוגיסטית של הכוח הלוחם.

28. השימוש הנרחב בארטילריה במלחמות לבנון השנייה לעומת ההישג המבצעי שהביאה הוא חומר טוב למחשבה בסוגיה הזאת.

29. שימוש מלא ברק"ם רובוטי לחימה אינו מרוקן את שדה הקרב מלוחמים בני אנוש, אולם הוא מפנה רבים מהם ממשימות משניות של שליטה במערכות, הובלתן ממקום למקום, הזנתן בנתונים, הפעלתן וטיפול לוגיסטי בהן ומאפשר להם להתמקד במשימות עיקריות כגון תכנון, פיקוד וכו'. ניתוח מקיף יותר של העניין הזה יושלם בעתיד.

30. כל המשימות הצבאיות בחלל הן בלתי מאוישות. גם באוויר ובים יש מגמה ברורה של יצירת יכולות כאלה. המהלך הטבעי הוא בניית יכולות כאלה גם ביבשה.

31. אני מתעלם בידעני מה"פוליטיקה" של בניין הכוח ומסוגיות של יוקרה ושל כסף שמגלגלת תעשיית המיליארדים של מטוסי הקרב. המחיר המופלג של פיתוח מטוס קרב מתקדם ושל הצטיידות בו רק מאיץ את התהליך וסולל את הדרך למהלך דומה גם ביבשה.

קיעים סכומי עתק. לב ליבו של הפרויקט הזה הוא שילוב בין שלל יכולות ביבשה המקושרות ברשת ניהול קרב - מה שמאפשר ניצול משאבים אופטימלי. להרחבה ראו: <http://www.army.mil/fcs>. המסקנות שיוסקו מהפרויקט השאפתני הזה צפויות להשפיע באופן דרמטי על שיקולי בניין הכוח בכל מדינות המערב.

24. היריעה קצרה מלנתח באופן מלא את מהות השינויים הצפויים בעידן שבו עיקר הרק"ם יהיה בלתי מאויש. עם זאת יש לציין שלוש נקודות מרכזיות: מספר הלוחמים הנדרש לביצוע אותה המשימה יקטן בעשרות אחוזים, ממדי הרק"ם והמאמץ הלוגיסטי לתפעול הכוח יפחתו מאוד. שילוב בין-זרועי יהיה קל וטבעי יותר ככל שיופעלו יותר מערכות לא מאוישות באוויר, בים וביבשה.

25. בארה"ב הוצג אשתקד רכב רובוטי לפינוי פצועים תחת אש שאף מסוגל לתת טיפול ראשוני מציל חיים.

26. כגון הובלת אספקה.

27. "זנב לוגיסטי" או חתימה הלוגיסטית הם כלל המאמץ המסייע הנלווה ליכולת צבאית. במקרה הזה מדובר באחסנה של חימוש מסוג מסוים, בטיפול בו, בבדיקת כשירותו (ניהול המלאי) ובשינועו אל שדה הקרב. כל אלה

20. כדי לבלום לחלוטין פגז ח"ש מתקדם נדרש לפוצץ סמוך לו בתזמון מדויק מטען גדול של חני"ם. המערכת שתשגר מטען כזה תהיה מסוג רבלת וכבדה. ניתן להסתפק במיירטים קטנים יותר, אבל אז תגדל הדרישה למיגון "ברזלי" של הרק"ם לבלמת החדירה השירית. בשני המקרים מדובר במערכת יקרה יחסית המט פלת ביעילות רק בחלק מהאיומים, ושאותה ניתן להתקין רק על חלק מהרק"ם הצבאי.

21. מחירה של רקטת אר-פיג'י הוא עשרות עד מאות דולרים ליחידה. עלות המיגון מפני האיום הזה גבוה בכמה סדרי גודל.

22. דוגמה אקטואלית היא המטענים המאולתרים (IED - Improved Explosive Device) הגורמים לאבדות כבדות בקרב כוחות הקואליציה בעיראק ובאפגניסטן. הנושא הזה זוכה לעדיפות בתקציבים בארה"ב, אך יש להניח שיחלפו שנים אחדות עד אשר יתאפשר לאמריקנים להצטייד בטכנולוגיית מיגון שתקל על ההתמודדות עם האיום הזה.

23. הראשונים שיבחנו בהיקף נרחב את השילוב ביבשה בין כלים מאוישים לכלים בלתי מאוישים הם האמריקנים. הם יעשו זאת במסגרת פרויקט ה-FCS (Future Combat Systems - מערכות קרב עתידיות), שהוא פרויקט הדגל שלהם ביבשה, ובו הם מש

מאיר פינקל
על הגמישות

הגמישות כמפתח
להתמודדות עם הפתעה טכנולוגית
ותורתית בשדה הקרב

ספר חדש מבית "מערכות"

ISSN 0464-2147